МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин імені Богдана Гаврилишина

Ірина ЗВАРИЧ
Олена КАРАСЬ

ОСНОВИ ЦИРКУЛЯРНОЇ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Підручник

Тернопіль
ЗУНУ
2026

УДК 330.3:502.131.1:316.42
З-42

Автори:

Зварич Ірина Ярославівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки

Карась Олена Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки

Рецензенти:

Хаджинов Ілля Васильович, доктор економічних наук, професор, ректор Донецького національного університету імені Василя Стуса

Яценко Ольга Миколаївна, доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Резнікова Наталія Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Підручник рекомендовано до друку
Вченою радою ЗУНУ від 28.09.2026 р., протокол № 2
з присвоєнням грифу «Затверджено Вченою радою ЗУНУ»

Зварич І. Я.

З-42 Основи циркулярної та інклюзивної економік: підручник / Ірина Зварич, Олена Карась. – Тернопіль : ЗУНУ, 2026. – 232 с.

ISBN 978-966-654-934-4

Підручник розкриває теоретичні та практичні засади формування і розвитку циркулярної та інклюзивної економік, їх взаємозв’язок, сучасні бізнес-моделі та інструменти реалізації, методи оцінювання, механізми державної та міжнародної підтримки, а також особливості розвитку відповідних підходів в Україні.

Видання призначене для здобувачів вищої освіти економічних спеціальностей, викладачів, науковців, представників бізнесу, органів державної влади та територіальних громад.

ISBN 978-966-654-934-4 **УДК 330.3:502.131.1:316.42**

© Зварич І. Я., Карась О. С. 2026
© ЗУНУ, 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 5

РОЗДІЛ 1. Теоретичні аспекти впровадження циркулярної економіки 9

1.1. Еволюція економічних моделей розвитку 9

1.2. Сутність та основні принципи циркулярної економіки 16

1.3. Основні інструменти циркулярної економіки (Reduce, Reuse, Recycle, Recover) 20

1.4. Моделі циркулярної економіки та їх класифікація 25

РОЗДІЛ 2. Теоретичні основи інклюзивної економіки 36

2.1. Поняття та еволюція інклюзивного розвитку 36

2.2. Принципи та складові інклюзивної економіки 40

2.3. Інклюзивність у системі Цілей сталого розвитку 45

2.4. Інклюзивне підприємництво та соціальні інновації 52

РОЗДІЛ 3. Взаємозв'язок циркулярної та інклюзивної економік 58

3.1. Синергія циркулярних та інклюзивних підходів 58

3.2. Вплив циркулярної економіки на зайнятість та ринок праці 63

3.3. Соціальна інтеграція та подолання нерівності 71

3.4. Формування інтегрованої моделі циркулярної та інклюзивної економік 77

РОЗДІЛ 4. Бізнес-моделі та інструменти реалізації циркулярної й інклюзивної економіки 87

4.1. Циркулярні бізнес-моделі та їх класифікація 87

4.2. Соціальне підприємництво та інклюзивний бізнес 93

4.3. Зелене фінансування та імпакт-інвестування 98

4.4. Цифрові технології та інновації 108

РОЗДІЛ 5. Індикатори циркулярного та інклюзивного розвитку 118
5.1. Індикатори циркулярної економіки 118
5.2. Методи вимірювання циркулярності 124
5.3. Індикатори інклюзивного розвитку 131
5.4. ESG та соціальні показники сталого розвитку 140

РОЗДІЛ 6. Система державної та міжнародної підтримки розвитку циркулярної та інклюзивної економіки 146
6.1. Державна політика розвитку циркулярної та інклюзивної економіки 146
6.2. Інституційне забезпечення 151
6.3. Економічні та фінансові механізми 157
6.4. Міжнародне співробітництво та програми підтримки 164

РОЗДІЛ 7. Розвиток циркулярної та інклюзивної економіки в Україні 174
7.1. Стратегічні документи та державна політика України 174
7.2. Практики українського бізнесу та громадських ініціатив 184
7.3. Регіональні виклики та можливості розвитку 193
7.4. Повоєнне відновлення України на засадах циркулярної та інклюзивної економіки 199

ВИСНОВКИ 207

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ 209

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ 211

ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ 215

ОСНОВНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА СТРАТЕГІЧНІ ДОКУМЕНТИ 221

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ 224

ПЕРЕДМОВА

Сучасний розвиток світової економіки відбувається в умовах посилення ресурсних, екологічних, соціальних і технологічних викликів. Зростання масштабів виробництва та споживання супроводжується збільшенням використання природних ресурсів, утворенням відходів, погіршенням стану довкілля та посиленням залежності економічного розвитку від обмежених ресурсів. Одночасно зберігаються проблеми нерівномірного доступу населення до зайнятості, освіти, підприємницьких можливостей, фінансових і цифрових ресурсів. Сукупність цих викликів зумовлює необхідність трансформації традиційних підходів до організації економічної діяльності.

Тривалий час основу економічного розвитку становила *лінійна модель,* за якої природні ресурси видобуваються, використовуються у виробництві, перетворюються на продукцію, споживаються, а після завершення її використання значна частина матеріалів перетворюється на відходи. Така модель забезпечила значне економічне зростання, однак її подальше поширення дедалі більше обмежується дефіцитом ресурсів, екологічними наслідками та зростанням вартості відновлення природного середовища.

Альтернативою стає **циркулярна економіка**, яка передбачає перехід від одноразового використання ресурсів до їх тривалого перебування в економічному обороті. Її основними орієнтирами є скорочення споживання первинних ресурсів, запобігання утворенню відходів, повторне використання продукції та матеріалів, ремонт, відновлення, перероблення та повернення ресурсів у виробничі цикли. При цьому циркулярність охоплює не лише поводження з відходами, а й зміни у виробництві, споживанні, логістиці, бізнес-моделях, проєктуванні продукції та управлінні ресурсами протягом усього її життєвого циклу.

Водночас ресурсна та екологічна ефективність не можуть розглядатися відокремлено від соціальних аспектів розвитку. Економічні трансформації мають створювати можливості для широкої участі населення в економічному житті, забезпечувати

доступ до гідної праці, підприємництва, освіти, фінансових і цифрових ресурсів. Саме такі завдання лежать в основі **інклюзивної економіки**, яка орієнтована на розширення економічних можливостей для різних груп населення та зменшення бар'єрів, що обмежують їхню участь у створенні та розподілі економічної цінності.

Циркулярна та інклюзивна економіки мають значний потенціал для взаємного посилення. Розвиток циркулярних бізнес-моделей, ремонту, повторного використання, перероблення, відновлення ресурсів, сервісних послуг і локальних ресурсних циклів може створювати нові види економічної діяльності та робочі місця. Водночас розвиток людського капіталу, професійна підготовка і перекваліфікація, інклюзивне підприємництво та соціальні інновації створюють умови для ширшої участі населення у циркулярній трансформації економіки.

Важливим чинником цих змін є цифровізація, яка забезпечує нові можливості для відстеження матеріальних потоків, управління ресурсами, розвитку платформ спільного використання, цифрових сервісів, циркулярних бізнес-моделей та оцінювання результативності економічної діяльності. Одночасно цифрові технології можуть сприяти розширенню доступу до інформації, освіти, фінансових і підприємницьких можливостей, що посилює їхню роль у формуванні інклюзивної економіки.

Практична реалізація циркулярних та інклюзивних підходів потребує відповідних фінансових, інституційних і нормативних механізмів. Важливого значення набувають зелене фінансування, імпакт-інвестування, соціальне підприємництво, державна підтримка, відповідальні публічні закупівлі, міжнародне співробітництво та інтеграція принципів сталого розвитку у стратегії підприємств і територіального розвитку. Результативність таких трансформацій потребує також використання системи економічних, екологічних та соціальних індикаторів.

Для України питання розвитку циркулярної та інклюзивної економіки набуває особливої актуальності. Значні втрати виробничої, житлової та інфраструктурної бази внаслідок війни,

необхідність ефективного використання обмежених ресурсів, масштаб утворення відходів, потреба у відновленні територій та європейська інтеграція створюють необхідність пошуку нових підходів до економічної відбудови. Повоєнне відновлення може розглядатися не лише як відновлення втрачених об'єктів, а і як можливість для модернізації економіки, підвищення її ресурсоефективності, розвитку нових видів діяльності та розширення економічних можливостей населення.

Особливого значення набуває циркулярне відновлення, за якого матеріали, що утворюються внаслідок демонтажу та руйнування, максимально повертаються до господарського обороту через сортування, підготовку, повторне використання та перероблення. Поєднання таких рішень з розвитком зайнятості, професійної підготовки, доступності, підприємництва та участі територіальних громад створює передумови для формування не лише ресурсоефективної, а й соціально орієнтованої моделі відновлення.

Метою підручника є формування системного розуміння теоретичних засад, принципів, інструментів і механізмів розвитку циркулярної та інклюзивної економік, а також набуття здобувачами вищої освіти здатності аналізувати можливості їх практичного застосування на рівні підприємств, територій, держави та міжнародної економічної взаємодії.

Для досягнення поставленої мети у підручнику розглянуто теоретичні основи циркулярної та інклюзивної економік, їх взаємозв'язок, сучасні бізнес-моделі та інструменти реалізації, підходи до оцінювання результативності, механізми державної та міжнародної підтримки, а також особливості розвитку відповідних моделей в Україні.

Структура підручника побудована за логікою переходу **від теоретичних засад до практичних механізмів та національних особливостей**. Перший розділ присвячено формуванню та розвитку концепції циркулярної економіки, другий - теоретичним основам інклюзивної економіки. У третьому розділі розкрито взаємозв'язок циркулярних та інклюзивних підходів. Четвертий розділ присвячено бізнес-моделям та інструментам їх практичної

реалізації. У п’ятому розглянуто систему індикаторів та методи вимірювання циркулярного й інклюзивного розвитку. Шостий розділ охоплює державну та міжнародну підтримку відповідних трансформацій. Сьомий розділ зосереджений на розвитку циркулярної та інклюзивної економіки в Україні, регіональних можливостях і повоєнному відновленні.

Вивчення циркулярної та інклюзивної економік дає змогу сформувати цілісне уявлення про сучасні напрями трансформації економічних систем, у яких ефективне використання ресурсів, економічна активність, технологічні інновації та соціальна інклюзія розглядаються як взаємопов’язані складові довгострокового розвитку.

Видання пріоритетно рекомендується для бакалаврів з галузі знань С «Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відно-сини» спеціальності С1 «Економіка та міжнародні економічні відносини» (за спеціалізаціями) спеціалізацією С1.01 «Економіка». Підручник також буде корисним студентам економічних і управлінських спеціальностей, викладачам, науковцям, представникам бізнесу, державним службовцям та всім, хто прагне поглибити знання про принципи циркулярної та інклюзивної економіки, механізми їх упровадження й можливості застосування для забезпечення ресурсоефективного, соціально справедливого та сталого розвитку.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Еволюція економічних моделей розвитку
1.2. Сутність та основні принципи циркулярної економіки
1.3. Основні інструменти циркулярної економіки (Reduce, Reuse, Recycle, Recover)
1.4. Моделі циркулярної економіки та їх класифікація

1.1. Еволюція економічних моделей розвитку

Економічні моделі розвитку відображають способи організації виробництва, розподілу та використання ресурсів у суспільстві. Їх трансформація відбувається під впливом технологічного прогресу, змін у структурі економіки, зростання потреб населення та усвідомлення обмеженості природних ресурсів. Історична еволюція господарювання характеризується зміною підходів до залучення ресурсів, створення економічної цінності та організації споживання.

Для *традиційної економічної моделі*, характерної для аграрних суспільств, були властиві натуральне господарство, використання місцевих ресурсів і переважання ручної праці. Виробництво мало переважно локальний характер і було орієнтоване на задоволення базових потреб населення. Перехід до індустріального виробництва змінив масштаби господарської діяльності, посилив залежність економічного зростання від використання природних ресурсів і створив передумови для поширення лінійної моделі економіки.

Індустріальна модель економічного розвитку сформувалася внаслідок промислової революції та ґрунтувалася на механізації виробництва, розвитку фабрично-заводської системи, розширенні ринків збуту й масовому випуску продукції. Зростання масштабів виробництва супроводжувалося збільшенням потреби в сировині, енергії та матеріалах. За таких умов поширилася лінійна модель

економіки, побудована на послідовності «видобуток ресурсів – виробництво – споживання – видалення відходів».

Перевагами цієї моделі стали можливості масштабування виробництва, підвищення продуктивності праці та розширення доступу населення до товарів. Водночас її домінування посилило залежність економічного зростання від залучення первинних ресурсів і збільшення матеріальних потоків. За відсутності належних механізмів повторного використання та відновлення ресурсів значна частина матеріалів після споживання втрачала господарську цінність і перетворювалася на відходи.

У другій половині XX століття загострення екологічних проблем, зростання масштабів споживання та усвідомлення довгострокових наслідків виснаження природних ресурсів сприяли формуванню нових підходів до оцінювання економічного розвитку. Важливе місце серед них посіла *концепція сталого розвитку*, яка передбачає узгодження економічних, соціальних та екологічних цілей і врахування потреб як сучасного, так і майбутніх поколінь.

На відміну від підходів, за яких основним критерієм успішності виступало збільшення обсягів виробництва, концепція сталого розвитку передбачає комплексне оцінювання результатів господарської діяльності. Економічне зростання розглядається у взаємозв’язку з якістю життя, соціальною справедливістю, збереженням природного капіталу та здатністю екосистем підтримувати життєдіяльність суспільства. Водночас сталий розвиток не є окремою моделлю організації виробничих процесів: він визначає ширші орієнтири трансформації економіки, у межах яких формуються ресурсоефективні та циркулярні підходи.

Одним із практичних напрямів реалізації принципів сталого розвитку стала ***циркулярна економіка***, орієнтована на збереження цінності продукції, компонентів і матеріалів та скорочення потреби в первинних ресурсах. На відміну від лінійної моделі, у якій матеріальні потоки переважно завершуються видаленням відходів, циркулярна економіка передбачає їх утримання в господарському обороті завдяки запобіганню утворенню відходів, повторному

використанню продукції, ремонту, відновленню, повторному виробництву та переробці матеріалів.

Принциповою особливістю такого підходу є перенесення уваги з управління відходами на попередні етапи життєвого циклу продукції. Рішення щодо довговічності, ремонтопридатності, можливості розбирання та заміни компонентів приймаються вже на етапі проєктування. На етапах виробництва й споживання вони доповнюються ресурсоефективними технологіями, сервісним обслуговуванням, повторним використанням продукції та розвитком ринків відновлених товарів. Переробка матеріалів застосовується тоді, коли збереження продукції або її компонентів у використанні вже неможливе чи недоцільне.

Циркулярна економіка змінює не лише способи поводження з відходами, а й принципи проєктування продукції, організації виробництва, взаємодії між підприємствами та споживчої поведінки. Її реалізація потребує узгоджених технологічних, організаційних, економічних та інституційних рішень..

Еволюція економічних моделей розвитку відображає поступовий перехід від ресурсно-орієнтованого та лінійного підходу до більш ефективних, екологічно відповідальних і сталих моделей господарювання. У сучасних умовах циркулярна економіка розглядається як важливий напрям трансформації економічних систем, спрямований на підвищення ефективності використання ресурсів, зменшення негативного впливу на довкілля та забезпечення довгострокового розвитку суспільства.

У сучасних умовах глобалізації, виснаження природних ресурсів, кліматичних викликів та зміни соціальних очікувань, традиційна *лінійна модель економічного розвитку* - «візьми → виробляй → споживай → утилізуй» - виявляє все більше обмежень. У відповідь формується модель економіки, що ґрунтується на замкнених потоках ресурсів, повторному використанні, відновленні матеріалів і продукції, - відома як циркулярна економіка (ЦЕ). Перехід між цими моделями є не просто технічною зміною, а глибинним переформатуванням механізмів виробництва, споживання і відходів.

На відміну від традиційної *лінійної моделі економіки*, яка працює за принципом «добути, виробити, використати, викинути» (англ. take, make, use, waste), *циркулярна економіка* пропонує принципово нову стійку модель, яка ґрунтується на принципі «добути, виробити, використати, відновити або переробити, повторно використати» (англ. take, make, use, repair or recycle, reuse, minimal waste). *Економіка переробки* (recycling economy) є моделлю, що фокусується на повторному використанні матеріалів через переробку відходів у нові продукти (англ. take, make, recycle, use, waste). Вона розглядається як проміжна стадія між традиційною лінійною економікою і сучасною циркулярною моделлю. (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Еволюція економічних моделей розвитку

Рисунок 1.1 відображає зміну принципів організації матеріальних потоків у процесі еволюції економічних моделей. Перехід від лінійної економіки до економіки переробки характеризується появою механізмів повернення використаних матеріалів у виробничий цикл. Подальше формування циркулярного підходу передбачає розширення цих механізмів за рахунок запобігання утворенню відходів, подовження строку

використання продукції, ремонту, відновлення та повторного використання компонентів. Водночас ця еволюція не є автоматичною чи універсальною послідовністю: окремі принципи різних моделей можуть співіснувати в межах однієї економічної системи.

Для систематизації відмінностей між розглянутими моделями доцільно зіставити їх за характером використання ресурсів, підходами до проєктування продукції, організацією виробничих процесів, поводженням із відходами та способами створення економічної цінності. Порівняльна характеристика, наведена в табл. 1.1, дає змогу визначити не лише відмінності між моделями, а й обмеження кожної з них.

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика лінійної економіки, економіки переробки та циркулярної економіки

Критерій	Лінійна економіка	Економіка переробки	Циркулярна економіка
Основна логіка	Вилучення ресурсів і виробництво продукції з подальшим видаленням відходів	Повернення частини матеріалів у виробництво	Збереження цінності продукції, компонентів і матеріалів
Використання ресурсів	Переважання первинної сировини	Поєднання первинної та вторинної сировини	Скорочення потреби в первинних ресурсах і раціональне використання вторинних
Проєктування продукції	Орієнтація на функціональність і витрати виробництва	Урахування можливості переробки матеріалів	Довговічність, ремонтопридатність, повторне використання, відновлення
Поводження з відходами	Видалення або захоронення значної частини відходів	Збирання та переробка придатних матеріалів	Запобігання утворенню відходів, повторне використання, відновлення та переробка
Бізнес-моделі	Продаж нової продукції	Продаж продукції та матеріалів вторинного походження	Ремонт, відновлення, повторний продаж, оренда, сервісні моделі

Продовження таблиці 1.1

Економічна цінність	Переважно створення вартості через виробництво й продаж нової продукції	Додаткове вилучення вартості з відходів	Збереження вартості продукції, компонентів і матеріалів протягом тривалішого періоду
Екологічні наслідки	Ризик високого ресурсного навантаження та накопичення відходів	Можливе скорочення споживання первинної сировини й обсягів захоронення	Потенціал скорочення ресурсного навантаження, відходів і викидів за належної організації циклів
Основні обмеження	Залежність від первинних ресурсів і значних обсягів матеріальних потоків	Втрати якості матеріалів, витрати на збирання та переробку	Потреба в інвестиціях, відповідній інфраструктурі, технологіях і координації учасників ринку

Економічні моделі відрізняються підходами до використання ресурсів, організації виробництва та поводження з відходами. У лінійній економіці матеріальні потоки переважно завершуються видаленням відходів, тоді як економіка переробки передбачає повернення частини використаних матеріалів у виробничий цикл. Однак переробка сама по собі не усуває надмірного споживання ресурсів і не забезпечує збереження цінності продукції на всіх етапах її життєвого циклу.

Від економіки переробки до циркулярної економіки: зміна логіки використання ресурсів

Принципова відмінність між економікою переробки та циркулярною економікою полягає в масштабі й послідовності рішень щодо використання ресурсів. Якщо економіка переробки зосереджується переважно на поверненні матеріалів у господарський оборот після завершення використання продукції, то циркулярна економіка передбачає запобігання втратам ресурсів на всіх етапах життєвого циклу – від проєктування та вибору матеріалів до виробництва, розподілу, споживання й завершення використання продукції.

У циркулярній економіці пріоритет надається збереженню функціональності продукції та її компонентів, продовженню строку експлуатації, ремонту, повторному використанню й відновленню. Переробка матеріалів залишається важливим інструментом, однак застосовується поряд з іншими способами збереження ресурсів. Перевага надається тим рішенням, які дають змогу якомога довше зберігати функціональність продукції та економічну цінність її компонентів, а переробка стає актуальною тоді, коли подальше використання продукції або її складових неможливе чи недоцільне.

Водночас повернення матеріалів у виробництво не завжди забезпечує повне збереження їхньої цінності. Переробка може супроводжуватися погіршенням якості матеріалів, потребувати додаткових енергетичних витрат і призводити до утворення залишків, непридатних для подальшого використання. Тому ефективність циркулярної моделі визначається не лише часткою перероблених відходів, а й фактичним скороченням потреби в первинних ресурсах, подовженням строку використання продукції та зменшенням втрат матеріальної й економічної цінності.

Перехід до циркулярної економіки потребує змін не лише в технологіях поводження з відходами, а й у принципах проєктування продукції, організації виробництва, взаємодії між підприємствами та споживчої поведінки. На рівні підприємств це передбачає розвиток ремонтопридатної продукції, повторного використання компонентів і циркулярних бізнес-моделей. На рівні ринків важливими є формування попиту на відновлені товари, розвиток зворотної логістики та налагодження постачання вторинної сировини. Інституційне середовище має забезпечувати відповідне нормативне регулювання, економічні стимули й умови для розвитку необхідної інфраструктури.

Ефективність переходу до циркулярної економіки залежить від технологічних можливостей, енергетичних і транспортних витрат, економічної доцільності та організації ресурсних потоків. Тому оцінювання результатів циркулярних рішень має враховувати не лише скорочення обсягів відходів, а й фактичне зменшення використання первинних ресурсів, вплив на довкілля протягом

життєвого циклу продукції та соціально-економічні наслідки трансформації..

Запам'ятайте

- Лінійна економіка ґрунтується на послідовному використанні ресурсів і утворенні відходів після завершення використання продукції.

- Економіка переробки зосереджується на поверненні частини матеріалів у виробничий цикл, але не обов'язково змінює принципи проєктування, виробництва та споживання.

- Циркулярна економіка передбачає збереження цінності продукції, компонентів і матеріалів, запобігання утворенню відходів і скорочення потреби в первинних ресурсах.

- Сталий розвиток є ширшою концепцією, а циркулярна економіка – одним із підходів до її реалізації.

- Екологічні й економічні переваги циркулярних рішень залежать від конкретних технологій, ресурсних потоків і умов їх застосування.

Питання для обговорення

1. Які основні відмінності між традиційною, лінійною та циркулярною моделями економічного розвитку?
2. Чому лінійна модель економіки перестає відповідати сучасним потребам суспільства?
3. Які глобальні виклики стали передумовою переходу до циркулярної економіки?
4. Чим економіка переробки відрізняється від повноцінної циркулярної економіки?
5. Які переваги може отримати країна від переходу до циркулярної моделі розвитку?

1.2. Сутність та основні принципи циркулярної економіки

Циркулярна економіка є сучасною економічною концепцією, спрямованою на підвищення ефективності використання ресурсів та мінімізацію негативного впливу господарської діяльності на

довкілля. Вона ґрунтується на ідеї збереження матеріальних ресурсів у господарському обороті протягом максимально можливого часу шляхом повторного використання, ремонту, відновлення та переробки продукції. На відміну від традиційної лінійної економічної моделі, що передбачає одноразове використання ресурсів, циркулярна економіка формує замкнені цикли матеріальних потоків у виробництві та споживанні.

Циркулярна економіка – це система економічних відносин, у межах якої ресурси, матеріали та продукти зберігають свою цінність упродовж тривалого часу, а утворення відходів мінімізується. Такий підхід передбачає зміну традиційних моделей виробництва та споживання, орієнтуючи економіку на більш раціональне використання ресурсів і формування стійких виробничо-споживчих систем.

***Циркулярна економіка** - це економічна система, спрямована на замкнення ресурсних потоків шляхом повторного використання, переробки та відновлення матеріалів з метою мінімізації відходів і забезпечення сталого розвитку.*

Сутність циркулярної економіки полягає у переході від концепції «використання та утилізації» до концепції «відновлення та повторного використання ресурсів». У такій системі відходи розглядаються не як кінцевий результат виробництва, а як потенційний ресурс для створення нових товарів і послуг. Це дозволяє зменшити потребу у первинній сировині, скоротити обсяги відходів і знизити навантаження на природне середовище.

Мета циркулярної економіки

Метою циркулярної економіки є забезпечення ефективного та раціонального використання ресурсів шляхом замкнення матеріальних і енергетичних потоків, мінімізації відходів і зниження негативного впливу на довкілля при одночасному досягненні економічного зростання та суспільного добробуту:

- зменшення утворення відходів;
- збереження природних ресурсів;
- підвищення ресурсної ефективності економіки;

- зниження екологічного навантаження;
- стимулювання інновацій та сталого виробництва;
- формування умов для сталого розвитку суспільства.

Однією з ключових особливостей циркулярної економіки є інтеграція екологічних принципів у процеси виробництва та споживання. Це передбачає не лише ефективніше використання ресурсів, але й зміну підходів до дизайну продукції, організації виробничих процесів і формування нових моделей споживання. Зокрема, все більшого поширення набувають такі підходи, як екодизайн, сервісні бізнес-моделі, спільне використання ресурсів та розвиток вторинних ринків матеріалів.

Сутність циркулярної економіки розкривається через систему принципів, які визначають основні підходи до організації виробництва, споживання та управління ресурсами.

Основні принципи

Функціонування циркулярної економіки базується на низці *основних принципів*, які визначають її практичну реалізацію. Одним із ключових принципів є *принцип замкненості ресурсних потоків*, який передбачає максимальне збереження матеріалів у господарському обороті та їх багаторазове використання у виробничих процесах. Це досягається шляхом повторного використання продукції, ремонту, модернізації та переробки матеріалів.

Другим важливим принципом є *принцип подовження життєвого циклу продукції.* Він передбачає створення товарів, які можуть використовуватися протягом тривалого часу та підлягають ремонту або модернізації. Такий підхід сприяє зменшенню обсягів виробництва нової продукції та зниженню споживання природних ресурсів.

Ще одним важливим принципом циркулярної економіки є *принцип мінімізації відходів.* У межах цього підходу відходи розглядаються як цінний ресурс, який може бути використаний у виробництві нових товарів. Це дозволяє не лише скоротити обсяги утилізації, але й підвищити ресурсну ефективність економіки.

Суттєве значення має також *принцип відновлення природних ресурсів та екосистем.* Циркулярна економіка передбачає не лише зменшення негативного впливу на довкілля, але й поступове відновлення природних систем шляхом використання відновлюваних ресурсів, впровадження екологічно безпечних технологій та скорочення викидів забруднюючих речовин.

Важливою складовою циркулярної економіки є *принцип інноваційності та технологічного розвитку.* Перехід до циркулярної моделі господарювання неможливий без впровадження нових технологій у сфері переробки матеріалів, цифровізації виробництва, розвитку екологічних інновацій та формування нових бізнес-моделей.

Таблиця 1.2

Основні принципи циркулярної економіки

Принцип	Характеристика
Замкненість ресурсних потоків	Передбачає збереження матеріалів у господарському обороті шляхом їх повторного використання, ремонту, відновлення та переробки.
Подовження життєвого циклу продукції	Орієнтація на створення довговічних товарів, які можуть бути відремонтовані, модернізовані або повторно використані.
Мінімізація відходів	Зменшення обсягів відходів шляхом оптимізації виробничих процесів та повторного використання матеріалів.
Використання вторинних ресурсів	Активне залучення перероблених матеріалів у виробничі процеси з метою зниження потреби у первинній сировині.
Екодизайн продукції	Проєктування товарів з урахуванням можливості їх ремонту, модернізації, повторного використання або переробки.
Використання відновлюваних ресурсів	Поступова заміна невідновлюваних ресурсів відновлюваними джерелами енергії та матеріалів.
Інноваційність та технологічний розвиток	Впровадження нових технологій, які сприяють підвищенню ресурсоефективності та розвитку циркулярних бізнес-моделей.

Циркулярна економіка являє собою комплексну модель організації економічної діяльності, яка спрямована на раціональне використання ресурсів, мінімізацію відходів та забезпечення

сталого розвитку. Її впровадження сприяє підвищенню конкурентоспроможності економік, розвитку інноваційних технологій і формуванню нових підходів до виробництва та споживання у глобальній економіці.

Питання для обговорення

1. Як можна визначити поняття «циркулярна економіка»?
2. У чому полягає основна мета циркулярної економіки?
3. Які принципи лежать в основі функціонування циркулярної економіки?
4. Чому екодизайн вважається одним із ключових елементів циркулярної економіки?
5. Як впровадження принципів циркулярної економіки впливає на конкурентоспроможність підприємств і держав?

1.3. Основні інструменти циркулярної економіки (Reduce, Reuse, Recycle, Recover)

Циркулярна економіка як сучасна модель господарювання передбачає трансформацію традиційних підходів до використання ресурсів, виробництва та споживання. Реалізація цієї моделі неможлива без застосування відповідних інструментів, які забезпечують ефективне управління ресурсами та мінімізацію відходів.

Ключовим теоретико-практичним підходом у межах циркулярної економіки є концепція 4R, що охоплює чотири базові інструменти: *Reduce (скорочення), Reuse (повторне використання), Recycle (переробка) та Recover (відновлення)*. Вони формують ієрархічну систему управління ресурсами, де пріоритет надається заходам, спрямованим на запобігання утворенню відходів.

Важливо розмежовувати концепцію 4R та ієрархію управління відходами. Концепція 4R використовується для систематизації основних способів зменшення ресурсоспоживання й збереження матеріальної цінності продукції, тоді як ієрархія управління відходами визначає пріоритетність відповідних операцій. У межах цього підходу запобігання утворенню відходів, повторне використання та переробка мають перевагу над енергетичним

відновленням, а видалення відходів розглядається як найменш бажаний варіант.

Reduce (скорочення споживання ресурсів)

Інструмент Reduce є базовим у системі циркулярної економіки, оскільки спрямований на зменшення обсягів використання природних ресурсів і енергії ще на початкових етапах життєвого циклу продукції. Його реалізація дозволяє запобігти утворенню відходів, що є більш ефективним, ніж їх подальша переробка чи утилізація.

Скорочення ресурсоспоживання досягається через впровадження ресурсоефективних технологій, оптимізацію виробничих процесів та використання принципів екологічного дизайну (екодизайну). Екодизайн передбачає створення продукції з урахуванням мінімізації використання матеріалів, зниження енергоспоживання, підвищення довговічності товарів та можливості їх подальшого ремонту чи переробки.

Важливим аспектом Reduce є також зміна моделей споживання. Перехід від надмірного споживання до раціонального використання товарів і послуг сприяє зменшенню навантаження на природні ресурси. Це включає популяризацію спільного користування (sharing economy), оренди замість купівлі, а також відмову від одноразових виробів.

Reduce спрямований на запобігання утворенню відходів шляхом скорочення використання матеріалів та енергії, підвищення ресурсоефективності виробництва й раціоналізації споживання. Водночас оцінювання результативності цього інструменту має враховувати не лише абсолютне скорочення ресурсоспоживання, а й можливе збільшення споживання внаслідок зниження витрат на одиницю продукції..

Reuse (повторне використання)

Reuse передбачає повторне використання продукції або її компонентів без суттєвої зміни їхньої первісної форми. Цей інструмент спрямований на продовження життєвого циклу товарів,

що дозволяє знизити потребу у виробництві нових продуктів та, відповідно, скоротити використання ресурсів.

Повторне використання охоплює передачу продукції іншому користувачеві, повторний продаж, використання багаторазової тари та організацію спільного доступу до товарів. Ремонт і відновлення також сприяють продовженню строку експлуатації, однак їх доцільно розглядати як окремі стратегії циркулярної економіки, що підтримують реалізацію принципу Reuse. Наприклад, повторне використання електронного обладнання, меблів, одягу та промислових компонентів дає змогу зменшити потребу у виготовленні нової продукції.

Важливим напрямом розвитку Reuse є формування відповідної інфраструктури, зокрема сервісних центрів, платформ для обміну товарами, секонд-хендів та онлайн-майданчиків для перепродажу. Також важливу роль відіграє зміна споживчої поведінки, що передбачає готовність користувачів обирати вживані товари або продукти з подовженим життєвим циклом.

Reuse сприяє не лише економії ресурсів, але й зменшенню обсягів відходів, що робить його одним із ключових інструментів циркулярної економіки.

Recycle (переробка матеріалів)

Recycle є інструментом, що передбачає перетворення відходів у вторинну сировину, яка може бути використана для виробництва нової продукції. Переробка дозволяє повернути матеріали у виробничий цикл, зменшуючи потребу у видобутку первинних ресурсів.

Процес переробки включає збір, сортування, обробку та повторне використання матеріалів. Найбільш поширеними об’єктами переробки є папір, скло, пластик, метали та органічні відходи. Кожен із цих матеріалів має свої технологічні особливості переробки, що впливає на ефективність цього процесу.

Важливим фактором успішності Recycle є організація системи роздільного збору відходів, яка забезпечує якість вторинної

сировини. Без належного сортування значна частина відходів втрачає можливість бути переробленою.

Екологічна та економічна результативність переробки залежить від властивостей матеріалів, рівня їх забруднення, доступності технологій і витрат на збирання, транспортування та обробку. Тому сам факт переробки не є достатнім свідченням ресурсоефективності: необхідно також оцінювати, чи заміщує вторинна сировина первинні матеріали та які екологічні впливи виникають протягом усього процесу.

Попри значні переваги, переробка має і певні обмеження. Зокрема, не всі матеріали можуть бути перероблені нескінченну кількість разів без втрати якості. Крім того, процес переробки потребує витрат енергії та ресурсів. Тому в ієрархії циркулярної економіки Recycle займає нижчий рівень порівняно з Reduce та Reuse.

Recover (відновлення ресурсів та енергії)

Recover передбачає вилучення енергії або інших корисних ресурсів із залишкових відходів, для яких повторне використання чи матеріальна переробка є технічно неможливими або екологічно й економічно недоцільними. Водночас енергетичне відновлення не слід ототожнювати з переробкою матеріалів, оскільки воно дає змогу використати енергетичний потенціал відходів, але не зберігає їхню матеріальну цінність у виробничому циклі.

Найпоширенішими формами Recover є спалювання відходів із виробництвом енергії (waste-to-energy), виробництво біогазу з органічних відходів, а також інші технології енергетичного відновлення. Ці підходи дозволяють зменшити обсяги відходів, що підлягають захороненню, та частково компенсувати потреби в енергоресурсах.

Разом з тим, Recover розглядається як менш пріоритетний інструмент, оскільки він не забезпечує збереження матеріалів у виробничому циклі, а лише дозволяє отримати з них енергію. Крім того, деякі технології відновлення можуть супроводжуватися

викидами забруднюючих речовин, що потребує застосування сучасних екологічних стандартів.

Ієрархія інструментів циркулярної економіки

Інструменти 4R відображають пріоритетність стратегій збереження ресурсів. Reduce передбачає запобігання утворенню відходів і скорочення ресурсоспоживання; Reuse – повторне використання продукції та її компонентів; Recycle – повернення матеріалів у виробничий цикл; Recover – вилучення енергії або інших корисних ресурсів із залишкових відходів. Така послідовність узагальнює логіку вибору ресурсоефективних рішень, проте конкретні результати залежать від характеристик продукції, матеріалів і доступних технологій (рис. 1.2).

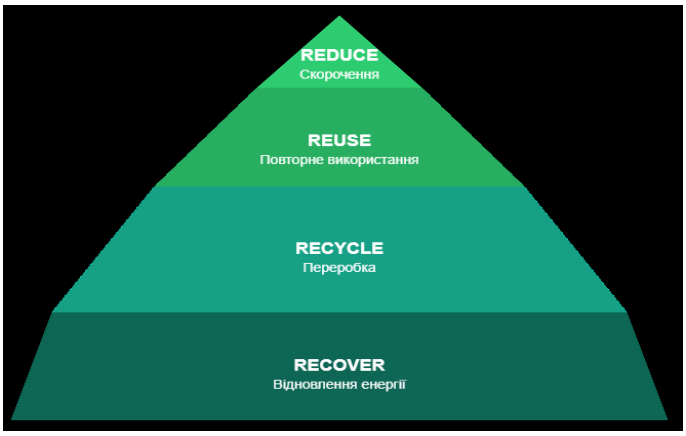

Рис. 1.2. Ієрархія інструментів циркулярної економіки

Представлена ієрархія підкреслює доцільність запобігання утворенню відходів і збереження функціональності продукції до переходу до переробки чи енергетичного відновлення. Водночас вибір конкретного інструменту має ґрунтуватися на оцінюванні його ресурсних, екологічних та економічних наслідків протягом життєвого циклу продукції.

У сучасних підходах до циркулярної економіки застосовуються розширені системи принципів, зокрема 9R, які деталізують способи збереження ресурсів і вартості продукції. Вони охоплюють відмову від непотрібного споживання (Refuse), переосмислення способів задоволення потреб (Rethink), скорочення ресурсоспоживання

(Reduce), повторне використання (Reuse), ремонт (Repair), відновлення продукції до стану, придатного для подальшої експлуатації (Refurbish), відновлення промислових виробів (Remanufacture), повторне використання компонентів (Repurpose), переробку матеріалів (Recycle) та енергетичне відновлення (Recover). Конкретний склад і послідовність стратегій можуть відрізнятися залежно від обраної моделі 9R.

Інструменти 4R формують практичну основу циркулярного управління ресурсами, поєднуючи запобігання утворенню відходів, повторне використання продукції, переробку матеріалів та відновлення ресурсів. Їх застосування передбачає вибір рішень з урахуванням ієрархії пріоритетів, технічних можливостей і наслідків протягом життєвого циклу продукції. Результативність циркулярних стратегій визначається фактичним скороченням використання первинних ресурсів, зменшенням утворення відходів та екологічними й економічними результатами їх упровадження.

Питання для обговорення

1. Як взаємопов’язані інструменти 4R та ієрархія управління відходами?
2. Чому інструмент **Reduce** вважається найбільш пріоритетним у циркулярній економіці?
3. Наведіть приклади практичного застосування принципів **Reuse** у повсякденному житті або бізнесі.
4. Які фактори впливають на ефективність переробки відходів (**Recycle**)?
5. Чому **Recover** займає останній рівень в ієрархії інструментів циркулярної економіки?

1.4. Моделі циркулярної економіки та їх класифікація

Циркулярна економіка передбачає організацію виробництва та споживання на засадах збереження цінності продукції, матеріалів і компонентів, скорочення використання первинних ресурсів та запобігання утворенню відходів. Це досягається через продовження строку експлуатації продукції, повторне використання, ремонт, відновлення, переробку матеріалів та інші способи підтримання ресурсів у господарському обігу.

Ключовою відмінністю циркулярної економіки від лінійної є перехід від односпрямованого руху ресурсів до організації біологічних і технічних циклів, у межах яких зберігається можливість подальшого використання матеріалів та продукції.

Основний принцип циркулярної економіки – запобігання утворенню відходів і збереження цінності ресурсів упродовж життєвого циклу продукції.

Лінійна економіка:

Циркулярна економіка:

Основні моделі циркулярної економіки

Моделі циркулярної економіки відрізняються способами створення та збереження цінності, організацією ресурсних потоків і розподілом відповідальності між виробниками, споживачами та іншими учасниками економічної діяльності. Наведені нижче моделі є аналітичними типами, які можуть поєднуватися в межах одного підприємства або виробничого ланцюга.

1. Модель відновлення ресурсів (Resource Recovery Model)

Основна мета моделі — вилучення корисних матеріалів або енергії з побічних продуктів і відходів, які виникають у процесах виробництва та споживання. Основними інструментами є переробка відходів у вторинну сировину, компостування органічних залишків та енергетичне відновлення ресурсів.

Приклад: переробка пластикових відходів на гранули для виробництва нових виробів.

Важливо розрізняти матеріальне відновлення та енергетичне відновлення: перше забезпечує повернення матеріалів у виробничий цикл, тоді як друге передбачає використання енергетичного потенціалу відходів.

2. Модель продовження строку використання продукції (Product Life Extension Model)

Модель спрямована на збереження функціональності та споживчої цінності продукції протягом якомога тривалішого періоду. Вона передбачає ремонт, технічне обслуговування, модернізацію, відновлення та повторний продаж продукції після відповідної перевірки її стану.

Приклад: ремонт і модернізація смартфонів із подальшим продажем для повторного використання.

Результативність моделі залежить від ремонтопридатності продукції, доступності запасних частин, вартості відновлення та попиту на вживані або відновлені товари.

3. Модель спільного користування (Sharing Model)

Модель передбачає підвищення інтенсивності використання наявних товарів і ресурсів завдяки їх спільному або почерговому використанню різними користувачами. Вона може реалізовуватися через каршеринг, прокат інструментів, спільне використання обладнання та цифрові платформи, що забезпечують доступ до тимчасово вільних ресурсів.

Приклад: використання автомобілів кількома клієнтами через сервіс каршерингу.

Потенційний ресурсний ефект моделі залежить від того, чи замінює спільне користування придбання нових товарів, а також від

транспортних, енергетичних та інфраструктурних витрат, пов'язаних із її функціонуванням.

4. Модель «продукт як послуга» (Product-as-a-Service, PaaS)

У межах цієї моделі споживач отримує доступ до функціональності продукції або оплачує результат її використання, тоді як постачальник може зберігати право власності на обладнання та відповідальність за його обслуговування. Модель реалізується через оренду, підписку, оплату за фактичний обсяг використання або надану послугу.

Приклад: надання принтерів підприємствам з оплатою за кількість надрукованих сторінок, включно з технічним обслуговуванням.

За належної організації така модель може стимулювати виробника підвищувати довговічність, ремонтопридатність і ресурсоефективність обладнання. Однак цей результат не є автоматичним і залежить від умов договору, розподілу витрат та відповідальності за продукцію після завершення її використання.

5. Модель замкнених виробничих циклів (Closed-loop Production Model)

Модель передбачає організацію ресурсних потоків таким чином, щоб побічні продукти, залишки та матеріали після використання поверталися у виробничий процес або використовувалися в інших виробництвах. Для цього застосовуються повторне використання матеріалів, переробка виробничих залишків, повернення продукції після завершення експлуатації та промислова симбіоз — співпраця підприємств, за якої побічні продукти, матеріали чи енергія одного учасника стають ресурсами іншого.

Приклад: використання надлишкового тепла одного підприємства для забезпечення енергетичних потреб іншого.

На практиці повне повернення всіх матеріалів без втрат не завжди можливе, тому ступінь замкненості циклу визначається фактичною часткою ресурсів, повторно залучених до господарського обороту.

Таблиця 1.3.

Порівняння ключових моделей

Модель	Основна мета	Основні інструменти	Приклад
Відновлення ресурсів	Повернення матеріалів або енергії з відходів	Переробка, компостування, енергетичне відновлення	Переробка пластику на вторинну сировину
Продовження строку використання продукції	Збереження функціональності та цінності продукції	Ремонт, обслуговування, модернізація, відновлення	Відновлення смартфонів для повторного продажу
Спільне користування	Підвищення інтенсивності використання наявних ресурсів	Каршеринг, прокат, спільний доступ	Спільне використання автомобілів
«Продукт як послуга»	Надання доступу до функціональності продукції	Оренда, підписка, оплата за використання	Оплата за друковані сторінки
Замкнені виробничі цикли	Повернення матеріалів і побічних продуктів у господарський оборот	Повторне використання, переробка, промислова симбіоз	Використання тепла одного підприємства іншим

Перелічені моделі характеризують способи організації циркулярної діяльності, але не є взаємовиключними. Для їх систематизації застосовують кілька критеріїв класифікації, що дають змогу визначити рівень реалізації циркулярних рішень, характер ресурсних потоків, обрану стратегію та спосіб організації економічної діяльності.

Класифікація моделей циркулярної економіки

1. За рівнем охоплення:

- Мікрорівень - підприємства, домогосподарства
- Мезорівень - міста, промислові кластери
- Макрорівень - національна економіка, глобальні системи

2. За типом циклу:

- Біологічні цикли - органічні матеріали (їжа, біомаса)

● Технічні цикли - метали, пластик, електроніка

3. За стратегією використання ресурсів:

● запобігання утворенню відходів і скорочення ресурсоспоживання (Reduce);

● повторне використання продукції та компонентів (Reuse);

● ремонт і відновлення функціональності продукції (Repair, Refurbish);

● відновлення виробів і компонентів (Remanufacture, Repurpose);

● переробка матеріалів (Recycle);

● енергетичне відновлення залишкових відходів (Recover).

4. За бізнес-моделлю:

● продуктова (виробництво і продаж)

● сервісна (оренда, підписка)

● гібридна (поєднання продажу та сервісу)

5. За характером повернення матеріалів:

● відкритий цикл — вторинні матеріали використовуються в інших продуктах або виробничих процесах, не обов’язково повертаючись до початкового виробника чи того самого продукту;

● замкнений цикл — матеріали повертаються до виробництва того самого продукту або в межах визначеного виробничого ланцюга. Замкнені цикли є одним із важливих способів організації циркулярних процесів, однак їх доцільність залежить від характеристик матеріалів, технологічних можливостей та сукупних витрат. Відкриті цикли також можуть забезпечувати ресурсні й екологічні переваги, якщо вторинні матеріали ефективно заміщують первинну сировину. *Саме замкнений цикл є ідеальною моделлю циркулярної економіки.*

Таблиця 1.4.

Основні критерії класифікації

Критерій	Види	Пояснення
За рівнем реалізації	Мікро-, мезо-, макрорівень	Підприємства й домогосподарства; промислові кластери й міста; національна та глобальна економіка
За типом ресурсних циклів	Біологічні, технічні	Повернення біологічних матеріалів у природні цикли; збереження технічних матеріалів у господарському обороті
За стратегією	Reduce, Reuse, Repair, Refurbish, Remanufacture, Recycle, Recover та інші	Запобігання втратам ресурсів, збереження продукції та відновлення матеріалів
За бізнес-моделлю	Продуктова, сервісна, гібридна	Продаж продукції, надання її у використання або поєднання цих підходів
За характером повернення матеріалів	Відкритий, замкнений цикл	Використання вторинних матеріалів в інших процесах або повернення в межах визначеного виробничого ланцюга

Наведені критерії класифікації відображають різні виміри циркулярної економіки: рівень її реалізації, характер ресурсних потоків, застосовувані стратегії, спосіб організації економічної діяльності та ступінь замкненості циклів. Вони дають змогу аналізувати циркулярні моделі комплексно, оскільки одна модель може одночасно відповідати кільком класифікаційним ознакам. Наприклад, модель «продукт як послуга» належить до сервісних бізнес-моделей, може стимулювати продовження строку використання продукції та сприяти поверненню обладнання виробнику після завершення експлуатації. Водночас замкнений виробничий цикл може поєднувати повторне використання, ремонт, відновлення та переробку матеріалів.

«Батерфляй-діаграма» циркулярної економіки

«Батерфляй-діаграма» (Butterfly Diagram), розроблена за участю Ellen MacArthur Foundation, відображає два взаємопов’язані

напрями циркулярних потоків ресурсів: біологічний і технічний цикли.

Біологічний цикл охоплює матеріали біологічного походження, які за відповідних умов можуть повертатися до природних систем через компостування, анаеробне зброджування та інші процеси біологічного відновлення. Результативність такого повернення залежить від властивостей матеріалів, відсутності небезпечних домішок і дотримання екологічних вимог.

Технічний цикл охоплює продукцію, компоненти та матеріали, які доцільно якомога довше зберігати в господарському обороті. Для цього використовують спільне користування, повторне використання, технічне обслуговування, ремонт, відновлення, повторне виробництво та переробку.

Діаграма підкреслює, що збереження продукції та компонентів у функціональному стані зазвичай має пріоритет перед поверненням матеріалів у вигляді вторинної сировини. Вона також показує, що циркулярність передбачає не лише поводження з відходами, а й зміну способів проєктування, виробництва, використання та повернення продукції.

Очікувані результати застосування циркулярних моделей залежать від обраної моделі, характеристик продукції, організації ресурсних потоків і умов її впровадження. Наведені нижче ефекти є потенційними результатами, а не гарантованими наслідками циркулярної трансформації.

Економічні результати:

- зниження витрат на придбання первинних ресурсів;
- збереження та повторне використання економічної цінності продукції, матеріалів і компонентів;
- створення нових джерел доходу на основі ремонту, повторного використання, відновлення, оренди та сервісних моделей;
- підвищення ресурсної ефективності підприємств;
- формування нових можливостей для інноваційного розвитку та зайнятості.

Екологічні результати:

- запобігання утворенню та скорочення обсягів відходів;
- зменшення використання первинної сировини;
- зниження негативного впливу господарської діяльності на довкілля;
- продовження строку використання продукції та матеріалів;
- збереження ресурсів у межах біологічних і технічних циклів.

Організаційні результати:

- формування нових підходів до проєктування та управління життєвим циклом продукції;
- розвиток сервісних, платформних та інших циркулярних бізнес-моделей;
- посилення взаємодії між виробниками, споживачами, постачальниками та операторами поводження з відходами;
- розвиток інноваційних технологій повторного використання, відновлення та переробки ресурсів;
- підвищення системності управління ресурсними потоками.

Моделі циркулярної економіки відображають різні способи збереження цінності продукції, компонентів і матеріалів, а їх

класифікація дає змогу систематизувати циркулярні рішення за рівнем реалізації, характером ресурсних циклів, обраною стратегією та способом організації економічної діяльності. Поєднання кількох моделей може сприяти скороченню використання первинних ресурсів і утворення відходів, однак фактичні результати залежать від технологічних можливостей, економічної доцільності та екологічних наслідків упровадження.

Питання для обговорення

1. Які моделі циркулярної економіки сьогодні є найбільш поширеними у світовій практиці?
2. Чим відрізняється модель Product-as-a-Service від традиційної моделі продажу продукції?
3. Які переваги має модель спільного користування (Sharing Economy)?
4. За якими критеріями можна класифікувати моделі циркулярної економіки?
5. Яка із розглянутих моделей, на вашу думку, має найбільший потенціал для впровадження в Україні? Обґрунтуйте свою відповідь.

1. Кейс-стаді: Перехід підприємства до циркулярної моделі

Підприємство EcoFurniture виробляє офісні меблі з деревини. Щороку компанія використовує близько 5 тис. м³ деревини, а понад 20 % матеріалів стають виробничими відходами. Після завершення строку експлуатації більшість меблів потрапляє на сміттєзвалища.

Керівництво підприємства планує перейти до принципів циркулярної економіки та розглядає такі заходи:

- використання деревини із сертифікованих джерел;
- проєктування меблів, які легко ремонтувати;
- організація програми повернення використаних меблів;
- повторне використання окремих деталей;
- переробка деревних відходів у паливні брикети;
- здавання меблів в оренду великим компаніям замість їх продажу.

Завдання

1. Визначте, які інструменти концепції **4R** реалізує кожен із запропонованих заходів.
2. Які моделі циркулярної економіки використовує підприємство?
3. Які економічні вигоди може отримати компанія?
4. Які екологічні результати очікуються після впровадження запропонованих заходів?
5. Які ризики або труднощі можуть виникнути під час переходу до циркулярної моделі?

6. Запропонуйте ще **3 власні заходи**, які допоможуть підприємству стати більш циркулярним.

2. Аналітична вправа. Порівняльний аналіз економічних моделей розвитку

Мета: навчитися порівнювати лінійну та циркулярну економічні моделі, визначати їх переваги й недоліки.

Оберіть один із запропонованих товарів:

- пластикова пляшка;
- мобільний телефон;
- ноутбук;
- джинси;
- автомобільна шина.

Проаналізуйте життєвий цикл обраного товару за двома моделями:

1. Лінійна економіка.
2. Циркулярна економіка.

Заповніть таблицю.

Етап	*Лінійна модель*	*Циркулярна модель*
Видобуток ресурсів		
Виробництво		
Споживання		
Завершення життєвого циклу		
Повторне використання ресурсів		

Питання для аналізу

1. На якому етапі виникає найбільше відходів?
2. Які принципи циркулярної економіки можна застосувати до обраного товару?
3. Які екологічні та економічні переваги забезпечує циркулярний підхід?
4. Які бар’єри можуть перешкоджати його впровадженню?

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1. Поняття та еволюція інклюзивного розвитку
2.2. Принципи та складові інклюзивної економіки
2.3. Інклюзивність у системі Цілей сталого розвитку
2.4. Інклюзивне підприємництво та соціальні інновації

2.1. Поняття та еволюція інклюзивного розвитку

Протягом тривалого часу економічна теорія розглядала економічне зростання як головний індикатор успішності розвитку країни. В основі більшості економічних моделей XX століття лежало припущення, що збільшення обсягів виробництва, інвестицій та доходів автоматично забезпечує покращення добробуту населення. Саме тому основна увага приділялася показникам валового внутрішнього продукту (ВВП), продуктивності праці, рівню інвестицій та міжнародної торгівлі.

Однак уже в другій половині XX століття стало очевидним, що економічне зростання не завжди супроводжується покращенням якості життя всіх верств населення. У багатьох країнах спостерігалася ситуація, коли високі темпи економічного розвитку поєднувалися зі зростанням майнової нерівності, безробіття, соціального відчуження та регіональних диспропорцій. Частина населення отримувала значні вигоди від економічних перетворень, тоді як інші групи залишалися поза межами цих процесів.

Особливо гостро проблема нерівності проявилася в умовах глобалізації. Незважаючи на значне зростання світової економіки, мільйони людей продовжували жити за межею бідності, не маючи доступу до якісної освіти, медичних послуг та гідної праці. Це стало поштовхом до переосмислення традиційних підходів до розвитку та пошуку нових моделей, які б враховували не лише економічну ефективність, але й соціальну справедливість.

Саме в такому контексті поступово сформувалася концепція інклюзивного розвитку, яка передбачає залучення всіх членів суспільства до економічних процесів та забезпечення рівного доступу до результатів економічного зростання.

Теоретичні витоки інклюзивного розвитку

Формування концепції інклюзивного розвитку стало результатом еволюції економічної думки та розвитку міждисциплінарних досліджень у сфері економіки, соціології, державного управління та політичних наук.

Одним із перших кроків у цьому напрямі стало виникнення концепції людського розвитку. Її формування пов’язують із роботами пакистанського економіста Махбуба уль Хака та індійського економіста Амартії Сена. Вони стверджували, що розвиток суспільства не може оцінюватися виключно через показники доходу. Значно важливішим є розширення можливостей людини щодо реалізації власного потенціалу.

Особливого значення набула концепція можливостей (Capability Approach), запропонована Амартією Сеном. Відповідно до цього підходу головною метою розвитку є не збільшення матеріального багатства як такого, а розширення свободи вибору людини. До таких свобод належать можливість отримати освіту, бути здоровим, мати доступ до працевлаштування та брати участь у суспільному житті.

Подальший розвиток цих ідей привів до появи Індексу людського розвитку (HDI), який почав використовуватися для комплексної оцінки розвитку країн. На відміну від ВВП, цей індекс враховує рівень освіти, очікувану тривалість життя та доходи населення.

У подальшому концепція людського розвитку стала одним із фундаментів інклюзивної економіки.

Еволюція підходів до інклюзивного розвитку

Еволюцію концепції інклюзивного розвитку можна умовно поділити на кілька етапів.

Перший етап (1950–1980 рр.). Для цього періоду характерним було домінування теорій економічного зростання. Основна увага приділялася індустріалізації, модернізації виробництва та нарощуванню економічного потенціалу держав. Передбачалося, що результати економічного зростання автоматично поширюватимуться на всі верстви населення через механізм так званого «просочування» доходів (trickle-down economics). Однак практика продемонструвала обмеженість такого підходу.

Другий етап (1980–2000 рр.). У цей період посилилася увага до проблем бідності, нерівності та соціального виключення. Науковці почали доводити, що ринок сам по собі не гарантує справедливого розподілу ресурсів. Зросла роль соціальної політики, державного регулювання та програм підтримки вразливих груп населення. Саме тоді активно розвивалися концепції людського розвитку та соціального капіталу.

Третій етап (2000–2015 рр.). На початку XXI століття поняття інклюзивного розвитку почало використовуватися міжнародними організаціями як окрема концепція. Особливого поширення вона набула після світової фінансової кризи 2008 року, яка продемонструвала вразливість економічних систем та посилила соціальну нерівність. У цей період інклюзивне зростання починає розглядатися як необхідна умова довгострокової економічної стабільності.

Четвертий етап (з 2015 р. до сьогодні). Сучасний етап пов’язаний із прийняттям Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року. Інклюзивність стала одним із ключових принципів глобального розвитку та інтегрувалася у стратегії міжнародних організацій, національних урядів та бізнесу. Особлива увага приділяється питанням гендерної рівності, соціальної інтеграції, цифрової інклюзії, доступності освіти та створення гідних умов праці.

Сутність поняття «інклюзивний розвиток»

У сучасній науковій літературі існує значна кількість трактувань поняття інклюзивного розвитку. У широкому розумінні

інклюзивний розвиток означає процес економічного і соціального прогресу, який забезпечує рівні можливості для всіх членів суспільства та сприяє справедливому розподілу результатів економічного зростання.

На відміну від традиційних моделей розвитку, інклюзивний підхід акцентує увагу не лише на кінцевих результатах, але й на самому процесі їх досягнення. Важливим є не тільки зростання доходів, а й те, хто саме отримує вигоди від цього зростання та наскільки широкими є можливості участі різних соціальних груп в економічному житті.

Інклюзивний розвиток передбачає:

- рівний доступ до освіти;
- доступність медичних послуг;
- створення гідних робочих місць;
- забезпечення гендерної рівності;
- підтримку соціально вразливих груп населення;
- зменшення регіональних диспропорцій;
- розвиток громадянської участі.

Основні характеристики інклюзивного розвитку

Інклюзивний розвиток характеризується низкою специфічних рис.

- По-перше, він орієнтований на людину та її потреби.
- По-друге, передбачає поєднання економічних, соціальних та інституційних складових розвитку.
- По-третє, базується на принципах рівності можливостей і недискримінації.
- По-четверте, враховує довгострокові наслідки економічних рішень.
- По-п’яте, сприяє зміцненню соціальної згуртованості та суспільної стабільності.

Концепція інклюзивного розвитку стала закономірною відповіддю на виклики сучасного світу. Вона сформувалася в результаті переосмислення традиційних моделей економічного зростання та сьогодні виступає однією з ключових теоретичних

основ формування інклюзивної економіки. Наступний розвиток цієї концепції пов'язаний із поглибленням взаємозв'язків між економічною ефективністю, соціальною справедливістю та сталим розвитком суспільства.

Питання для обговорення:

1. Чому традиційна орієнтація на показник ВВП виявилася недостатньою для оцінки реального добробуту населення?
2. Розкрийте сутність концепції можливостей (Capability Approach) Амартії Сена.
3. Які показники, на відміну від ВВП, враховує Індекс людського розвитку (HDI)?
4. Охарактеризуйте основні етапи еволюції концепції інклюзивного розвитку.
5. У чому полягає принципова відмінність інклюзивного підходу від традиційних моделей розвитку?
6. Які ключові сфери (напрями) охоплює інклюзивний розвиток?

2.2. Принципи та складові інклюзивної економіки

Інклюзивна економіка є відносно новою, але надзвичайно актуальною концепцією соціально-економічного розвитку, яка сформувалася як відповідь на виклики сучасного світу, пов'язані зі зростанням соціальної нерівності, нерівномірним розподілом доходів, обмеженим доступом окремих груп населення до економічних ресурсів та можливостей самореалізації. На відміну від традиційних економічних моделей, орієнтованих переважно на забезпечення економічного зростання та підвищення макроекономічних показників, інклюзивна економіка акцентує увагу на забезпеченні рівноправної участі всіх членів суспільства в економічних процесах і справедливому розподілі результатів розвитку.

Концепція інклюзивної економіки ґрунтується на переконанні, що економічне зростання не може вважатися успішним, якщо його результати доступні лише обмеженій частині населення. Високі показники валового внутрішнього продукту не завжди

супроводжуються підвищенням добробуту громадян, скороченням бідності чи покращенням якості життя. Саме тому сучасні підходи до розвитку дедалі більше орієнтуються на створення економічної системи, яка забезпечує рівні можливості для всіх, незалежно від соціального статусу, місця проживання, віку, статі, фізичних можливостей чи інших характеристик.

Інклюзивна економіка передбачає формування такого середовища, у якому кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал, отримати доступ до якісної освіти, медичних послуг, фінансових ресурсів, ринку праці та інших благ, необхідних для повноцінної участі в економічному та суспільному житті. При цьому особлива увага приділяється підтримці соціально вразливих груп населення, які традиційно стикаються з бар'єрами щодо доступу до економічних можливостей.

Основні принципи інклюзивної економіки

Функціонування інклюзивної економіки базується на сукупності принципів, які визначають її сутність, цілі та механізми реалізації. Ці принципи відображають прагнення до забезпечення економічної ефективності в поєднанні із соціальною справедливістю та рівністю можливостей.

1. Принцип рівності можливостей. Одним із фундаментальних принципів інклюзивної економіки є принцип рівності можливостей. Його сутність полягає у створенні таких умов, за яких усі громадяни мають однакові шанси на здобуття освіти, працевлаштування, ведення підприємницької діяльності та участь у суспільному житті.

Рівність можливостей не означає повного зрівняння результатів діяльності різних людей. Натомість вона передбачає усунення дискримінаційних бар'єрів та забезпечення справедливого доступу до ресурсів незалежно від походження, статі, віку, місця проживання чи соціального статусу. Практична реалізація цього принципу передбачає розвиток доступної освіти, підтримку підприємництва, забезпечення рівного доступу до ринку праці та створення умов для професійної самореалізації населення.

2. Принцип соціальної справедливості. Іншим важливим принципом є соціальна справедливість, яка передбачає справедливий розподіл економічних благ та результатів розвитку між різними групами населення.

Соціальна справедливість не означає абсолютної рівності доходів. Її головна мета полягає у забезпеченні гідного рівня життя для всіх громадян та недопущенні надмірної соціальної поляризації суспільства. У межах інклюзивної економіки соціальна справедливість реалізується через механізми соціального захисту, прогресивного оподаткування, підтримки малозабезпечених верств населення, розвитку системи соціальних послуг та забезпечення доступу до базових суспільних благ.

3. Принцип участі. Важливою ознакою інклюзивної економіки є активне залучення громадян до процесів прийняття рішень. Принцип участі передбачає можливість впливу різних соціальних груп на формування економічної та соціальної політики.

У сучасних демократичних суспільствах цей принцип реалізується через механізми громадських консультацій, місцевого самоврядування, громадського бюджету, соціального партнерства та діяльності громадських організацій. Залучення громадян до процесів управління сприяє підвищенню довіри до державних інститутів, посиленню соціальної згуртованості та більш ефективному врахуванню потреб населення.

4. Принцип недискримінації. Інклюзивна економіка передбачає усунення будь-яких форм дискримінації, які можуть обмежувати доступ людини до економічних можливостей.

Йдеться про недопущення дискримінації за ознаками статі, віку, раси, етнічного походження, релігійних переконань, фізичних можливостей чи інших характеристик. Особливої актуальності цей принцип набуває в умовах глобалізації та посилення міграційних процесів, коли суспільства стають дедалі більш різноманітними.

5. Принцип сталості. Інклюзивна економіка тісно пов’язана з концепцією сталого розвитку. Економічні рішення повинні враховувати не лише поточні потреби населення, а й інтереси майбутніх поколінь.

Це означає необхідність раціонального використання природних ресурсів, розвитку екологічно безпечних технологій, підтримки циркулярних моделей виробництва та забезпечення довгострокової соціально-економічної стабільності.

Основні складові інклюзивної економіки

Інклюзивна економіка є багатокомпонентною системою, яка охоплює різні сфери суспільного життя. Для забезпечення її ефективного функціонування необхідна взаємодія економічних, соціальних, інституційних та екологічних складових.

Економічна складова інклюзивної економіки спрямована на створення умов для широкої участі населення в економічній діяльності та отримання справедливих вигод від економічного зростання.

До ключових елементів економічної складової належать:

- створення нових робочих місць;
- розвиток малого та середнього бізнесу;
- підтримка самозайнятості;
- забезпечення доступу до фінансових ресурсів;
- розвиток інноваційного підприємництва;
- підвищення продуктивності праці.

Важливе значення має розвиток фінансової інклюзії, що передбачає забезпечення доступу населення до банківських послуг, кредитування, страхування та інших фінансових інструментів.

Соціальна складова інклюзивної економіки орієнтована на підвищення якості життя населення та забезпечення соціальної рівності.

Вона охоплює:

- систему освіти;
- систему охорони здоров’я;
- соціальний захист населення;
- розвиток людського капіталу;
- підтримку соціально вразливих груп;
- забезпечення гендерної рівності.

Особливу роль відіграє доступ до якісної освіти, яка створює передумови для професійного розвитку та підвищення конкурентоспроможності населення на ринку праці.

Інституційна складова визначає правила та механізми функціонування економічної системи.

До її елементів належать:

- державні органи влади;
- правова система;
- механізми захисту прав людини;
- інститути громадянського суспільства;
- механізми суспільного контролю;
- антикорупційні інструменти.

Ефективні інститути сприяють забезпеченню прозорості економічних процесів, захисту прав власності та формуванню сприятливого бізнес-середовища.

Екологічна складова. Сучасна інклюзивна економіка неможлива без урахування екологічних аспектів розвитку. Збереження природних ресурсів та підтримання екологічної рівноваги є необхідною умовою довгострокового добробуту суспільства.

Екологічна складова включає:

- раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток відновлюваної енергетики;
- скорочення обсягів відходів;
- впровадження принципів циркулярної економіки;
- декарбонізацію виробництва;
- розвиток зелених технологій.

Саме тому концепції інклюзивної та циркулярної економіки дедалі частіше розглядаються як взаємодоповнювальні напрями трансформації сучасної економічної системи.

Взаємозв'язок принципів і складових інклюзивної економіки

Принципи та складові інклюзивної економіки перебувають у тісному взаємозв'язку та формують єдину систему забезпечення сталого й справедливого розвитку. Реалізація принципу рівності можливостей неможлива без доступної освіти та ефективних

інституцій. Соціальна справедливість потребує належного функціонування механізмів соціального захисту та справедливого розподілу економічних ресурсів. Екологічна стійкість забезпечується через впровадження інноваційних технологій та принципів циркулярної економіки.

Інклюзивна економіка являє собою комплексну модель розвитку, яка поєднує економічне зростання, соціальну справедливість, екологічну відповідальність та ефективне інституційне управління. Її основною метою є створення суспільства рівних можливостей, у якому кожна людина має доступ до ресурсів і можливостей для повноцінної реалізації свого потенціалу. Наступним етапом розвитку цієї концепції стало її закріплення у глобальному порядку денному через Цілі сталого розвитку ООН, що розглядаються в наступному підрозділі.

Питання для обговорення:

1. Сформулюйте визначення інклюзивної економіки та її головну мету.
2. Розкрийте зміст принципу рівності можливостей в інклюзивній системі.
3. Яким чином принцип соціальної справедливості реалізується в межах інклюзивної економіки?
4. У чому полягає важливість принципу участі громадян у прийнятті рішень?
5. Охарактеризуйте основні складові (економічну, соціальну, інституційну та екологічну) інклюзивної економіки.
6. Як пов’язані між собою концепції інклюзивної та циркулярної економіки?

2.3. Інклюзивність у системі Цілей сталого розвитку

Інклюзивна економіка є невід’ємною складовою сучасної парадигми сталого розвитку, що була інституційно закріплена у межах Порядку денного сталого розвитку до 2030 року, ухваленого Організацією Об’єднаних Націй. Цей документ визначає 17 Цілей сталого розвитку (Sustainable Development Goals, SDGs), які охоплюють економічні, соціальні та екологічні виміри глобального розвитку. У цьому контексті інклюзивність виступає не окремою

ціллю, а наскрізним принципом, який інтегрується у більшість цілей та визначає їх соціальну спрямованість.

Ключовою ідеєю інклюзивності в системі Цілей сталого розвитку (далі ЦСР) є забезпечення рівного доступу всіх соціальних груп до економічних можливостей, базових послуг, ресурсів та інституцій. Йдеться про подолання бідності, зменшення нерівності, розширення можливостей зайнятості, а також забезпечення участі в економічному та політичному житті для вразливих груп населення. Таким чином, інклюзивність у межах ЦСР виступає механізмом реалізації принципу «не залишити нікого осторонь» (leave no one behind), який є фундаментальним для всієї архітектури Порядку денного-2030.

Теоретичне розуміння інклюзивності в ЦСР. У рамках ЦСР інклюзивність можна визначити як систему умов і механізмів, що забезпечують:

- рівний доступ до економічних можливостей;
- мінімізацію соціальної та регіональної нерівності;
- участь усіх груп населення у процесах економічного розвитку;
- захист вразливих категорій населення;
- справедливий розподіл результатів зростання.

Таким чином, інклюзивність у системі ЦСР виходить за межі соціальної політики і охоплює економічні, інституційні та технологічні аспекти розвитку.

Базовим концептом, який інтегрує інклюзивність у ЦСР, є принцип “Leave no one behind” (не залишити нікого осторонь). Він означає, що політики розвитку повинні бути спрямовані насамперед на найбільш вразливі групи населення, які зазвичай не отримують повної вигоди від економічного зростання: малозабезпечені домогосподарства, жінки, молодь, люди з інвалідністю, сільське населення та маргіналізовані групи.

Інституційна структура інклюзивності в межах ЦСР

Інклюзивність у системі ЦСР має багаторівневу структуру реалізації:

1. Соціальний рівень – забезпечення доступу до освіти, медицини, соціального захисту.

2. Економічний рівень – створення рівних умов участі в ринку праці, підприємництві та інвестиціях.

3. Інституційний рівень – формування ефективних, прозорих і підзвітних інституцій.

4. Технологічний рівень – забезпечення цифрової інклюзії та доступу до інновацій.

5. Просторовий рівень – вирівнювання розвитку регіонів і територій.

Кожен із цих рівнів пов'язаний із конкретними ЦСР і формує цілісну систему інклюзивного розвитку.

Взаємозв'язок інклюзивності з ключовими Цілями сталого розвитку

Інклюзивність найбільш чітко проявляється у низці ЦСР, які безпосередньо формують соціально-економічну основу розвитку.

ЦСР 1. Подолання бідності. Інклюзивний вимір цієї цілі полягає не лише у скороченні абсолютної бідності, а й у зменшенні відносної бідності та соціальної виключеності. Основними інструментами є системи соціального захисту, адресні трансферти, мінімальні гарантії доходу та програми підтримки вразливих домогосподарств.

ЦСР 4. Якісна освіта. Освіта розглядається як головний канал соціальної мобільності. Інклюзивність тут означає рівний доступ до освіти незалежно від доходу, статі, місця проживання чи фізичних можливостей. Особливе значення має розвиток інклюзивної освіти та цифрових освітніх платформ.

ЦСР 5. Гендерна рівність. Інклюзивність передбачає усунення структурних бар'єрів для жінок на ринку праці, в освіті та політичній участі. Це включає рівну оплату праці, доступ до керівних посад та підтримку жіночого підприємництва.

ЦСР 8. Гідна праця та економічне зростання. Ця ціль є центральною для інклюзивної економіки. Вона передбачає створення продуктивної зайнятості, розвиток малого та середнього

бізнесу, легалізацію зайнятості та забезпечення безпечних умов праці. Інклюзивне зростання означає, що економічні вигоди розподіляються більш рівномірно між усіма групами населення.

ЦСР 10. Зменшення нерівності. Ця ціль прямо спрямована на скорочення соціально-економічної диференціації як усередині країн, так і між ними. Інструментами є прогресивне оподаткування, соціальна політика перерозподілу, регіональне вирівнювання та міжнародна допомога розвитку.

ЦСР 11. Сталий розвиток міст і громад. Інклюзивність у міському розвитку передбачає доступне житло, транспорт, інфраструктуру та участь громадян у плануванні міського простору.

ЦСР 16. Мир, справедливість та ефективні інститути. Інституційна інклюзивність означає доступність правосуддя, боротьбу з корупцією, прозорість управління та участь громадян у прийнятті рішень.

Особливо тісний зв’язок інклюзивності простежується з такими цілями сталого розвитку, як подолання бідності (Ціль 1), подолання голоду (Ціль 2), якісна освіта (Ціль 4), гендерна рівність (Ціль 5), гідна праця та економічне зростання (Ціль 8), зменшення нерівності (Ціль 10) та сталий розвиток міст і громад (Ціль 11). Кожна з цих цілей містить інклюзивний компонент, спрямований на розширення доступу до ресурсів і можливостей для всіх верств населення, незалежно від їх соціального, економічного чи демографічного статусу.

Наприклад, у межах Цілі 8 акцент робиться не лише на економічному зростанні як такому, але й на його якості – створенні продуктивної зайнятості, гідних умов праці та справедливого доступу до ринку праці. Це передбачає інтеграцію молоді, жінок, осіб з інвалідністю та інших вразливих груп у економічну систему. Аналогічно, Ціль 10 прямо спрямована на скорочення нерівності всередині країн та між ними, що є центральним елементом інклюзивного розвитку.

Важливим аспектом є також те, що інклюзивність у ЦСР виходить за межі соціальної політики та охоплює інституційний

вимір. Ефективні, підзвітні та інклюзивні інститути (Ціль 16) розглядаються як передумова сталого розвитку, оскільки саме вони забезпечують рівний доступ до правосуддя, захист прав людини та участь громадян у прийнятті рішень. Таким чином, інклюзивність набуває системного характеру і стає умовою функціонування всієї моделі сталого розвитку.

Економічні механізми забезпечення інклюзивності в ЦСР

Реалізація інклюзивного розвитку потребує використання комплексу економічних і політичних інструментів:

● *Соціальна політика:* системи соціального захисту, субсидії, пенсійне забезпечення.

● *Політика зайнятості:* активні програми ринку праці, перекваліфікація, підтримка зайнятості молоді.

● *Освітня політика:* інвестиції в людський капітал, lifelong learning.

● *Інноваційна політика:* підтримка стартапів, цифрова трансформація, інноваційні екосистеми.

● *Регіональна політика:* вирівнювання розвитку територій.

Фіскальні інструменти: перерозподіл доходів через податки та трансферти.

Таблиця 2.1

Взаємозв'язок Цілей сталого розвитку та інклюзивних економічних механізмів

Ціль сталого розвитку (ЦСР)	Ключовий інклюзивний фокус	Інклюзивні економічні механізми реалізації
ЦСР 1. Подолання бідності	Скорочення бідності та соціальної ізоляції	Соціальні трансферти, адресна підтримка домогосподарств, мінімальні соціальні стандарти
ЦСР 2. Подолання голоду	Доступ до продовольства та ресурсів	Програми продовольчої безпеки, підтримка дрібних фермерів, субсидування агровиробництва
ЦСР 4. Якісна освіта	Рівний доступ до освіти	Інклюзивна освіта, безкоштовний доступ до базової освіти, цифрові освітні платформи
ЦСР 5. Гендерна рівність	Рівні економічні можливості для жінок	Антидискримінаційна політика, підтримка жіночого підприємництва, рівна оплата праці

Продовження таблиці 2.1

ЦСР 8. Гідна праця та економічне зростання	Інклюзивний ринок праці	Створення робочих місць, підтримка МСП, легалізація зайнятості, активна політика зайнятості
ЦСР 9. Інновації та інфраструктура	Доступ до інновацій	Розвиток цифрової інфраструктури, підтримка стартапів, інноваційні кластери
ЦСР 10. Зменшення нерівності	Скорочення соціально-економічної диференціації	Прогресивне оподаткування, перерозподільні механізми, регіональна політика вирівнювання
ЦСР 11. Сталий розвиток міст	Інклюзивний міський простір	Доступне житло, розвиток громадського транспорту, інклюзивне міське планування
ЦСР 16. Мир, правосуддя та інститути	Інклюзивні інститути	Прозорість управління, антикорупційні механізми, доступ до правосуддя
ЦСР 17. Партнерства	Інклюзивна глобальна співпраця	Міжнародне фінансування, технологічний трансфер, багатосторонні партнерства

Окремо слід відзначити роль цифрової трансформації, яка одночасно створює нові можливості інклюзії (доступ до послуг онлайн, цифрові ринки праці) і формує ризики цифрового розриву між різними соціальними групами.

Сучасні дослідження міжнародних організацій (Світовий банк, ОЕСР, ООН) підкреслюють, що економічне зростання без інклюзивності є нестійким у довгостроковій перспективі. Високий рівень нерівності призводить до:

- зниження соціальної мобільності;
- обмеження людського капіталу;
- політичної нестабільності;
- уповільнення економічного зростання.

Отже, інклюзивність є не лише соціальною метою, а й *економічною необхідністю.*

Узагальнено взаємозв’язок між ЦСР, інклюзивними механізмами та результатами можна представити як трирівневу модель:

● *ЦСР (цільовий рівень)* → визначає стратегічні пріоритети розвитку

● *Інклюзивні механізми (інструментальний рівень)* → політики та інститути реалізації

● *Результати (ефектний рівень)* → зниження нерівності, зростання добробуту, соціальна згуртованість, стійкий розвиток

Ця логіка показує (рис. 2.1), що інклюзивність є не окремим напрямом політики, а системним принципом, який забезпечує ефективність усієї архітектури сталого розвитку.

Рис. 2.1. Трирівнева модель забезпечення сталого розвитку на засадах інклюзивності

Окремо слід підкреслити роль інклюзивного економічного зростання як концепту, який поєднує економічну ефективність із

соціальною справедливістю. На відміну від традиційної моделі зростання, що фокусується переважно на макроекономічних показниках, інклюзивний підхід передбачає якісну оцінку результатів розвитку, зокрема рівень доступності економічних благ, ступінь соціальної мобільності та рівень нерівності доходів.

У практичному вимірі реалізація інклюзивності в межах ЦСР передбачає використання комплексу політичних інструментів: програми соціального захисту, інвестиції в людський капітал, підтримку малого та середнього підприємництва, розвиток цифрової інклюзії та забезпечення територіальної збалансованості розвитку. Особливого значення набуває цифрова трансформація, яка, з одного боку, створює нові можливості доступу до ринків і послуг, а з іншого – формує ризики цифрової нерівності.

Питання для обговорення:

1. Поясніть суть фундаментального принципу ЦСР «не залишити нікого осторонь» (leave no one behind).
2. Які рівні інституційної структури має реалізація інклюзивності в межах ЦСР?
3. Через які конкретні Цілі сталого розвитку найбільш чітко проявляється інклюзивний вимір?
4. У чому полягає інклюзивний аспект Цілі 8 «Гідна праця та економічне зростання»?
5. Які економічні механізми (політики) необхідні для практичної реалізації інклюзивного розвитку?
6. До яких негативних наслідків для економіки та суспільства призводить відсутність інклюзивності у зростанні?

2.4. Інклюзивне підприємництво та соціальні інновації

В умовах поглиблення соціально-економічної нерівності, демографічних змін та трансформації ринку праці особливого значення набуває забезпечення рівного доступу населення до економічних можливостей. Одним із важливих інструментів реалізації таких можливостей є інклюзивне підприємництво, яке

розглядається як складова інклюзивної економіки та сталого розвитку.

Інклюзивне підприємництво являє собою форму підприємницької діяльності, спрямовану на залучення до економічних процесів усіх верств населення, включаючи соціально вразливі групи. Його метою є не лише створення прибутку, а й забезпечення соціальної інтеграції, підвищення рівня зайнятості та розширення економічних можливостей громадян.

На відміну від традиційної моделі бізнесу, де основним критерієм успіху є фінансовий результат, інклюзивне підприємництво поєднує економічні та соціальні цілі. Воно сприяє формуванню робочих місць для людей з інвалідністю, молоді, осіб старшого віку, внутрішньо переміщених осіб, представників сільських територій та інших категорій населення, які часто стикаються з бар'єрами на ринку праці.

У сучасній економіці інклюзивне підприємництво виступає важливим механізмом підвищення соціальної згуртованості суспільства та забезпечення більш справедливого розподілу результатів економічного зростання.

Принципи інклюзивного підприємництва

Розвиток інклюзивного підприємництва базується на низці фундаментальних принципів:

- рівність можливостей для започаткування та ведення бізнесу;
- недискримінація та соціальна справедливість;
- доступність фінансових ресурсів;
- розвиток людського капіталу;
- економічна самостійність та самореалізація особистості;
- соціальна відповідальність бізнесу;
- створення суспільної цінності.

Реалізація зазначених принципів сприяє формуванню підприємницького середовища, у якому кожна людина має можливість реалізувати свій потенціал незалежно від соціального статусу чи фізичних обмежень.

Таблиця 2.2

Порівняльна характеристика традиційного та інклюзивного підприємництва

Критерій	Традиційне підприємництво	Інклюзивне підприємництво
Основна мета	Максимізація прибутку	Поєднання економічних та соціальних цілей
Цільові групи	Економічно активне населення	Усі групи населення, включаючи вразливі категорії
Соціальний ефект	Другорядний	Один із ключових результатів діяльності
Критерії успіху	Прибутковість, ринкова частка	Прибутковість та соціальний вплив
Підхід до зайнятості	Орієнтація на ефективність праці	Створення можливостей для широкого кола працівників
Внесок у розвиток суспільства	Опосередкований	Безпосередній

Соціальне підприємництво як інструмент інклюзивного розвитку

Однією з найпоширеніших форм реалізації принципів інклюзивної економіки є соціальне підприємництво. Воно виникло як відповідь на необхідність вирішення суспільних проблем за допомогою ринкових механізмів.

Соціальне підприємство поєднує підприємницьку діяльність із соціальною місією. На відміну від благодійних організацій, соціальні підприємства здійснюють господарську діяльність і отримують дохід, однак значну частину прибутку спрямовують на вирішення соціальних проблем або розвиток громади.

Основними напрямами діяльності соціальних підприємств є:

- працевлаштування соціально вразливих груп населення;
- надання освітніх та медичних послуг;
- підтримка місцевих громад;
- розвиток екологічних проєктів;
- сприяння циркулярній економіці;
- реалізація культурних та соціальних ініціатив.

Особливої актуальності соціальне підприємництво набуває в умовах післявоєнного відновлення України, коли виникає

необхідність інтеграції ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших категорій населення в економічне життя країни.

Соціальні інновації: сутність та особливості

Важливим елементом інклюзивної економіки є соціальні інновації. У широкому розумінні соціальна інновація являє собою новий підхід, продукт, послугу або організаційну модель, що дозволяє більш ефективно вирішувати суспільні проблеми.

На відміну від технологічних інновацій, орієнтованих переважно на підвищення продуктивності та конкурентоспроможності, соціальні інновації спрямовані на створення суспільної цінності та покращення якості життя населення.

Соціальні інновації можуть виникати в різних секторах економіки:

- державному;
- приватному;
- громадському;
- освітньому;
- міжнародному.

Їх реалізація часто передбачає співпрацю бізнесу, органів влади, громадських організацій та місцевих громад.

Види соціальних інновацій

Залежно від сфери застосування соціальні інновації можна поділити на декілька груп:

1. Освітні інновації (онлайн-навчання, цифрові освітні платформи).
2. Соціальні інновації у сфері охорони здоров’я (телемедицина, дистанційний моніторинг пацієнтів).
3. Інновації у сфері зайнятості (програми перекваліфікації, дистанційна робота).
4. Екологічні інновації (проєкти повторного використання ресурсів, сортування відходів).
5. Фінансові інновації (мікрокредитування, краудфандинг, соціальне інвестування).

Розвиток цифрових технологій значно прискорив поширення соціальних інновацій, дозволивши залучати до вирішення суспільних проблем ширші верстви населення.

Взаємозв'язок інклюзивного підприємництва та соціальних інновацій

Інклюзивне підприємництво та соціальні інновації є взаємодоповнюючими складовими сучасної моделі розвитку. Інклюзивні підприємства виступають платформою для впровадження соціальних інновацій, а соціальні інновації забезпечують підвищення ефективності таких підприємств.

Взаємодія цих елементів сприяє:

- зниженню рівня бідності;
- розширенню економічних можливостей населення;
- підвищенню рівня зайнятості;
- розвитку місцевих громад;
- досягненню Цілей сталого розвитку;
- зміцненню соціальної згуртованості суспільства.

Особливого значення набуває поєднання соціальних інновацій із принципами циркулярної економіки. Наприклад, створення соціальних підприємств у сфері переробки відходів одночасно вирішує екологічні та соціальні проблеми, забезпечуючи працевлаштування населення та раціональне використання ресурсів.

Питання для обговореннння:

1. Розкрийте сутність інклюзивного підприємництва.
2. Які основні принципи інклюзивного підприємництва?
3. Чим соціальне підприємництво відрізняється від традиційного бізнесу?
4. Що таке соціальні інновації?
5. Які основні види соціальних інновацій ви знаєте?
6. У чому полягає взаємозв'язок між інклюзивним підприємництвом та соціальними інноваціями?
7. Яким чином соціальні інновації сприяють досягненню Цілей сталого розвитку?
8. Яку роль відіграє інклюзивне підприємництво у післявоєнному відновленні України?

Кейс-стаді: «Трансформація бізнесу в інклюзивне підприємництво»

● **Завдання:** Ознайомтеся з порівняльною характеристикою у Таблиці 2.4. Уявіть, що ви є антикризовим менеджером традиційного автотранспортного підприємства (АТП), яке здійснює пасажирські перевезення в місті.

● **Проблема:** Компанія орієнтована лише на прибуток, але втрачає лояльність громади через застарілий дизельний автопарк та повну недоступність транспорту для маломобільних груп населення.

● **Творче рішення:** Запропонуйте **3 соціальні інновації** для цього підприємства, які б дозволили інтегрувати його в модель інклюзивної та циркулярної економіки (підказка: подумайте про перехід на електробуси, цифрові сервіси для пасажирів чи залучення вразливих груп до роботи).

Аналітична вправа: «Мій регіон у дзеркалі ЦСР»

● **Завдання:** Спираючись на трирівневу модель інклюзивності в системі ЦСР (Ціль → Механізм → Результат), проаналізуйте ситуацію у вашому рідному місті чи області.

● **Алгоритм виконання:**

1. Оберіть одну з Цілей сталого розвитку (наприклад, ЦСР 8 або ЦСР 11).
2. Оцініть, які інклюзивні економічні механізми (згідно з Таблицею 2.1) реально працюють у вашому регіоні, а які повністю відсутні.
3. Запропонуйте один конкретний інструмент (наприклад, у сфері екологічних інновацій чи підтримки МСП), який допоміг би «не залишити нікого осторонь» у вашій громаді.

РОЗДІЛ 3
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЦИРКУЛЯРНОЇ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІК

3.1. Синергія циркулярних та інклюзивних підходів
3.2. Вплив циркулярної економіки на зайнятість та ринок праці
3.3. Соціальна інтеграція та подолання нерівності
3.4. Формування інтегрованої моделі циркулярної та інклюзивної економік

3.1. Синергія циркулярних та інклюзивних підходів

Циркулярна та інклюзивна економіки належать до сучасних концепцій розвитку, які сформувалися як відповідь на виклики XXI століття. До них належать виснаження природних ресурсів, зміна клімату, зростання соціальної нерівності, демографічні зміни, урбанізація та цифрова трансформація економіки. Незважаючи на відмінність цілей та інструментів, обидві концепції ґрунтуються на спільних принципах сталого розвитку та взаємно доповнюють одна одну.

Циркулярна економіка спрямована на максимальне збереження цінності матеріалів, продукції та ресурсів протягом усього життєвого циклу шляхом повторного використання, ремонту, модернізації, відновлення та перероблення. Натомість інклюзивна економіка орієнтована на забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства незалежно від статі, віку, місця проживання, фізичних можливостей чи соціального статусу. Її основною метою є створення умов, за яких економічне зростання супроводжується справедливим розподілом вигод між усіма групами населення.

У сучасних умовах реалізація лише одного з цих підходів не здатна забезпечити довгострокову стійкість розвитку. Наприклад, ефективне використання ресурсів без урахування соціальних аспектів може призвести до зростання безробіття або соціальної ізоляції окремих категорій населення. Водночас соціальні програми

без екологічно відповідальної моделі виробництва не здатні вирішити проблему ресурсних обмежень та деградації довкілля. Саме тому в економічній літературі дедалі частіше використовується поняття *інклюзивної циркулярної економіки (Inclusive Circular Economy),* що передбачає інтеграцію екологічних, економічних та соціальних пріоритетів.

Синергія циркулярної та інклюзивної економік полягає у формуванні такої моделі розвитку, за якої екологічні інновації поєднуються із соціальною відповідальністю, а економічні результати досягаються без поглиблення нерівності. Таким чином, ресурсна ефективність стає не лише фактором економічної конкурентоспроможності, але й інструментом покращення якості життя населення.

Особливістю взаємодії двох концепцій є їхня взаємодоповнюваність (рис. 3.1). Якщо циркулярна економіка концентрується на замиканні матеріальних потоків, то інклюзивна економіка забезпечує участь різних соціальних груп у створенні та розподілі економічної цінності. Поєднання цих підходів формує новий тип економічної системи, у якій економічна ефективність не суперечить соціальній справедливості.

Рис. 3.1. Синергія циркулярної та інклюзивної економік

Синергія циркулярної та інклюзивної економік проявляється у взаємному посиленні їхніх ефектів. Циркулярна економіка забезпечує ефективне використання ресурсів, мінімізацію відходів та екологічну стійкість, тоді як інклюзивна економіка сприяє соціальній справедливості, рівному доступу до економічних можливостей і розвитку людського капіталу. Поєднання цих підходів створює передумови для формування інноваційної, конкурентоспроможної та соціально орієнтованої економіки, здатної забезпечувати довгостроковий сталий розвиток.

Основні точки взаємодії циркулярної та інклюзивної економік

Основними напрямами взаємодії циркулярної та інклюзивної економік є:

- створення нових робочих місць у сферах ремонту, відновлення продукції, перероблення відходів та повторного використання ресурсів;
- залучення соціально вразливих груп населення до підприємницької діяльності;
- розвиток соціального підприємництва;
- підтримка малого та середнього бізнесу;
- формування локальних виробничих ланцюгів;
- розвиток відповідального споживання;
- підвищення доступності екологічних товарів і послуг;
- скорочення екологічних ризиків для населення;
- розвиток громадських ініціатив та місцевих партнерств.

Таким чином, циркулярні практики створюють нові економічні можливості, тоді як інклюзивні механізми забезпечують рівний доступ населення до цих можливостей.

Спільні принципи двох концепцій

Попри різні історичні передумови виникнення, циркулярна та інклюзивна економіки мають низку спільних принципів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Спільні принципи циркулярної та інклюзивної економік

Принцип	Прояв у циркулярній економіці	Прояв в інклюзивній економіці
Раціональне використання ресурсів	мінімізація відходів, повторне використання матеріалів	справедливий доступ до ресурсів
Довгостроковість	подовження життєвого циклу продукції	забезпечення сталого добробуту населення
Інноваційність	екодизайн, цифрові технології, нові бізнес-моделі	соціальні інновації, цифрова інклюзія
Партнерство	співпраця бізнесу, влади та науки	взаємодія держави, бізнесу та громад
Відповідальність	екологічна відповідальність виробників	соціальна відповідальність усіх учасників
Стійкість	економічна та екологічна стійкість	соціальна стійкість і рівність можливостей

Зазначені принципи свідчать, що обидві концепції мають спільну мету - забезпечення збалансованого розвитку, хоча реалізують її різними механізмами.

Синергетичний ефект поєднання підходів

Поєднання циркулярної та інклюзивної економік формує синергетичний ефект, коли сумарний результат перевищує ефективність кожної концепції окремо. Такий ефект проявляється одночасно в економічній, соціальній та екологічній площинах.

В економічному аспекті підприємства отримують можливість скорочувати виробничі витрати завдяки повторному використанню ресурсів, розвитку сервісних моделей бізнесу та підвищенню ресурсної продуктивності. Одночасно розширюється внутрішній ринок праці за рахунок створення нових професій у сфері циркулярної економіки.

Соціальний ефект проявляється через збільшення зайнятості населення, розвиток соціального підприємництва, підтримку місцевих громад, підвищення доступності товарів та послуг, а

також залучення до економічної діяльності молоді, людей старшого віку, осіб з інвалідністю та інших соціально вразливих груп.

Екологічний ефект полягає у скороченні обсягів утворення відходів, зменшенні викидів парникових газів, економії природних ресурсів, розвитку відновлюваної енергетики та формуванні культури відповідального споживання.

Інклюзивна циркулярна економіка як нова модель розвитку

Останніми роками у міжнародній практиці формується концепція інклюзивної циркулярної економіки, яка розглядається як наступний етап розвитку циркулярної моделі. Вона передбачає, що всі етапи створення економічної цінності – від проєктування продукції до її повторного використання – повинні забезпечувати участь різних груп населення, створювати гідні робочі місця, сприяти розвитку місцевих громад та зменшенню соціальної нерівності.

У практичній площині це реалізується через розвиток соціальних підприємств, ремонтних майстерень, центрів повторного використання речей, кооперативів із сортування відходів, програм професійної перепідготовки працівників, інклюзивного підприємництва, платформ спільного користування ресурсами та цифрових сервісів циркулярної економіки.

Важливу роль у впровадженні інклюзивної циркулярної економіки відіграє держава, яка формує нормативно-правову базу, стимулює розвиток зелених інвестицій, підтримує інноваційні проєкти, удосконалює систему освіти та створює умови для розвитку соціального підприємництва. Не менш важливою є роль місцевих громад, які реалізують проєкти з управління відходами, розвитку місцевих виробництв, енергоефективності та громадської участі.

Таким чином, інтеграція циркулярної та інклюзивної економік дозволяє сформувати нову модель розвитку, у центрі якої перебувають людина, ефективне використання ресурсів та довгострокова стійкість економічної системи. Саме синергія цих підходів забезпечує досягнення цілей сталого розвитку, підвищення

конкурентоспроможності економіки та покращення якості життя населення.

Питання для обговорення

1. У чому полягає синергія між циркулярною та інклюзивною економіками? Наведіть приклади їх взаємодії.
2. Чому ефективне використання ресурсів має поєднуватися із забезпеченням соціальної справедливості та рівних можливостей?
3. Які переваги отримують держава, бізнес і суспільство від впровадження принципів інклюзивної циркулярної економіки?
4. Яку роль відіграють соціальне підприємництво, цифрові технології та інновації у розвитку циркулярної та інклюзивної економік?
5. Які виклики можуть виникати під час інтеграції принципів циркулярної та інклюзивної економік в Україні та які механізми сприятимуть їх подоланню?

3.2. Вплив циркулярної економіки на зайнятість та ринок праці

Перехід до циркулярної економіки змінює не лише підходи до використання природних ресурсів, а й структуру сучасного ринку праці. На відміну від традиційної лінійної моделі господарювання, яка базується на принципі «виробництво – споживання – утилізація», циркулярна економіка формує нові виробничі процеси, бізнес-моделі та професії, орієнтовані на ефективне використання ресурсів, продовження життєвого циклу продукції та мінімізацію відходів. У результаті виникають нові можливості для зайнятості населення, розвитку людського капіталу та підвищення конкурентоспроможності економіки.

Зміни на ринку праці відбуваються під впливом кількох взаємопов'язаних чинників. По-перше, поширюються циркулярні бізнес-моделі, що передбачають ремонт, модернізацію, відновлення, повторне використання продукції, ремануфактуру, сервісне обслуговування та перероблення матеріалів. По-друге, активно впроваджуються цифрові технології, які забезпечують

простежуваність матеріальних потоків, оптимізацію використання ресурсів і розвиток платформ спільного користування. По-третє, посилюються екологічні вимоги до виробництва, що стимулює появу нових напрямів економічної діяльності.

Циркулярна економіка як джерело створення нових робочих місць

Однією з найважливіших соціально-економічних переваг циркулярної економіки є створення нових робочих місць. На відміну від лінійної моделі, де після завершення життєвого циклу продукція утилізується, циркулярна модель передбачає багаторазове використання матеріалів і виробів. Це потребує додаткової праці на всіх етапах життєвого циклу продукції.

Найбільший потенціал створення нових робочих місць мають такі сфери:

- ремонт і технічне обслуговування продукції;
- відновлення (remanufacturing) обладнання;
- сортування та перероблення відходів;
- управління матеріальними потоками;
- екологічний консалтинг;
- енергоефективне будівництво;
- відновлювана енергетика;
- цифрові платформи циркулярної економіки;
- сервісні бізнес-моделі;
- екодизайн та екологічне проєктування продукції.

Особливістю цих видів діяльності є їхня висока трудомісткість порівняно з процесами видобутку сировини чи захоронення відходів. Наприклад, ремонт побутової техніки або відновлення електронного обладнання потребує кваліфікованої праці інженерів, техніків, майстрів та фахівців із цифрових технологій. Аналогічно, сучасні підприємства з перероблення відходів залучають спеціалістів із сортування, логістики, екологічного менеджменту та автоматизації виробництва (рис.3.1.).

У багатьох країнах Європейського Союзу циркулярна економіка вже стала одним із чинників формування так званих

«зелених робочих місць» (green jobs). До них належать професії, діяльність яких безпосередньо сприяє збереженню довкілля, ефективному використанню ресурсів та скороченню негативного впливу на клімат.

Рис. 3.2. Вплив циркулярної економіки на ринок праці

Рисунок 3.2 ілюструє основні напрями впливу циркулярної економіки на трансформацію сучасного ринку праці. В основі цієї трансформації лежить впровадження циркулярних бізнес-моделей, підвищення ресурсної ефективності та активне використання цифрових технологій. Сукупна дія цих чинників змінює структуру зайнятості, сприяє появі нових професій і формує попит на нові компетентності працівників.

Зокрема, розвиток циркулярної економіки стимулює створення ***«зелених» робочих місць*** у сферах ремонту, технічного обслуговування, повторного використання продукції, перероблення відходів, екологічного консалтингу та управління ресурсами. Одночасно виникає потреба у фахівцях нових спеціальностей,

серед яких менеджери з циркулярної економіки, екодизайнери, інженери з ремануфактури, спеціалісти із зворотної логістики та консультанти зі сталого розвитку.

Важливою складовою трансформації є також зміна вимог до професійної підготовки працівників. Поряд із традиційними фаховими знаннями дедалі більшого значення набувають системне мислення, цифрова грамотність, екологічна відповідальність, інноваційність, здатність працювати в міждисциплінарних командах та готовність до безперервного навчання.

У підсумку взаємодія зазначених чинників сприяє підвищенню конкурентоспроможності людського капіталу та економіки загалом, забезпечує розвиток інновацій, формування гідної зайнятості, зміцнення екологічної стійкості та створює передумови для досягнення Цілей сталого розвитку ООН. Таким чином, циркулярна економіка виступає не лише екологічною моделлю господарювання, а й важливим чинником модернізації ринку праці та розвитку людського потенціалу.

Трансформація структури ринку праці

Поширення циркулярної економіки супроводжується зміною структури зайнятості. Частина традиційних професій поступово трансформується або втрачає актуальність, натомість зростає попит на нові спеціальності, що поєднують технічні, екологічні, цифрові та управлінські компетентності.

Найбільші зміни спостерігаються у промисловості, транспорті, будівництві, агропромисловому комплексі, енергетиці та сфері послуг. Зокрема, у виробничому секторі дедалі більшого значення набувають спеціалісти з екодизайну, які ще на етапі проєктування продукції враховують можливість її ремонту, модернізації, повторного використання та перероблення. У логістиці зростає попит на фахівців із зворотної логістики, які організовують повернення використаної продукції виробнику для повторного використання або перероблення.

Водночас цифровізація циркулярної економіки стимулює розвиток професій, пов’язаних із використанням великих даних,

штучного інтелекту, Інтернету речей (IoT), блокчейн-технологій та цифрових платформ управління ресурсами.

Нові професії циркулярної економіки

Формування циркулярної моделі господарювання сприяє появі нових професій, яких ще кілька років тому практично не існувало.

Таблиця 3.2

Нові професії в умовах розвитку циркулярної економіки

Професія	Основні функції
Менеджер з циркулярної економіки	розроблення та впровадження циркулярних стратегій підприємства
Фахівець із зворотної логістики	організація повернення продукції та матеріалів
Інженер з ремануфактури	відновлення обладнання та комплектуючих
Екодизайнер	проєктування продукції з урахуванням її повторного використання
Менеджер із ресурсної ефективності	оптимізація використання матеріалів та енергії
Екологічний аудитор	оцінювання екологічної ефективності діяльності підприємства
Спеціаліст із сортування та перероблення відходів	управління процесами рециклінгу
Консультант із сталого розвитку	розроблення екологічної та соціальної політики організацій

Зазначені професії характеризуються міждисциплінарністю та потребують поєднання знань з економіки, екології, інженерії, цифрових технологій та менеджменту.

Нові компетентності працівників

Перехід до циркулярної економіки зумовлює необхідність оновлення професійних компетентностей працівників. Якщо в індустріальній економіці основний акцент робився на виробничих навичках, то сучасна економіка дедалі більше потребує системного мислення, цифрової грамотності, екологічної відповідальності та здатності працювати в міждисциплінарних командах.

До ключових компетентностей працівників циркулярної економіки належать:

- системне та критичне мислення;
- цифрова грамотність;
- знання принципів сталого розвитку;
- навички управління ресурсами;
- здатність працювати з екологічними стандартами;
- інноваційність та креативність;
- комунікаційні навички;
- уміння працювати в міждисциплінарних командах;
- підприємницьке мислення;
- безперервне професійне навчання.

Особливого значення набуває концепція **lifelong learning** (навчання впродовж життя), яка дозволяє працівникам швидко адаптуватися до технологічних змін і нових вимог ринку праці.

Таблиця 3.3

Порівняння традиційного та циркулярного ринку праці

Критерій	Традиційний ринок праці	Ринок праці в умовах циркулярної економіки
Основна мета	Масове виробництво продукції	Максимальне збереження цінності ресурсів
Провідні види діяльності	Видобуток сировини, виробництво, утилізація	Ремонт, модернізація, повторне використання, ремануфактура, перероблення
Попит на професії	Виробничі спеціальності	Екодизайнери, менеджери циркулярної економіки, фахівці із зворотної логістики, консультанти зі сталого розвитку
Необхідні компетентності	Вузькопрофесійні навички	Міждисциплінарні знання, цифрові та екологічні компетентності
Використання цифрових технологій	Часткове	Комплексне застосування цифрових платформ, IoT, AI, Big Data
Характер зайнятості	Переважно лінійні виробничі процеси	Сервісні, інноваційні та циклічні бізнес-моделі
Екологічна складова	Другорядна	Один із ключових факторів діяльності
Потреба у навчанні	Періодичне підвищення кваліфікації	Безперервне навчання (Lifelong Learning)

Роль освіти у підготовці кадрів

Освіта є одним із ключових чинників успішного переходу до циркулярної економіки. Заклади вищої освіти, професійно-технічні навчальні заклади та центри післядипломної освіти мають інтегрувати питання сталого розвитку, циркулярної економіки, цифровізації та інновацій у навчальні програми.

Сучасна підготовка фахівців повинна ґрунтуватися на компетентнісному підході, який передбачає не лише засвоєння теоретичних знань, а й формування практичних навичок вирішення комплексних економічних, екологічних та соціальних проблем. Важливою складовою освітнього процесу стає співпраця університетів із бізнесом, органами державної влади та місцевими громадами, що дає змогу студентам отримувати практичний досвід реалізації циркулярних проєктів.

Таблиця 3.4

Ключові компетентності працівника циркулярної економіки

Компетентність	Характеристика
Системне мислення	Здатність аналізувати взаємозв'язки між економічними, соціальними та екологічними процесами
Цифрова грамотність	Використання цифрових технологій для управління ресурсами та виробництвом
Екологічна відповідальність	Усвідомлення екологічних наслідків професійної діяльності
Управління ресурсами	Планування ефективного використання матеріальних та енергетичних ресурсів
Інноваційність	Розроблення та впровадження нових циркулярних рішень
Критичне мислення	Аналіз проблем та пошук оптимальних шляхів їх вирішення
Командна робота	Ефективна взаємодія у міждисциплінарних колективах
Комунікаційні навички	Ведення переговорів, презентація екологічних ініціатив
Управління проєктами	Планування та реалізація циркулярних проєктів
Безперервне навчання	Постійне оновлення професійних знань і навичок відповідно до технологічних змін

Виклики трансформації ринку праці

Незважаючи на значний потенціал створення нових робочих місць, перехід до циркулярної економіки супроводжується низкою викликів. Автоматизація окремих виробничих процесів, цифровізація та зміна технологій можуть призвести до скорочення попиту на традиційні професії. Це потребує активної державної політики у сфері професійної перепідготовки, підвищення кваліфікації працівників та розвитку системи безперервної освіти.

Особливої уваги потребують працівники галузей, які найбільше залежать від використання первинної сировини або традиційних виробничих технологій. Для них необхідно створювати програми перекваліфікації, що дозволять інтегруватися до нових секторів циркулярної економіки.

Розвиток циркулярної економіки суттєво трансформує сучасний ринок праці. Вона сприяє створенню нових робочих місць, розвитку «зелених» професій, формуванню нових компетентностей та підвищенню ролі освіти в підготовці висококваліфікованих фахівців. Водночас успішний перехід до циркулярної моделі господарювання потребує системної державної підтримки, інвестицій у людський капітал та розвитку безперервного навчання, що забезпечить адаптацію працівників до нових економічних умов.

Питання для обговорення

1. Яким чином розвиток циркулярної економіки впливає на структуру сучасного ринку праці?
2. Чому перехід до циркулярної економіки супроводжується появою нових професій і трансформацією існуючих спеціальностей?
3. Які компетентності є найбільш важливими для працівників в умовах розвитку циркулярної економіки та цифровізації?
4. Яку роль відіграють заклади освіти, бізнес і держава у підготовці фахівців для циркулярної економіки?
5. Які можливості та виклики створює розвиток циркулярної економіки для ринку праці України?

3.3. Соціальна інтеграція та подолання нерівності

Соціальна інтеграція та подолання нерівності є одними з ключових складових інклюзивної економіки та невід'ємними умовами досягнення сталого розвитку. Незважаючи на значний економічний прогрес, сучасний світ стикається зі зростанням соціальної диференціації, нерівномірним розподілом доходів, обмеженим доступом окремих груп населення до якісної освіти, охорони здоров'я, фінансових ресурсів та ринку праці. Такі тенденції негативно впливають не лише на соціальну стабільність, а й на економічне зростання, інноваційний розвиток та конкурентоспроможність держав.

У контексті циркулярної економіки соціальна інтеграція набуває нового змісту. Вона передбачає не лише залучення різних категорій населення до економічної діяльності, а й забезпечення рівного доступу до можливостей, що виникають у процесі переходу до нової моделі господарювання. Таким чином, поєднання принципів циркулярності та інклюзивності сприяє формуванню економіки, яка одночасно є ресурсоефективною, соціально справедливою та екологічно відповідальною.

Соціальна інтеграція як складова інклюзивної економіки

Соціальна інтеграція – це процес залучення всіх членів суспільства до економічного, соціального, політичного та культурного життя незалежно від їхнього віку, статі, стану здоров'я, рівня доходів, місця проживання чи інших соціальних характеристик. Її основною метою є створення рівних можливостей для реалізації людського потенціалу та забезпечення гідного рівня життя.

Інклюзивна економіка розглядає соціальну інтеграцію як один із фундаментальних принципів розвитку. Це означає, що економічне зростання повинно приносити користь усім верствам населення, а не лише окремим соціальним групам. У такій моделі особлива увага приділяється створенню умов для

працевлаштування молоді, жінок, людей старшого віку, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, представників сільських територій та інших груп, які можуть стикатися з бар'єрами на ринку праці.

Перехід до циркулярної економіки створює додаткові можливості для соціальної інтеграції завдяки розвитку локального виробництва, соціального підприємництва, ремонтних майстерень, центрів повторного використання речей, підприємств із сортування та перероблення відходів, а також цифрових платформ спільного користування ресурсами.

Соціальна інтеграція є одним із ключових принципів інклюзивної економіки та важливою умовою успішного переходу до циркулярної моделі розвитку. Вона передбачає створення рівних можливостей для участі всіх членів суспільства в економічному житті, забезпечення доступу до праці, освіти, ресурсів і сучасних технологій. Досягнення цієї мети можливе завдяки поєднанню інструментів циркулярної економіки з інклюзивними механізмами, що сприяють соціальній згуртованості та сталому розвитку (рис. 3.3).

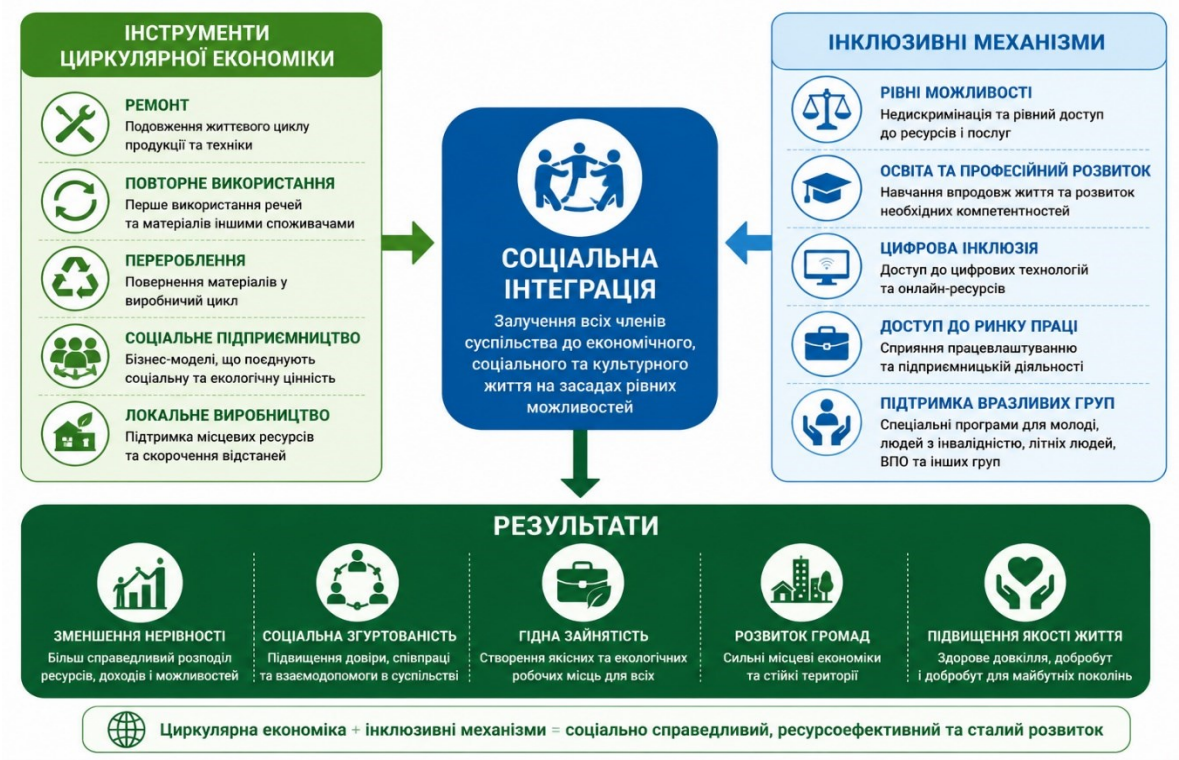

Рис. 3.3. Соціальна інтеграція в умовах циркулярної економіки

Як показано на рис. 3.3, соціальна інтеграція формується в результаті взаємодії двох взаємопов'язаних складових: інструментів циркулярної економіки та інклюзивних механізмів. З одного боку, розвиток ремонтних сервісів, повторного використання матеріалів, перероблення відходів, соціального підприємництва та локального виробництва створює нові економічні можливості для населення. З іншого боку, забезпечення рівних можливостей, доступної освіти, цифрової інклюзії, відкритого ринку праці та підтримки соціально вразливих груп дозволяє максимально залучити людський потенціал до економічної діяльності.

Синергія цих складових забезпечує комплексний соціально-економічний ефект, що проявляється у зменшенні нерівності, підвищенні рівня зайнятості, зміцненні соціальної згуртованості, розвитку місцевих громад і покращенні якості життя населення. Таким чином, інтеграція принципів циркулярної та інклюзивної економік створює основу для формування стійкої економічної системи, у якій економічна ефективність поєднується із соціальною справедливістю та екологічною відповідальністю.

Основні прояви соціальної нерівності

Соціальна нерівність є складним багатовимірним явищем, яке проявляється у відмінностях між окремими людьми та соціальними групами щодо доступу до економічних ресурсів і можливостей. Вона може мати різні форми та причини виникнення.

До основних проявів соціальної нерівності належать:

- нерівність доходів і матеріального забезпечення;
- нерівний доступ до освіти та професійної підготовки;
- обмежений доступ до медичних послуг;
- гендерна нерівність;
- цифрова нерівність;
- територіальна нерівність між міськими та сільськими територіями;
- дискримінація за віком, станом здоров'я чи соціальним статусом;

● нерівний доступ до фінансових ресурсів та підприємницької діяльності.

Таблиця 3.5

Основні форми соціальної нерівності та шляхи їх подолання в умовах циркулярної економіки

Форма нерівності	Основні прояви	Інструменти подолання
Економічна	Низькі доходи, безробіття	Створення «зелених» робочих місць, підтримка МСП
Освітня	Обмежений доступ до якісної освіти	Професійна підготовка, навчання впродовж життя
Цифрова	Нерівний доступ до цифрових технологій	Розвиток цифрової інфраструктури, цифрова освіта
Гендерна	Обмежені можливості працевлаштування	Забезпечення рівних можливостей, підтримка жіночого підприємництва
Територіальна	Відмінності між міськими та сільськими територіями	Розвиток місцевої економіки, локальні циркулярні проєкти
Соціальна	Виключення вразливих груп населення	Соціальне підприємництво, інклюзивна зайнятість

Зазначені форми нерівності взаємопов’язані між собою та можуть посилювати одна одну. Наприклад, обмежений доступ до якісної освіти часто призводить до нижчих доходів, що, своєю чергою, зменшує можливості для професійного розвитку та соціальної мобільності.

Роль циркулярної економіки у подоланні соціальної нерівності

Циркулярна економіка створює передумови для зменшення соціальної нерівності завдяки формуванню нових економічних можливостей. На відміну від традиційної лінійної моделі, вона орієнтується не лише на ефективне використання ресурсів, а й на розвиток місцевих громад, створення робочих місць та підтримку малого і середнього бізнесу.

Важливими механізмами подолання нерівності є:

● створення нових робочих місць у сферах ремонту, відновлення продукції та перероблення відходів;

● підтримка соціального підприємництва;

● розвиток локальної економіки та місцевих виробничих ланцюгів;

● розширення доступу до екологічних товарів і послуг;

● впровадження моделей спільного користування (sharing economy);

● залучення соціально вразливих груп населення до підприємницької діяльності;

● розвиток програм професійної перепідготовки та навчання.

Особливо важливим є те, що циркулярна економіка створює можливості для розвитку малого бізнесу, який є одним із найбільших роботодавців у більшості країн світу. Саме малі підприємства часто стають основою розвитку місцевих громад і забезпечують зайнятість населення в регіонах.

Соціальне підприємництво як інструмент інклюзії

Одним із найефективніших інструментів поєднання соціальних та економічних цілей є соціальне підприємництво. Воно передбачає здійснення підприємницької діяльності, спрямованої не лише на отримання прибутку, а й на вирішення суспільно важливих проблем.

У сфері циркулярної економіки соціальні підприємства займаються:

● ремонтом та повторним використанням продукції;

● переробленням текстилю, меблів і побутової техніки;

● організацією центрів повторного використання речей;

● працевлаштуванням осіб із вразливих соціальних груп;

● екологічною освітою населення;

● розвитком місцевих ініціатив із сортування відходів.

Такі підприємства поєднують екологічну, соціальну та економічну цінність, створюючи позитивний вплив на розвиток територіальних громад.

Роль держави та місцевих громад

Ефективна соціальна інтеграція неможлива без активної участі держави та органів місцевого самоврядування. Державна політика повинна бути спрямована на формування рівних можливостей для

всіх громадян шляхом розвитку освіти, охорони здоров'я, професійної підготовки, цифрової інфраструктури та підтримки підприємництва.

Основними напрямами державної підтримки є:

- удосконалення законодавства щодо соціальної інклюзії;
- підтримка соціального підприємництва;
- фінансування програм професійної перепідготовки;
- стимулювання розвитку циркулярного бізнесу;
- розвиток цифрової інфраструктури;
- підтримка регіонального розвитку;
- реалізація програм зайнятості соціально вразливих груп населення.

Місцеві громади, своєю чергою, можуть виступати ініціаторами створення центрів повторного використання речей, локальних ремонтних майстерень, сортувальних станцій, освітніх програм та інших проєктів, що сприяють соціальній інтеграції.

Цифрова інклюзія як сучасний напрям розвитку

Однією з актуальних складових соціальної інтеграції є цифрова інклюзія, яка передбачає забезпечення рівного доступу до інформаційно-комунікаційних технологій, цифрових сервісів та онлайн-освіти.

У циркулярній економіці цифрові технології забезпечують:

- доступ до платформ спільного користування товарами;
- онлайн-торгівлю товарами повторного використання;
- дистанційне навчання;
- електронні державні послуги;
- цифрові платформи для пошуку роботи;
- обмін інформацією щодо циркулярних практик.

Подолання цифрової нерівності стає важливою умовою ефективної інтеграції населення в сучасну економіку.

Соціальна інтеграція є необхідною умовою формування інклюзивної циркулярної економіки. Поєднання принципів соціальної справедливості, рівних можливостей та ефективного використання ресурсів сприяє не лише зменшенню соціальної

нерівності, а й підвищенню конкурентоспроможності економіки, розвитку людського капіталу та зміцненню соціальної згуртованості. Реалізація цих принципів потребує скоординованої взаємодії держави, бізнесу, закладів освіти, громадських організацій і місцевих громад.

Питання для обговорення

1. Як циркулярна економіка сприяє соціальній інтеграції та зменшенню нерівності?
2. Які групи населення найбільше потребують інклюзивної підтримки під час переходу до циркулярної економіки?
3. Яку роль відіграє соціальне підприємництво у формуванні інклюзивної циркулярної економіки?
4. Чому цифрова інклюзія є важливою передумовою соціальної інтеграції в сучасному суспільстві?
5. Які заходи повинні реалізовувати держава, бізнес і місцеві громади для зменшення соціальної нерівності та забезпечення рівних економічних можливостей?

3.4. Формування інтегрованої моделі циркулярної та інклюзивної економік

Розвиток світової економіки у XXI столітті характеризується переходом від традиційних моделей господарювання до комплексних підходів, що поєднують економічну ефективність, екологічну відповідальність і соціальну справедливість. Зростання масштабів використання природних ресурсів, посилення екологічних ризиків, поглиблення соціальної диференціації населення та необхідність досягнення Цілей сталого розвитку зумовлюють потребу у формуванні нових моделей економічного розвитку. Однією з таких моделей є *інтегрована модель циркулярної та інклюзивної економік*, яка поєднує принципи ресурсоефективності, інноваційності та соціальної орієнтованості.

Циркулярна економіка та інклюзивна економіка мають різні вихідні передумови, проте їхні стратегічні цілі значною мірою

збігаються. Циркулярна економіка орієнтована на створення замкнених матеріальних потоків, продовження життєвого циклу продукції, мінімізацію утворення відходів і підвищення ефективності використання ресурсів. Інклюзивна економіка, своєю чергою, забезпечує рівний доступ населення до економічних можливостей, сприяє розвитку людського капіталу, створенню гідних умов праці та зменшенню соціальної нерівності. Їх інтеграція дозволяє сформувати модель розвитку, у якій економічне зростання супроводжується не лише збереженням природного капіталу, а й підвищенням добробуту суспільства.

На відміну від традиційної лінійної моделі господарювання, *інтегрована модель циркулярної та інклюзивної економік ґрунтується на взаємодії економічних, екологічних і соціальних процесів.* У такій моделі будь-яке управлінське рішення оцінюється не лише з позиції економічної доцільності, а й з урахуванням його впливу на довкілля, зайнятість населення, розвиток територіальних громад, якість життя та можливості майбутніх поколінь. Це означає, що ефективність функціонування економіки визначається не лише показниками виробництва чи прибутковості, а й рівнем ресурсної ефективності, соціальної згуртованості та здатністю економічної системи адаптуватися до сучасних викликів.

Формування інтегрованої моделі передбачає відмову від розгляду циркулярної та інклюзивної економік як окремих напрямів економічної політики. Натомість вони виступають взаємодоповнювальними складовими єдиної системи, у якій екологічні інновації створюють нові економічні можливості, а соціальна інклюзія забезпечує справедливий розподіл результатів економічного розвитку. Таким чином, інтеграція двох концепцій дозволяє досягти синергетичного ефекту, коли сукупний результат перевищує ефект від їх окремого застосування.

Інтегрована модель передбачає зміну підходів до організації виробництва, споживання та управління ресурсами. Якщо в умовах лінійної економіки основна увага приділяється максимізації обсягів виробництва і реалізації продукції, то в інтегрованій моделі пріоритетом стає створення довгострокової цінності. Це

досягається завдяки використанню вторинних ресурсів, розвитку сервісних моделей споживання, екодизайну продукції, цифрових технологій управління матеріальними потоками, а також забезпеченню широкої участі населення у процесах економічного розвитку.

Важливою характеристикою інтегрованої моделі є її людиноцентричність. Людина розглядається не лише як споживач або працівник, а як активний учасник економічних процесів, який здатний впливати на формування попиту, розвиток інновацій, поширення екологічно відповідальних моделей поведінки та соціальних практик. Саме тому інтеграція циркулярної та інклюзивної економік нерозривно пов'язана з розвитком людського капіталу, підвищенням рівня освіти, формуванням екологічної культури та підтримкою підприємницьких ініціатив.

Не менш важливою складовою інтегрованої моделі є інноваційний розвиток. Сучасні цифрові технології, автоматизація виробничих процесів, штучний інтелект, Інтернет речей, великі дані та цифрові платформи істотно розширюють можливості для впровадження циркулярних бізнес-моделей і забезпечення інклюзивності. Вони дозволяють оптимізувати використання ресурсів, підвищити прозорість виробничих процесів, розширити доступ до ринку праці, освітніх послуг і фінансових ресурсів, а також створити нові форми взаємодії між виробниками, споживачами та державою.

Особливого значення інтегрована модель набуває в умовах трансформації національних економік та реалізації політики сталого розвитку. Для України її впровадження є актуальним не лише в контексті європейської інтеграції, а й як один із напрямів післявоєнного відновлення. Поєднання принципів циркулярної економіки із забезпеченням соціальної інклюзії створює передумови для модернізації виробництва, відновлення інфраструктури, створення нових робочих місць, розвитку місцевих громад і підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Формування інтегрованої моделі циркулярної та інклюзивної економік є закономірним етапом еволюції сучасних економічних систем. Вона поєднує ресурсну ефективність, інноваційність, соціальну відповідальність та екологічну безпеку в єдину концепцію розвитку, яка відповідає сучасним глобальним викликам. Подальший розгляд структури інтегрованої моделі дає змогу визначити її основні елементи, принципи функціонування та взаємозв'язки між ними.

Основні компоненти інтегрованої моделі циркулярної та інклюзивної економік

Інтегрована модель циркулярної та інклюзивної економік являє собою цілісну систему взаємопов'язаних елементів, які забезпечують збалансований економічний розвиток, раціональне використання природних ресурсів та підвищення суспільного добробуту. На відміну від традиційних моделей господарювання, у яких економічні, екологічні та соціальні аспекти функціонують переважно автономно, інтегрована модель передбачає їх нерозривну взаємодію. Зміна будь-якого компонента системи впливає на інші її складові, що забезпечує формування синергетичного ефекту та підвищує стійкість економічного розвитку.

До структури інтегрованої моделі доцільно включити п'ять взаємопов'язаних компонентів: ***ресурсний***, ***економічний***, ***соціальний***, ***інноваційно-цифровий*** *та* ***інституційний*** (рис. 3.5). Кожен із них виконує окремі функції, однак лише їх комплексна взаємодія забезпечує ефективне функціонування моделі.

Рис. 3.5. Інтегрована модель циркулярної та інклюзивної економік

Ресурсний компонент є фундаментом інтегрованої моделі, оскільки визначає принципи використання матеріальних, енергетичних і природних ресурсів. Його головною метою є мінімізація використання первинної сировини та максимальне збереження економічної цінності ресурсів протягом усього життєвого циклу продукції. Реалізація цього компонента ґрунтується на принципах циркулярної економіки, зокрема скороченні споживання ресурсів (Reduce), повторному

використанні продукції (Reuse), перероблені матеріалів (Recycle) та відновленні ресурсів (Recover).

Практична реалізація ресурсного компонента передбачає впровадження екодизайну, використання вторинної сировини, продовження строку експлуатації продукції, розвиток ремонтної інфраструктури та створення ефективних систем управління відходами. Це дозволяє зменшити екологічне навантаження, скоротити виробничі витрати та підвищити ресурсну незалежність економіки.

Економічний компонент забезпечує формування конкурентоспроможної моделі розвитку, що поєднує економічну ефективність із принципами соціальної відповідальності. Його основним завданням є створення умов для розвитку циркулярних бізнес-моделей, підтримки інноваційної діяльності, формування нових ринків екологічних товарів і послуг та стимулювання інвестицій у зелену трансформацію.

Важливими елементами економічного компонента є розвиток сервісної економіки, моделей спільного користування (sharing economy), промислового симбіозу, відповідального споживання, зеленого фінансування та імпакт-інвестування. Їх впровадження сприяє підвищенню продуктивності використання ресурсів, диверсифікації економіки та зміцненню її конкурентних переваг.

Соціальний компонент інтегрованої моделі забезпечує реалізацію принципів інклюзивної економіки та орієнтований на розвиток людського капіталу. Його ключовим завданням є створення рівних можливостей для участі населення в економічному житті незалежно від віку, статі, стану здоров’я, місця проживання чи соціального статусу.

Особливе значення має формування інклюзивного ринку праці, підтримка соціального підприємництва, розвиток системи освіти впродовж життя, професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників. Водночас соціальний компонент передбачає забезпечення гідних умов праці, скорочення масштабів бідності, зміцнення соціальної згуртованості та розширення можливостей для самореалізації населення.

Інноваційно-цифровий компонент. Функціонування інтегрованої моделі неможливе без активного використання сучасних технологій. Інноваційно-цифровий компонент охоплює цифровізацію виробництва, застосування технологій Індустрії 4.0, Інтернету речей (IoT), штучного інтелекту, аналізу великих даних, блокчейну та цифрових платформ.

Застосування цифрових технологій забезпечує моніторинг матеріальних потоків, оптимізацію виробничих процесів, підвищення прозорості ланцюгів постачання, розвиток сервісних моделей бізнесу та цифрову інклюзію населення. Завдяки цьому створюються передумови для ефективнішого управління ресурсами та розширення доступу до економічних можливостей.

Інституційний компонент створює умови для функціонування всіх інших складових інтегрованої моделі. Він охоплює систему державної політики, нормативно-правове регулювання, діяльність органів влади, міжнародних організацій, бізнесу, закладів освіти, наукових установ та громадянського суспільства.

Основною функцією цього компонента є формування сприятливого середовища для впровадження циркулярних та інклюзивних практик, координація діяльності різних учасників економічних процесів, підтримка інновацій та забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів. Саме інституційне середовище визначає швидкість та результативність переходу до інтегрованої моделі розвитку.

Взаємодія компонентів інтегрованої моделі

Ефективність інтегрованої моделі визначається не лише наявністю окремих компонентів, а насамперед характером їхньої взаємодії. Ресурсний компонент формує основу екологічної стійкості, економічний забезпечує створення доданої вартості та нових можливостей для розвитку бізнесу, соціальний сприяє формуванню людського капіталу й підвищенню якості життя населення, інноваційно-цифровий забезпечує технологічну

модернізацію, а інституційний координує взаємодію всіх елементів системи.

Інтегрована модель функціонує як єдиний комплекс, у якому кожен компонент підсилює інші. Їх узгоджена взаємодія забезпечує формування економіки, що характеризується високою ресурсною ефективністю, інноваційністю, соціальною справедливістю та екологічною відповідальністю.

Питання для обговорення

1. Чому інтеграція принципів циркулярної та інклюзивної економік є більш ефективною, ніж їх окреме впровадження? Наведіть приклади можливих синергетичних ефектів.
2. Які компоненти інтегрованої моделі, на вашу думку, є визначальними для успішного переходу до сталого розвитку?
3. Як цифрові технології можуть сприяти одночасному підвищенню ресурсної ефективності та забезпеченню соціальної інклюзії? Наведіть приклади сучасних цифрових рішень.
4. Оцініть можливості впровадження інтегрованої моделі циркулярної та інклюзивної економік в Україні. Які основні переваги та бар’єри ви бачите в умовах повоєнного відновлення?
5. Запропонуйте приклад підприємства, територіальної громади або галузі економіки, де можливо реалізувати інтегровану модель циркулярної та інклюзивної економік. Які компоненти моделі будуть ключовими для досягнення економічних, соціальних та екологічних результатів?

Кейс-стаді

Ситуація: Уявімо, що в одному з обласних центрів України міська рада спільно з місцевими підприємцями та громадськими організаціями започаткувала проєкт «Repair Hub» – центр ремонту, модернізації та повторного використання побутової техніки, меблів і комп'ютерного обладнання.

Основною метою проєкту є скорочення обсягів відходів, продовження життєвого циклу продукції та забезпечення населення доступними товарами повторного використання. Одночасно проєкт передбачає створення робочих місць для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, людей з інвалідністю, молоді без досвіду роботи та осіб віком понад 50 років.

Для організації роботи центру залучаються місцеві заклади професійної освіти, які забезпечують навчання майбутніх працівників, а також приватні компанії, що передають обладнання, яке підлягає ремонту або модернізації. Частина відремонтованої продукції реалізується за ринковими цінами, а інша передається соціально незахищеним категоріям населення, освітнім закладам та благодійним організаціям.

Завдяки цифровій платформі мешканці міста можуть залишати заявки на ремонт речей, передавати непотрібне обладнання для повторного використання або придбати відновлену продукцію.

Запитання до кейсу

1. Які принципи циркулярної економіки реалізуються в діяльності ремонтного хабу?
2. Які елементи інклюзивної економіки можна простежити в цьому проєкті?
3. Визначте основних стейкхолдерів проєкту та охарактеризуйте їхню роль.
4. Які економічні, соціальні та екологічні результати може забезпечити реалізація такого проєкту?
5. Які ризики можуть виникнути під час реалізації ініціативи та які заходи допоможуть їх мінімізувати?
6. Запропонуйте власні ідеї щодо вдосконалення проєкту з урахуванням принципів циркулярної та інклюзивної економік.

Аналітична вправа. Оцінювання взаємозв'язку циркулярних та інклюзивних ініціатив

У таблиці наведено результати реалізації чотирьох місцевих проєктів.

Проєкт	**Циркулярні практики**	**Інклюзивні практики**
А	сортування та перероблення відходів	відсутні
Б	ремонт і повторне використання меблів	працевлаштування людей з інвалідністю
В	виробництво продукції з вторинної сировини	навчання молоді та ветеранів
Г	цифрова платформа обміну речами	підтримка соціального підприємництва та громад

1. Оцініть кожен проєкт за такими критеріями (за п'ятибальною шкалою):

- рівень циркулярності;
- рівень інклюзивності;
- потенційний соціальний ефект;
- потенційний екологічний ефект;
- економічна стійкість.

2. Заповніть таблицю результатів.

Проєкт	**Циркулярність**	**Інклюзивність**	**Соціальний ефект**	**Екологічний ефект**	**Загальна оцінка**

3. Побудуйте рейтинг проєктів від найбільш до найменш ефективного.

4. Обґрунтуйте, який із проєктів найбільше відповідає інтегрованій моделі циркулярної та інклюзивної економік.

5. Запропонуйте не менше трьох заходів, які дозволять підвищити ефективність проєкту, що отримав найнижчу оцінку.

РОЗДІЛ 4
БІЗНЕС-МОДЕЛІ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИРКУЛЯРНОЇ Й ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Циркулярні бізнес-моделі та їх класифікація
4.2. Соціальне підприємництво та інклюзивний бізнес
4.3. Зелене фінансування та імпакт-інвестування
4.4. Цифрові технології та інновації

4.1. Циркулярні бізнес-моделі та їх класифікація

Бізнес є ключовим суб'єктом економічної трансформації, оскільки від його здатності впроваджувати інноваційні моделі виробництва, споживання та управління ресурсами залежить ефективність переходу до циркулярної економіки.

На відміну від традиційного підходу, за якого підприємство концентрується переважно на виробництві та реалізації продукції, циркулярна бізнес-модель передбачає створення цінності протягом усього життєвого циклу товару. При цьому джерелом конкурентних переваг стають не лише обсяги виробництва, а й ефективне використання ресурсів, довговічність продукції, повторне використання матеріалів, сервісне обслуговування, інноваційність і взаємодія зі споживачами.

Бізнес-модель визначає спосіб, у який підприємство створює, пропонує та отримує економічну цінність. В умовах циркулярної економіки вона трансформується відповідно до принципів замкненого використання ресурсів, мінімізації відходів, екодизайну та відповідального споживання. Така трансформація охоплює не лише виробничі процеси, а й систему постачання, логістику, маркетингову політику, післяпродажне обслуговування та взаємодію з партнерами.

Особливістю циркулярних бізнес-моделей є те, що вони створюють економічну цінність одночасно для підприємства, споживачів, суспільства та довкілля. Підприємство отримує можливість зменшити витрати на сировину й енергію, диверсифікувати джерела доходів, зміцнити конкурентні позиції та підвищити репутацію. Споживачі отримують якісніші, довговічніші та доступніші товари й послуги, а суспільство – зниження екологічного навантаження, створення нових робочих місць і розвиток інновацій.

Сучасні циркулярні бізнес-моделі характеризуються кількома спільними ознаками:

1) орієнтовані на максимальне збереження вартості продукції, компонентів і матеріалів протягом усього життєвого циклу;

2) передбачають використання інноваційних технологій та цифрових рішень для управління ресурсними потоками;

3) є важливим елементом є партнерська взаємодія між виробниками, постачальниками, споживачами, переробними підприємствами та органами влади;

4) сприяють формуванню довгострокових відносин зі споживачами через розвиток сервісів ремонту, модернізації, оренди, повторного продажу та повернення продукції.

Залежно від способу створення цінності та організації виробничих процесів циркулярні бізнес-моделі можна об’єднати у шість основних груп (рис. 4.1), кожна з яких використовує різні інструменти циркулярної економіки та має власні особливості функціонування.

Рис. 4.1. Класифікація циркулярних бізнес-моделей

Моделі циркулярного постачання (Circular Supplies)

Моделі циркулярного постачання передбачають заміну традиційної первинної сировини на відновлювані, біологічні або вторинні ресурси, що можуть багаторазово використовуватися у виробничому процесі. Основною метою є зменшення залежності підприємств від обмежених природних ресурсів та скорочення негативного впливу виробництва на довкілля.

У межах цієї моделі підприємства використовують перероблені матеріали, біополімери, відновлювані джерела енергії, екологічно безпечні компоненти та ресурси, отримані в результаті повторного використання. Важливим елементом є також співпраця з постачальниками, які дотримуються принципів сталого розвитку.

Перевагами моделі є зниження матеріаломісткості виробництва, підвищення ресурсної безпеки, скорочення викидів парникових газів та зменшення виробничих витрат у довгостроковій перспективі.

Приклади застосування*:* використання переробленого алюмінію у виробництві автомобілів, паперу з макулатури, текстильних волокон із переробленого пластику, електроенергії з відновлюваних джерел.

Моделі продовження життєвого циклу продукції (Product Life Extension)

Основною ідеєю цієї моделі є максимальне продовження строку експлуатації продукції шляхом її ремонту, технічного обслуговування, модернізації, відновлення або повторного продажу. На відміну від традиційного підходу, коли товар після завершення використання утилізується, циркулярна модель передбачає збереження його функціональної цінності протягом максимально можливого часу.

Реалізація моделі вимагає використання принципів екодизайну, що забезпечують простоту ремонту, можливість заміни окремих компонентів, модульність конструкції та доступність запасних частин. Одночасно підприємства розвивають мережі сервісного обслуговування, центри ремонту та програми повернення продукції.

Подовження життєвого циклу товарів дозволяє зменшити потребу у виробництві нової продукції, скоротити обсяги відходів і створити додаткові джерела доходу від сервісних послуг.

Приклади *застосування:* ремонт побутової техніки, модернізація комп’ютерного обладнання, відновлення меблів, повторний продаж смартфонів після сервісного обслуговування.

Моделі повторного використання ресурсів (Resource Recovery)

Метою цієї бізнес-моделі є повернення матеріалів, компонентів або енергії до виробничого циклу після завершення використання продукції. Відходи розглядаються не як кінцевий результат виробництва, а як потенційний ресурс для створення нової продукції.

Практична реалізація моделі передбачає організацію систем збирання відходів, їх сортування, перероблення, вилучення цінних матеріалів та повторне використання у виробництві. У багатьох

галузях також застосовуються технології рекуперації енергії та промислового симбіозу, коли відходи одного підприємства стають сировиною для іншого.

Використання цієї моделі дозволяє суттєво скоротити обсяги захоронення відходів, знизити споживання природних ресурсів та підвищити ефективність виробничих процесів.

Приклади застосування: перероблення пластикових відходів, використання металобрухту в металургії, виробництво біогазу з органічних відходів, повторне використання будівельних матеріалів.

Сервісні моделі (Product-as-a-Service)

Сервісні бізнес-моделі ґрунтуються на переході від продажу товару до надання послуги з його використання. У цьому випадку виробник зберігає право власності на продукцію, а споживач сплачує за користування або отриманий результат.

Такий підхід стимулює підприємства виготовляти довговічну, якісну та ремонтопридатну продукцію, оскільки саме виробник зацікавлений у мінімізації витрат на її обслуговування. Крім того, після завершення строку використання товар повертається виробнику для ремонту, модернізації або повторного використання.

Сервісна модель дозволяє ефективніше використовувати ресурси, розширити доступ споживачів до сучасних технологій та створити стабільні довгострокові джерела доходів.

Приклади застосування: оренда офісної техніки, лізинг автомобілів, підписка на промислове обладнання, прокат електровелосипедів.

Платформи спільного користування (Sharing Platforms)

Платформи спільного користування забезпечують ефективніше використання вже існуючих товарів шляхом їх спільного використання кількома споживачами. Такий підхід дозволяє підвищити рівень завантаження продукції та скоротити потребу у виробництві нових товарів.

Розвиток цифрових технологій значно розширив можливості використання цієї моделі. Онлайн-платформи об’єднують власників

ресурсів і потенційних користувачів, забезпечуючи швидкий пошук, бронювання, оплату та оцінювання якості послуг.

Перевагами моделі є скорочення споживання ресурсів, зниження витрат споживачів, підвищення доступності товарів і послуг та розвиток локальних економічних зв'язків.

Приклади застосування: каршеринг, велошеринг, коворкінги, платформи обміну речами, бібліотеки інструментів.

Моделі циркулярного проєктування (Circular Design)

Циркулярне проєктування є фундаментом більшості інших бізнес-моделей, оскільки саме на етапі розроблення продукції визначаються можливості її ремонту, модернізації, повторного використання та перероблення.

Основними принципами циркулярного проєктування є довговічність, модульність, ремонтопридатність, використання екологічно безпечних матеріалів, мінімізація кількості компонентів і можливість їх легкого розділення після завершення експлуатації.

Застосування принципів Circular Design дозволяє підприємствам ще на етапі створення продукції мінімізувати майбутні екологічні ризики, скоротити матеріальні витрати та підвищити конкурентоспроможність.

Приклади застосування: модульні смартфони, меблі зі змінними елементами, упаковка, придатна до багаторазового використання, електроніка зі стандартизованими компонентами.

Наведені бізнес-моделі не функціонують ізольовано. На практиці підприємства часто поєднують декілька моделей одночасно. Наприклад, виробник може застосовувати циркулярне проєктування під час розроблення продукції, використовувати вторинну сировину у виробництві, пропонувати сервісне обслуговування після продажу та організовувати повернення виробів для їх відновлення або перероблення. Саме інтеграція різних бізнес-моделей забезпечує максимальний економічний, екологічний та соціальний ефект і підвищує конкурентоспроможність підприємств в умовах переходу до циркулярної економіки.

Питання для обговорення

1. Чому впровадження циркулярних бізнес-моделей розглядається як один із ключових напрямів підвищення конкурентоспроможності сучасних підприємств?
2. Які з розглянутих циркулярних бізнес-моделей можуть бути найефективнішими для підприємств харчової, легкої промисловості, машинобудування та сфери послуг?
3. Які переваги та виклики виникають під час переходу підприємства від традиційної бізнес-моделі до циркулярної? Наведіть приклади можливих ризиків і шляхів їх подолання.
4. Як цифрові технології сприяють розвитку циркулярних бізнес-моделей? Наведіть приклади використання цифрових платформ, штучного інтелекту або Інтернету речей у циркулярному бізнесі.
5. Запропонуйте власну концепцію циркулярної бізнес-моделі для обраного підприємства або галузі економіки. Визначте, які моделі (Circular Supplies, Product Life Extension, Resource Recovery, Product-as-a-Service, Sharing Platforms чи Circular Design) доцільно поєднати та які економічні, екологічні й соціальні результати це може забезпечити.

4.2. Соціальне підприємництво та інклюзивний бізнес

У сучасній економіці дедалі більшого значення набувають бізнес-моделі, діяльність яких спрямована не лише на отримання прибутку, а й на вирішення суспільно важливих проблем. Глобальні виклики, пов’язані зі зростанням соціальної нерівності, демографічними змінами, екологічними ризиками та трансформацією ринку праці, зумовлюють необхідність пошуку нових підходів до ведення підприємницької діяльності. Одним із таких підходів є розвиток соціального підприємництва та інклюзивного бізнесу, які поєднують економічну ефективність із досягненням позитивного соціального ефекту.

Соціальне підприємництво та інклюзивний бізнес мають спільну мету – створення суспільної цінності, однак відрізняються механізмами її досягнення. Соціальне підприємництво орієнтоване насамперед на розв’язання конкретної соціальної або екологічної проблеми, тоді як інклюзивний бізнес інтегрує соціальні принципи у свою господарську діяльність, залучаючи різні групи населення

до процесів виробництва, споживання та створення доданої вартості.

Розвиток цих моделей підприємництва є важливою складовою переходу до циркулярної та інклюзивної економік. Вони сприяють ефективнішому використанню ресурсів, створенню нових робочих місць, розширенню економічних можливостей для вразливих категорій населення, розвитку місцевих громад та впровадженню інноваційних підходів до ведення бізнесу. У результаті підприємства формують не лише економічну, а й соціальну та екологічну цінність, що відповідає сучасній концепції сталого розвитку.

Соціальне підприємництво: сутність та основні ознаки

Соціальне підприємництво є особливою формою підприємницької діяльності, у якій досягнення соціальної місії є не менш важливим, ніж отримання фінансового результату. На відміну від благодійних організацій, соціальні підприємства здійснюють господарську діяльність, виробляють товари або надають послуги, отримують дохід і забезпечують власну фінансову стійкість. Водночас значна частина прибутку реінвестується у розвиток підприємства або спрямовується на реалізацію його соціальної місії.

Основною метою соціального підприємництва є створення довгострокових рішень для подолання суспільних проблем, таких як безробіття, соціальна ізоляція, бідність, нерівний доступ до освіти чи медичних послуг, а також екологічні проблеми. Соціальні підприємства використовують ринкові механізми для досягнення позитивного соціального впливу, що відрізняє їх від традиційних комерційних компаній.

До характерних ознак соціального підприємництва належать:

- чітко визначена соціальна або екологічна місія;
- здійснення регулярної підприємницької діяльності;
- фінансова самостійність і економічна життєздатність;
- реінвестування значної частини прибутку у розвиток соціальної місії;

- вимірювання та оцінювання соціального впливу;
- відкритість і відповідальність перед суспільством.

Соціальні підприємства можуть функціонувати у різних сферах економіки: освіті, охороні здоров'я, сільському господарстві, сфері послуг, культурі, туризмі, переробленні відходів, виробництві екологічної продукції, професійній підготовці населення та інших напрямах.

Інклюзивний бізнес: сутність та особливості

На відміну від соціального підприємництва, інклюзивний бізнес не обов'язково створюється для розв'язання конкретної соціальної проблеми. Його основною особливістю є інтеграція людей, які традиційно мають обмежений доступ до економічних можливостей, у процес створення доданої вартості.

Інклюзивний бізнес розглядає представників вразливих груп населення не як отримувачів допомоги, а як повноцінних учасників економічної діяльності. Вони можуть виступати працівниками, постачальниками, виробниками, підприємцями, дистриб'юторами або споживачами товарів і послуг. Такий підхід забезпечує одночасне досягнення економічної ефективності та позитивного соціального впливу.

До основних принципів інклюзивного бізнесу належать:

- забезпечення рівних економічних можливостей;
- недискримінація та рівний доступ до працевлаштування;
- розвиток людського капіталу;
- партнерство з місцевими громадами;
- створення доступних товарів і послуг;
- довгострокова економічна стійкість;
- дотримання принципів соціальної відповідальності.

Інклюзивний бізнес може реалізовуватися як великими міжнародними корпораціями, так і малими та середніми підприємствами. Його поширення сприяє розвитку місцевої економіки, підвищенню рівня зайнятості, зменшенню соціальної нерівності та формуванню більш стійких економічних систем.

Рис. 4.2. Інклюзивний бізнес

Взаємозв'язок соціального підприємництва та інклюзивного бізнесу

Попри відмінності у підходах, соціальне підприємництво та інклюзивний бізнес мають низку спільних рис. Обидві моделі орієнтовані на створення позитивного суспільного впливу, поєднують економічні та соціальні цілі, використовують підприємницькі механізми для вирішення актуальних проблем і сприяють досягненню Цілей сталого розвитку.

Разом із тим між ними існують принципові відмінності. Соціальне підприємство насамперед виникає для реалізації соціальної місії, тоді як інклюзивний бізнес інтегрує соціальні принципи в уже існуючу бізнес-модель або враховує їх при створенні нового підприємства. Іншими словами, соціальний ефект для соціального підприємства є основною метою діяльності, тоді як для інклюзивного бізнесу він виступає невід'ємною складовою процесу створення економічної цінності.

Саме поєднання принципів соціального підприємництва, інклюзивного бізнесу та циркулярної економіки відкриває нові

можливості для формування підприємницьких моделей, які одночасно забезпечують раціональне використання ресурсів, створення робочих місць, розвиток людського капіталу та підвищення добробуту суспільства. Такі моделі стають важливим інструментом реалізації концепції сталого розвитку та формування економіки, орієнтованої на людину, інновації та відповідальне використання природних ресурсів.

Таблиця 4.2

Порівняльна характеристика соціального підприємництва та інклюзивного бізнесу

Критерій	**Соціальне підприємництво**	**Інклюзивний бізнес**
Основна мета	Вирішення конкретної соціальної або екологічної проблеми	Поєднання економічної ефективності із забезпеченням рівних економічних можливостей
Пріоритет діяльності	Соціальна місія	Створення економічної та соціальної цінності
Цільові групи	Особи або громади, що потребують підтримки	Вразливі групи населення, місцеві громади, малі виробники, споживачі з обмеженим доступом до товарів і послуг
Отримання прибутку	Прибуток є засобом забезпечення соціальної місії	Прибуток є необхідною умовою сталого розвитку бізнесу та соціального впливу
Використання прибутку	Значна частина реінвестується у соціальні проєкти або розвиток підприємства	Інвестується у розвиток бізнесу, розширення інклюзивних практик та інновацій
Участь вразливих груп	Переважно як працівників або отримувачів соціальних послуг	Як працівників, постачальників, партнерів, підприємців і споживачів
Масштаб діяльності	Переважно місцевий або регіональний	Від локального до міжнародного
Організаційна форма	Соціальне підприємство, кооператив, громадська організація з підприємницькою діяльністю	Комерційні підприємства будь-якої форми власності
Основні джерела фінансування	Власні доходи, гранти, соціальні інвестиції, благодійні внески	Власний капітал, кредити, інвестиції, імпакт-інвестування, державні програми
Основний результат	Соціальний вплив та покращення якості життя цільових груп	Стійке економічне зростання, інклюзивна зайнятість, розширення доступу до ринків і ресурсів

Як свідчать дані табл. 4.2, соціальне підприємництво та інклюзивний бізнес мають спільну соціальну спрямованість, однак різняться за пріоритетами діяльності та механізмами створення суспільної цінності. Якщо соціальне підприємництво орієнтоване насамперед на розв'язання конкретної соціальної проблеми, то інклюзивний бізнес інтегрує соціальні принципи у всі етапи створення доданої вартості. Незважаючи на ці відмінності, обидві моделі відіграють важливу роль у розвитку циркулярної та інклюзивної економік, сприяючи формуванню більш стійких, конкурентоспроможних і соціально відповідальних економічних систем.

Питання для обговорення

1. У чому полягають основні відмінності між соціальним підприємництвом та інклюзивним бізнесом? Які спільні риси вони мають?
2. Яким чином соціальне підприємництво сприяє досягненню Цілей сталого розвитку та реалізації принципів циркулярної економіки?
3. Які переваги отримують підприємства від упровадження інклюзивної бізнес-моделі? Чи можуть соціальні результати стати джерелом конкурентних переваг?
4. Які категорії населення можуть бути залучені до інклюзивного бізнесу як працівники, постачальники, партнери або споживачі? Наведіть приклади.
5. Запропонуйте власну ідею соціального підприємства або інклюзивного бізнесу для вашого регіону. Визначте його соціальну місію, цільову аудиторію, джерела доходів та очікувані соціальні й економічні результати.

4.3. Зелене фінансування та імпакт-інвестування

Ефективний перехід до циркулярної та інклюзивної економік потребує не лише впровадження інноваційних бізнес-моделей, а й значних фінансових ресурсів. Модернізація виробничих процесів, використання екологічно безпечних технологій, розвиток відновлюваної енергетики, підвищення енергоефективності, створення систем управління відходами та реалізація соціально орієнтованих проєктів потребують довгострокових інвестицій. У зв'язку з цим дедалі більшого значення набувають спеціалізовані

фінансові механізми, що забезпечують підтримку екологічно та соціально відповідальних ініціатив.

Одним із ключових напрямів сучасної фінансової політики є ***зелене фінансування (green finance)*** – система фінансових відносин, спрямована на мобілізацію капіталу для реалізації проєктів, які сприяють охороні навколишнього середовища, ефективному використанню природних ресурсів, скороченню викидів парникових газів та адаптації до змін клімату. На відміну від традиційного фінансування, зелені фінансові інструменти враховують не лише економічну доцільність інвестицій, а й їхній екологічний вплив.

Поряд із зеленим фінансуванням активно розвивається ***імпакт-інвестування (impact investing)*** – підхід до інвестування, за якого інвестори свідомо спрямовують капітал у проєкти, здатні одночасно забезпечити фінансову віддачу та досягти вимірюваного позитивного соціального або екологічного ефекту. На відміну від благодійності, імпакт-інвестування передбачає повернення вкладених коштів і отримання прибутку, а на відміну від традиційних інвестицій – обов’язкове оцінювання соціального та екологічного впливу.

Поєднання зеленого фінансування та імпакт-інвестування створює фінансову основу для реалізації принципів циркулярної та інклюзивної економік. Такі інструменти дозволяють підприємствам упроваджувати екологічні інновації, створювати нові робочі місця, підтримувати розвиток соціального підприємництва, підвищувати ресурсну ефективність виробництва та досягати Цілей сталого розвитку.

Сутність зеленого фінансування

Зелене фінансування охоплює сукупність фінансових механізмів, спрямованих на підтримку діяльності, що забезпечує екологічну стійкість економіки. Його розвиток пов’язаний із глобальними кліматичними викликами, необхідністю виконання міжнародних екологічних зобов’язань та переходом до низьковуглецевої моделі розвитку.

Фінансування надається переважно проєктам, які відповідають таким напрямам:

- розвиток відновлюваної енергетики;
- підвищення енергоефективності;
- циркулярне використання ресурсів;
- управління відходами;
- екологічний транспорт;
- збереження водних ресурсів;
- охорона біорізноманіття;
- екологічне будівництво;
- впровадження чистих технологій.

В останні роки зелене фінансування стало одним із пріоритетних напрямів діяльності міжнародних фінансових організацій, банків розвитку та інвестиційних фондів. Воно розглядається як необхідна умова досягнення кліматичної нейтральності, підвищення екологічної безпеки та формування сталої економіки.

Основні принципи зеленого фінансування

Незважаючи на різноманітність фінансових інструментів, система зеленого фінансування ґрунтується на низці спільних принципів.

- По-перше, фінансування повинно спрямовуватися виключно на проєкти, які мають підтверджений позитивний екологічний ефект.
- По-друге, використання залучених коштів має бути прозорим, а результати реалізації проєктів – відкритими для всіх зацікавлених сторін.
- По-третє, важливим елементом є моніторинг екологічних показників та регулярне звітування щодо досягнутих результатів.
- По-четверте, оцінювання проєктів здійснюється з урахуванням міжнародних стандартів сталого фінансування та ESG-критеріїв.

Дотримання зазначених принципів забезпечує довіру інвесторів, підвищує ефективність використання фінансових

ресурсів та сприяє поширенню практик відповідального інвестування.

У міжнародній практиці сформувалася широка система фінансових механізмів, що забезпечують залучення приватного й державного капіталу для реалізації ініціатив у сфері циркулярної та інклюзивної економік. Ці інструменти відрізняються за джерелами фінансування, умовами залучення коштів, рівнем ризику та очікуваними результатами, проте всі вони спрямовані на досягнення економічної, екологічної та соціальної ефективності.

Найпоширеніші інструменти зеленого фінансування узагальнено на рис. 4.3.

Рис. 4.3. Основні інструменти зеленого фінансування

Зелені облігації (Green Bonds)

Зелені облігації є одним із найдинамічніших інструментів сталого фінансування. Вони являють собою боргові цінні папери, кошти від розміщення яких спрямовуються виключно на фінансування або рефінансування екологічних проєктів. До таких проєктів належать розвиток відновлюваної енергетики, підвищення

енергоефективності, модернізація транспортної інфраструктури, управління відходами, циркулярне використання ресурсів та адаптація до зміни клімату.

Особливістю зелених облігацій є цільове використання залучених коштів і необхідність регулярного звітування щодо екологічних результатів реалізованих проєктів. Це підвищує прозорість фінансування та довіру інвесторів. Для підприємств випуск зелених облігацій є можливістю залучити довгостроковий капітал, а для інвесторів – підтримати екологічні ініціативи та диверсифікувати інвестиційний портфель.

Зелені кредити (Green Loans)

Зелені кредити – це банківські кредити, що надаються для реалізації проєктів із позитивним екологічним ефектом. Їх можуть отримувати підприємства, органи місцевого самоврядування, комунальні підприємства та інші організації, які впроваджують заходи зі скорочення використання енергії, підвищення ресурсоефективності, розвитку відновлюваної енергетики або впровадження циркулярних технологій.

У багатьох країнах зелене кредитування супроводжується пільговими умовами фінансування, зниженими відсотковими ставками або частковими державними гарантіями. Це стимулює бізнес інвестувати у модернізацію виробництва та екологічні інновації.

ESG-фінансування

ESG-фінансування базується на врахуванні екологічних (Environmental), соціальних (Social) та управлінських (Governance) критеріїв під час прийняття інвестиційних рішень. На відміну від традиційного фінансового аналізу, який оцінює переважно економічні показники, ESG-підхід дозволяє комплексно оцінити довгострокову стійкість підприємства та рівень його відповідальності перед суспільством.

Компанії з високими ESG-показниками мають більше можливостей залучати інвестиції, отримувати фінансування на вигідніших умовах та формувати позитивну репутацію серед

інвесторів, споживачів і партнерів. Для циркулярної та інклюзивної економік ESG-фінансування є важливим інструментом стимулювання відповідального ведення бізнесу.

Грантове фінансування

Гранти є безповоротною фінансовою допомогою, що надається міжнародними організаціями, державними установами, благодійними фондами або приватними донорами для реалізації суспільно значущих проєктів. У сфері циркулярної та інклюзивної економік грантове фінансування широко використовується для підтримки інноваційних стартапів, розвитку соціального підприємництва, екологічної модернізації виробництва, професійного навчання та розвитку місцевих громад.

Перевагою грантів є відсутність необхідності повернення коштів за умови виконання визначених умов фінансування. Водночас отримання грантів потребує ретельної підготовки проєктної документації, обґрунтування очікуваних результатів та належного моніторингу використання коштів.

Імпакт-інвестування (Impact Investing)

Імпакт-інвестування є відносно новим напрямом фінансової діяльності, що поєднує отримання фінансового прибутку із досягненням вимірюваного позитивного соціального або екологічного впливу. На відміну від традиційного інвестування, інвестор оцінює не лише економічну ефективність проєкту, а й його внесок у розв’язання суспільних проблем.

Об’єктами імпакт-інвестування можуть бути соціальні підприємства, компанії, що впроваджують циркулярні бізнес-моделі, підприємства відновлюваної енергетики, екологічні стартапи, освітні проєкти, ініціативи із забезпечення доступної зайнятості та розвитку місцевих громад.

Ключовою особливістю імпакт-інвестування є обов’язкове вимірювання соціального або екологічного ефекту за допомогою відповідних індикаторів. Це дозволяє оцінити не лише фінансову результативність інвестицій, а й їхній внесок у досягнення Цілей сталого розвитку.

Таблиця 4.3.

Порівняльна характеристика основних інструментів зеленого фінансування

Інструмент	Мета фінансування	Джерело коштів	Основні отримувачі	Переваги	Обмеження
Зелені облігації (Green Bonds)	Реалізація масштабних екологічних та кліматичних проєктів	Інституційні та приватні інвестори через фондовий ринок	Державні органи, муніципалітети, великі підприємства, фінансові установи	Залучення значних довгострокових інвестицій; підвищення репутації емітента; диверсифікація джерел фінансування	Складна процедура емісії; високі вимоги до прозорості та звітності; значні організаційні витрати
Зелені кредити (Green Loans)	Фінансування екологічної модернізації, енергоефективності, циркулярних технологій	Банки, міжнародні фінансові установи, фонди розвитку	Підприємства, органи місцевого самоврядування, комунальні підприємства	Відносно швидке залучення коштів; можливість пільгових умов кредитування; підтримка екологічних інновацій	Необхідність повернення кредиту; вимоги до кредитоспроможності позичальника; фінансові ризики
ESG-фінансування	Підтримка компаній, що відповідають екологічним, соціальним та управлінським критеріям	Інвестиційні фонди, банки, приватні інвестори	Компанії, які впроваджують ESG-практики	Покращення доступу до капіталу; зміцнення конкурентоспроможності; підвищення інвестиційної привабливості	Необхідність постійного моніторингу ESG-показників; складність оцінювання та звітності
Грантове фінансування	Підтримка інноваційних, соціальних, екологічних і дослідницьких проєктів	Міжнародні організації, державні програми, благодійні фонди, донори	Стартапи, соціальні підприємства, громадські організації, заклади освіти, органи місцевого самоврядування	Безповоротний характер фінансування; підтримка інновацій; можливість реалізації соціально значущих проєктів	Висока конкуренція; обмежені строки реалізації; жорсткі вимоги до звітності та використання коштів
Імпакт-інвестування (Impact Investing)	Фінансування проєктів із вимірюваним соціальним та екологічним ефектом поряд із фінансовою віддачею	Імпакт-фонди, приватні інвестори, венчурні фонди, міжнародні фінансові організації	Соціальні підприємства, екологічні стартапи, підприємства циркулярної економіки	Поєднання економічного прибутку та позитивного суспільного впливу; підтримка інновацій; довгострокове партнерство	Необхідність підтвердження соціального й екологічного ефекту; обмежена кількість спеціалізованих інвесторів; складність вимірювання впливу

Кожен із розглянутих інструментів виконує власну функцію у фінансуванні переходу до циркулярної та інклюзивної економік. Якщо зелені облігації та зелені кредити переважно забезпечують реалізацію масштабних екологічних проєктів, то грантове фінансування сприяє розвитку інноваційних і соціально значущих ініціатив. ESG-фінансування стимулює відповідальне корпоративне управління, а імпакт-інвестування поєднує досягнення фінансової прибутковості з вимірюваним позитивним впливом на суспільство та довкілля. Використання цих інструментів у комплексі створює фінансові передумови для реалізації принципів сталого розвитку та формування конкурентоспроможної економіки майбутнього.

Інструменти зеленого фінансування відрізняються за механізмами залучення капіталу, цільовими отримувачами та умовами використання коштів. Вибір конкретного фінансового інструменту залежить від масштабу проєкту, його екологічної та соціальної спрямованості, стадії розвитку підприємства, потреби у фінансових ресурсах і готовності виконувати вимоги щодо прозорості та оцінювання результатів. На практиці найбільш ефективним є комплексне використання кількох фінансових інструментів, що дає змогу диверсифікувати джерела фінансування, мінімізувати ризики та забезпечити довгострокову реалізацію проєктів у сфері циркулярної та інклюзивної економік.

Імпакт-підприємництво як сучасна модель сталого бізнесу

Поряд із розвитком соціального підприємництва та інклюзивного бізнесу в останні десятиліття активно формується новий напрям підприємницької діяльності – ***імпакт-підприємництво (impact entrepreneurship)***. Його поява стала відповіддю на зростаючий суспільний запит щодо поєднання економічної ефективності бізнесу з досягненням вимірюваного позитивного соціального та екологічного впливу. На відміну від традиційного підприємництва, основною метою якого є максимізація прибутку, імпакт-підприємництво орієнтується на створення довгострокової цінності для суспільства, довкілля та економіки.

Імпакт-підприємництво можна визначити як *підприємницьку діяльність, спрямовану на створення інноваційних товарів, послуг або бізнес-моделей, які забезпечують одночасне досягнення фінансової стійкості та вимірюваного позитивного соціального й екологічного ефекту.* Для таких підприємств прибуток є не самоціллю, а необхідною умовою масштабування діяльності та посилення позитивного впливу.

Важливою особливістю імпакт-підприємництва є інтеграція принципу *«подвійної» або «потрійної результативності» (double/triple bottom line).* Це означає, що ефективність діяльності оцінюється не лише за фінансовими показниками, а й за соціальними та екологічними результатами. Таким чином, підприємство прагне досягти балансу між економічною прибутковістю, добробутом суспільства та збереженням природного середовища.

Імпакт-підприємства функціонують у різноманітних секторах економіки. Вони можуть працювати у сфері відновлюваної енергетики, циркулярного виробництва, перероблення відходів, екологічного транспорту, освіти, охорони здоров'я, цифрової інклюзії, соціальних послуг, відповідального сільського господарства та інших напрямах. Спільною рисою таких підприємств є прагнення вирішити конкретну проблему суспільства за допомогою інноваційних ринкових механізмів.

Для імпакт-підприємництва характерні такі ознаки:

- наявність чітко визначеної соціальної або екологічної місії;
- фінансова самодостатність і довгострокова економічна стійкість;
- використання інноваційних бізнес-моделей;
- вимірювання соціального та екологічного впливу за допомогою кількісних і якісних показників;
- прозорість діяльності та підзвітність перед зацікавленими сторонами;
- орієнтація на масштабування позитивного впливу.

Однією з ключових переваг імпакт-підприємництва є його здатність поєднувати принципи циркулярної та інклюзивної

економік. Наприклад, підприємство може організувати виробництво продукції з вторинної сировини, одночасно працевлаштовуючи людей з інвалідністю, молодь без досвіду роботи або представників інших соціально вразливих груп. У цьому випадку економічна діяльність забезпечує не лише прибуток, а й скорочення обсягів відходів, створення робочих місць та підвищення рівня соціальної інтеграції.

Важливим аспектом розвитку імпакт-підприємництва є оцінювання впливу. На відміну від традиційного бізнесу, де основними критеріями успіху є обсяги продажів, прибуток або рентабельність, імпакт-підприємства додатково оцінюють кількість створених робочих місць, обсяги скорочення викидів парникових газів, кількість повторно використаних матеріалів, економію природних ресурсів, рівень доступності товарів і послуг, покращення добробуту цільових груп населення та інші показники.

Розвиток імпакт-підприємництва значною мірою підтримується міжнародними фінансовими організаціями, імпакт-інвесторами, державними програмами та фондами розвитку. Такі підприємства дедалі частіше отримують фінансування через механізми імпакт-інвестування, грантові програми, пільгове кредитування та спеціалізовані акселераційні програми для соціальних та екологічних стартапів.

Перспективи розвитку імпакт-підприємництва пов’язані зі зростанням попиту на відповідальне інвестування, поширенням ESG-підходів, цифровізацією економіки та реалізацією Цілей сталого розвитку. Для України цей напрям набуває особливого значення, оскільки може сприяти модернізації економіки, розвитку малого й середнього підприємництва, впровадженню циркулярних бізнес-моделей, створенню якісних робочих місць і підвищенню конкурентоспроможності національної економіки.

Імпакт-підприємництво є перспективною моделлю ведення бізнесу, яка поєднує інноваційність, економічну ефективність, соціальну відповідальність та екологічну сталість. Його розвиток сприяє переходу від традиційних моделей господарювання до економіки, у якій створення прибутку супроводжується

формуванням довгострокової цінності для людини, суспільства та довкілля. Це робить імпакт-підприємництво одним із ключових інструментів реалізації принципів циркулярної та інклюзивної економік.

Питання для обговорення

1. Чому розвиток циркулярної та інклюзивної економік неможливий без використання сучасних механізмів зеленого фінансування?
2. Порівняйте основні інструменти зеленого фінансування (зелені облігації, зелені кредити, ESG-фінансування, гранти та імпакт-інвестування). Які з них найбільш доцільно використовувати для малого, середнього та великого бізнесу?
3. Які переваги отримують підприємства, що впроваджують ESG-принципи та залучають фінансування на їх основі?
4. Чим імпакт-інвестування відрізняється від традиційного інвестування та благодійної діяльності? Які критерії використовуються для оцінювання його ефективності?
5. Розробіть концепцію фінансування циркулярного або соціального проєкту. Оберіть відповідний фінансовий інструмент (або їх комбінацію), обґрунтуйте свій вибір та визначте очікувані економічні, екологічні й соціальні результати реалізації проєкту.

4.4. Цифрові технології та інновації

Цифрова трансформація є одним із визначальних чинників розвитку сучасної економіки. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, штучного інтелекту, Інтернету речей, великих даних, блокчейну та інших цифрових рішень істотно змінює способи виробництва, споживання, управління ресурсами та взаємодії між учасниками ринку. У контексті циркулярної та інклюзивної економік цифрові технології виступають не лише інструментом автоматизації бізнес-процесів, а й важливим механізмом підвищення ресурсної ефективності, прозорості ланцюгів постачання, розвитку нових бізнес-моделей і забезпечення рівного доступу до економічних можливостей.

У циркулярній економіці цифрові технології дозволяють відстежувати рух матеріальних потоків протягом усього життєвого циклу продукції, оптимізувати використання ресурсів, організовувати ефективне управління відходами та впроваджувати моделі повторного використання матеріалів. Водночас інклюзивна економіка використовує цифрові рішення для розширення доступу населення до освіти, фінансових послуг, ринку праці, державних сервісів та підприємницької діяльності. Таким чином, цифровізація стає спільною платформою для реалізації принципів ресурсоефективності, соціальної справедливості та сталого розвитку.

Інновації у сфері цифрових технологій сприяють формуванню нових бізнес-моделей, які базуються на обміні інформацією в режимі реального часу, використанні аналітики даних, автоматизації виробничих процесів та інтеграції різних учасників економічної системи. Це забезпечує скорочення виробничих витрат, підвищення продуктивності праці, покращення якості продукції та зменшення негативного впливу на довкілля.

Водночас цифровізація створює нові можливості для розвитку інклюзивного бізнесу. Онлайн-платформи розширюють доступ до ринку для малих підприємств і самозайнятих осіб, цифрові фінансові сервіси сприяють фінансовій інклюзії, а дистанційні форми зайнятості відкривають нові можливості для людей з інвалідністю, жителів віддалених територій, осіб старшого віку та інших категорій населення, які раніше мали обмежений доступ до ринку праці.

Цифровізація як чинник розвитку циркулярної економіки

Цифрові технології відіграють ключову роль у переході до циркулярної економіки, забезпечуючи ефективне управління матеріальними, енергетичними та інформаційними потоками. Завдяки використанню цифрових платформ підприємства можуть контролювати походження сировини, відстежувати рух продукції протягом усього життєвого циклу, аналізувати рівень споживання

ресурсів та своєчасно виявляти можливості для повторного використання або перероблення матеріалів.

Особливого значення набуває створення цифрових екосистем, які об'єднують виробників, постачальників, логістичні компанії, переробні підприємства, органи влади та кінцевих споживачів. Така взаємодія забезпечує прозорість ланцюгів створення вартості, підвищує рівень довіри між учасниками ринку та сприяє розвитку циркулярних бізнес-моделей.

Сучасні цифрові технології також дозволяють прогнозувати потребу в ресурсах, оптимізувати виробничі процеси, мінімізувати втрати сировини та скорочувати витрати на транспортування продукції. У результаті підвищується економічна ефективність підприємств і одночасно зменшується негативний вплив виробництва на довкілля.

Роль цифрових інновацій у розвитку інклюзивної економіки

Цифровізація суттєво розширює можливості участі населення в економічній діяльності. Розвиток цифрових платформ, електронної комерції, дистанційної освіти, онлайн-банкінгу та електронного урядування сприяє подоланню територіальних, фізичних і соціальних бар'єрів, забезпечуючи більш рівний доступ до ресурсів, інформації та послуг.

Важливим напрямом цифрової інклюзії є розвиток дистанційної зайнятості, яка дозволяє працювати незалежно від місця проживання або фізичних обмежень. Це сприяє залученню до ринку праці осіб з інвалідністю, молоді, батьків малолітніх дітей, людей похилого віку та інших категорій населення, які потребують гнучких форм організації праці.

Крім того, цифрові технології забезпечують ширший доступ до підприємницької діяльності. Онлайн-маркетплейси, цифрові платіжні системи та сервіси електронної комерції дозволяють малому бізнесу працювати на національному й міжнародному ринках без значних початкових інвестицій. Це сприяє розвитку інклюзивного підприємництва, підвищенню рівня самозайнятості населення та зміцненню економічної стійкості місцевих громад.

Використання сучасних цифрових рішень дозволяє підприємствам не лише підвищувати ефективність виробництва, а й формувати нові механізми взаємодії між виробниками, споживачами, державою та громадськістю.

Найбільш поширені цифрові технології, що використовуються у циркулярній та інклюзивній економіках, наведено на рис. 4.4.

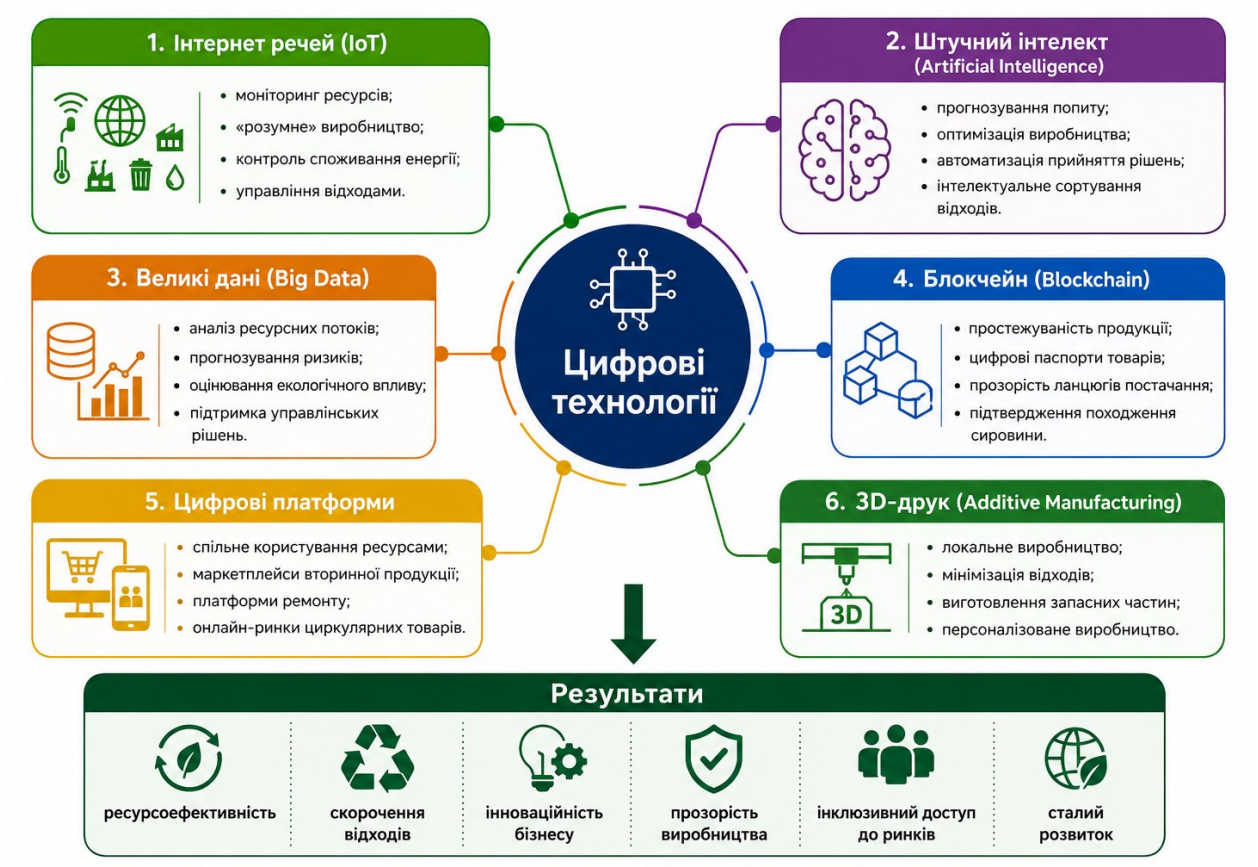

Рис. 4.4. Цифрові технології розвитку циркулярної та інклюзивної економік

Цифрові технології охоплюють усі етапи створення вартості – від проєктування продукції та управління виробництвом до організації спільного використання ресурсів і взаємодії зі споживачами. Їх комплексне застосування забезпечує підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів, розвиток інноваційних бізнес-моделей, прозорість ланцюгів постачання та розширення економічних можливостей для різних категорій населення. Саме синергія цифровізації, циркулярності та

інклюзивності формує основу конкурентоспроможної економіки майбутнього.

Інтернет речей (Internet of Things, IoT) – це технологія, що забезпечує взаємодію фізичних пристроїв, обладнання, транспортних засобів та інших об'єктів через мережу Інтернет. Завдяки вбудованим датчикам і програмному забезпеченню такі пристрої збирають, передають та аналізують інформацію в режимі реального часу. У циркулярній економіці IoT використовується для моніторингу споживання ресурсів, контролю роботи обладнання, оптимізації логістики, управління енергоспоживанням і сортування відходів. Це дозволяє підприємствам своєчасно виявляти неефективне використання ресурсів, скорочувати виробничі втрати та підвищувати продуктивність.

Штучний інтелект (Artificial Intelligence) - забезпечує автоматизований аналіз великих обсягів інформації та підтримує прийняття управлінських рішень. Алгоритми машинного навчання допомагають прогнозувати попит на продукцію, оптимізувати виробничі процеси, визначати оптимальні маршрути транспортування, прогнозувати технічне обслуговування обладнання та автоматизувати сортування вторинної сировини. У сфері інклюзивної економіки штучний інтелект використовується для створення цифрових помічників, перекладачів жестової мови, систем голосового управління та адаптивних освітніх платформ.

Технології Big Data дозволяють обробляти значні масиви структурованої та неструктурованої інформації, що надходить із різних джерел. Аналіз таких даних допомагає оцінювати ефективність використання ресурсів, прогнозувати зміни попиту, визначати екологічні ризики та моделювати різні сценарії розвитку підприємства. У циркулярній економіці Big Data сприяє оптимізації матеріальних потоків, а в інклюзивній економіці – аналізу потреб населення та розробленню більш доступних товарів і послуг.

Блокчейн (Blockchain) забезпечує безпечне зберігання інформації та прозорість операцій між учасниками економічних відносин. Його використання дозволяє відстежувати походження сировини, контролювати етапи виробництва, підтверджувати

екологічні характеристики продукції та створювати цифрові паспорти товарів. Завдяки незмінності записів блокчейн підвищує довіру між виробниками, постачальниками, інвесторами та споживачами.

Цифрові платформи стали основою багатьох циркулярних бізнес-моделей. Вони забезпечують взаємодію між виробниками, споживачами, ремонтними сервісами, компаніями з перероблення відходів та іншими учасниками ринку. Через цифрові платформи реалізуються моделі спільного користування товарами, продажу вживаної продукції, обміну ресурсами та організації ремонтних послуг. Крім економічної ефективності, вони сприяють розширенню доступу малих підприємств до ринку та розвитку інклюзивного підприємництва.

3D-друк (Additive Manufacturing). Адитивне виробництво передбачає пошарове створення виробів із цифрової моделі. На відміну від традиційних технологій, 3D-друк дозволяє значно скоротити втрати матеріалів, виготовляти продукцію на замовлення та швидко виробляти запасні частини. Це сприяє продовженню життєвого циклу продукції, розвитку локального виробництва та скороченню транспортних витрат. У поєднанні з циркулярними принципами технологія 3D-друку відкриває нові можливості для персоналізованого та ресурсоефективного виробництва.

Використання цифрових рішень сприяє формуванню інноваційних бізнес-моделей, розвитку циркулярних ланцюгів створення вартості та підвищенню інклюзивності економічної діяльності. Практичні напрями використання основних цифрових технологій у циркулярній та інклюзивній економіках наведено в табл. 4.4.

Таблиця 4.4

Практичне застосування цифрових технологій у циркулярній та інклюзивній економіках

Цифрова технологія	Застосування у циркулярній економіці	Застосування в інклюзивній економіці	Очікувані результати
Інтернет речей (IoT)	Моніторинг використання ресурсів, контроль обладнання, управління енергоспоживанням	Дистанційний контроль умов праці, «розумні» робочі місця	Підвищення ресурсоефективності, скорочення витрат
Штучний інтелект (AI)	Оптимізація виробництва, прогнозування попиту, автоматизоване сортування відходів	Адаптивне навчання, цифрові помічники, інклюзивні сервіси	Зростання продуктивності, покращення доступності послуг
Великі дані (Big Data)	Аналіз матеріальних потоків, прогнозування екологічних ризиків	Аналіз потреб населення, підтримка прийняття управлінських рішень	Підвищення якості управління та ефективності використання ресурсів
Блокчейн (Blockchain)	Простежуваність продукції, цифрові паспорти товарів, контроль ланцюгів постачання	Прозорість соціальних програм, підтвердження походження продукції	Підвищення довіри, прозорості та безпеки операцій
Цифрові платформи	Обмін ресурсами, маркетплейси вторинної продукції, сервіси ремонту	Онлайн-працевлаштування, електронна комерція, дистанційні послуги	Розширення доступу до ринків і розвиток підприємництва
3D-друк	Виготовлення деталей на замовлення, продовження життєвого циклу продукції	Індивідуалізовані вироби для людей з особливими потребами	Скорочення відходів, розвиток локального виробництва

Більшість цифрових технологій одночасно забезпечують досягнення економічних, екологічних і соціальних результатів.

Саме комплексне використання цифрових інструментів створює передумови для розвитку циркулярних бізнес-моделей, підвищення інклюзивності економічних процесів та формування конкурентоспроможної цифрової економіки.

Таблиця 4.5

Переваги та виклики впровадження цифрових технологій у циркулярній та інклюзивній економіках

Напрям	Переваги	Основні виклики
Управління ресурсами	Раціональне використання матеріалів, скорочення відходів	Висока вартість цифрової інфраструктури
Виробництво	Автоматизація, підвищення продуктивності	Потреба у перекваліфікації працівників
Ланцюги постачання	Прозорість і простежуваність	Кібербезпека та захист даних
Ринок праці	Нові цифрові професії, дистанційна зайнятість	Цифрова нерівність населення
Соціальна сфера	Доступність послуг, цифрова інклюзія	Недостатній рівень цифрових компетентностей
Бізнес	Нові бізнес-моделі, підвищення конкурентоспроможності	Значні інвестиції у цифровізацію

Цифрові технології є одним із ключових чинників трансформації сучасної економіки та важливим інструментом реалізації принципів циркулярної й інклюзивної економік. Їх використання забезпечує більш ефективне управління ресурсами, оптимізацію виробничих процесів, підвищення прозорості ланцюгів постачання, розвиток нових бізнес-моделей та розширення доступу населення до економічних можливостей. Водночас цифрова трансформація супроводжується низкою викликів, пов’язаних із необхідністю розвитку цифрової інфраструктури, забезпечення кібербезпеки, підвищення рівня цифрових компетентностей населення та адаптації нормативно-правового середовища до нових технологічних реалій.

Подальший розвиток циркулярної та інклюзивної економік значною мірою залежатиме від здатності держави, бізнесу та суспільства ефективно інтегрувати цифрові інновації в економічні процеси. Комплексне використання цифрових технологій у

поєднанні з принципами сталого розвитку сприятиме підвищенню конкурентоспроможності підприємств, формуванню інноваційної економіки, зміцненню соціальної згуртованості та досягненню довгострокових економічних, екологічних і соціальних результатів.

Питання для обговорення

1. Чому цифрові технології вважаються одним із ключових чинників розвитку циркулярної та інклюзивної економік?
2. Які цифрові технології мають найбільший потенціал для підвищення ресурсоефективності підприємств? Наведіть приклади їх практичного застосування.
3. Які переваги та ризики пов'язані з використанням штучного інтелекту, Інтернету речей і великих даних у сучасному бізнесі?
4. Як цифрові технології можуть сприяти розвитку інклюзивного підприємництва, створенню нових робочих місць і розширенню доступу населення до економічних можливостей?
5. Запропонуйте концепцію цифрової трансформації підприємства, яка поєднуватиме принципи циркулярної та інклюзивної економік. Визначте цифрові технології, які доцільно використати, та обґрунтуйте очікувані економічні, екологічні й соціальні результати їх упровадження.

Кейс-стаді: «Цифрова трансформація підприємства в умовах циркулярної та інклюзивної економіки»

Завдання. Ознайомтеся з матеріалом підрозділу 4.4 та даними табл. 4.4 і 4.5. Уявіть, що ви є керівником підприємства, яке виробляє побутову техніку. Підприємство використовує традиційні виробничі процеси, не застосовує сучасні цифрові технології та не надає післяпродажних сервісів із ремонту чи повторного використання продукції.

Проблема. Через високі виробничі витрати, значні обсяги відходів, низький рівень цифровізації та посилення конкуренції підприємство поступово втрачає свої позиції на ринку. Крім того, споживачі дедалі більше віддають перевагу компаніям, які використовують цифрові сервіси, дотримуються принципів сталого розвитку та впроваджують екологічно відповідальні бізнес-моделі.

Творче рішення. Запропонуйте комплекс заходів цифрової трансформації підприємства, який забезпечить його перехід до циркулярної та інклюзивної моделі розвитку. Зокрема:

- оберіть **не менше трьох цифрових технологій** (IoT, штучний інтелект, Big Data, Blockchain, цифрові платформи, 3D-друк тощо) та обґрунтуйте їх використання;

● визначте, які зміни відбудуться у виробничих процесах, управлінні ресурсами та взаємодії зі споживачами;

● запропонуйте цифрові рішення, що сприятимуть підвищенню доступності продукції та послуг для різних категорій населення;

● охарактеризуйте очікувані **економічні, екологічні та соціальні результати** впровадження запропонованих заходів.

Аналітична вправа

Оцінювання цифрової готовності підприємства до впровадження циркулярних бізнес-моделей

Оберіть реальне або умовне підприємство (виробниче, торговельне чи сервісне) та проаналізуйте рівень використання ним сучасних цифрових технологій.

Заповніть таблицю.

Критерій	**Поточний стан**	**Можливі напрями вдосконалення**
Використання цифрових платформ		
Застосування IoT		
Використання штучного інтелекту		
Аналіз даних (Big Data)		
Простежуваність продукції (Blockchain)		
Використання 3D-друку		
Цифрові сервіси для клієнтів		

Завдання

1. Визначте, які цифрові технології вже використовує підприємство.

2. Оцініть їх вплив на ресурсоефективність, конкурентоспроможність та інклюзивність діяльності.

3. Запропонуйте не менше трьох цифрових інновацій, які можуть підвищити ефективність підприємства.

4. Обґрунтуйте очікувані економічні, екологічні та соціальні результати їх упровадження.

РОЗДІЛ 5
ІНДИКАТОРИ ЦИРКУЛЯРНОГО ТА ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ

5.1. Індикатори циркулярної економіки
5.2. Методи вимірювання циркулярності
5.3. Індикатори інклюзивного розвитку
5.4. ESG та соціальні показники сталого розвитку

5.1. Індикатори циркулярної економіки

Ефективне управління соціально-економічними процесами неможливе без їх об’єктивного вимірювання. Для цього в економічній науці та практиці використовують систему індикаторів, які дають змогу оцінювати стан економічних явищ, аналізувати тенденції їх розвитку, здійснювати порівняння між країнами, регіонами або підприємствами та приймати обґрунтовані управлінські рішення. Саме тому розроблення якісної системи показників є важливою складовою формування сучасної економічної політики.

Термін **«індикатор»** походить від латинського *indicator* – «той, що вказує», «покажчик». У широкому розумінні індикатором називають кількісну або якісну характеристику, яка відображає певний стан, процес або результат розвитку досліджуваного об’єкта. На відміну від окремого статистичного показника, індикатор не лише фіксує значення певного параметра, а й дозволяє оцінити досягнення визначених цілей, відстежити динаміку змін та здійснити порівняльний аналіз.

У міжнародній практиці індикатори широко застосовуються для моніторингу економічного розвитку, оцінювання екологічної ефективності, соціального добробуту, інноваційної діяльності, конкурентоспроможності та реалізації політики сталого розвитку. Наприклад, Організація Об’єднаних Націй використовує систему

індикаторів для оцінювання прогресу у досягненні Цілей сталого розвитку, Європейський Союз – для моніторингу виконання Європейського зеленого курсу та Плану дій щодо циркулярної економіки, а Організація економічного співробітництва та розвитку – для аналізу ресурсної продуктивності та ефективності використання природного капіталу.

Особливістю сучасних індикаторів є їх комплексний характер. Вони відображають не лише економічні результати, але й враховують екологічні та соціальні аспекти розвитку. Саме тому останніми роками дедалі більшого поширення набувають інтегровані системи показників, які дозволяють оцінювати взаємозв'язок між економічною ефективністю, раціональним використанням ресурсів, рівнем добробуту населення та впливом господарської діяльності на довкілля.

Індикатори циркулярної економіки

Перехід до циркулярної економіки суттєво змінює підходи до оцінювання ефективності розвитку. Якщо в умовах лінійної економіки основними критеріями успішності виступали обсяги виробництва, рівень споживання ресурсів або фінансові результати діяльності підприємств, то циркулярна модель потребує вимірювання зовсім інших характеристик. Важливого значення набувають показники, що відображають тривалість використання продукції, ефективність використання матеріальних ресурсів, рівень повторного використання матеріалів, обсяги перероблення відходів, ресурсну продуктивність та екологічний вплив виробництва.

Індикатори циркулярної економіки – це система кількісних і якісних показників, що характеризують рівень впровадження принципів циркулярної економіки, ефективність використання ресурсів, ступінь замкненості матеріальних потоків, інтенсивність утворення та перероблення відходів, а також економічні й екологічні результати циркулярної трансформації.

Основною метою використання таких індикаторів є не лише оцінювання поточного стану економічної системи, а й визначення

напрямів її подальшого розвитку. Вони допомагають органам державної влади формувати політику у сфері циркулярної економіки, підприємствам – оцінювати ефективність реалізації циркулярних бізнес-моделей, а інвесторам – аналізувати екологічну та економічну результативність інвестиційних проєктів.

Крім цього, індикатори забезпечують можливість порівняння результатів між різними країнами, галузями економіки та окремими підприємствами. Завдяки стандартизованим методикам розрахунку вони використовуються для міжнародних рейтингів, моніторингу виконання державних стратегій та оцінювання досягнення цілей сталого розвитку.

Показники циркулярної економіки можна систематизувати за різними ознаками: за рівнем застосування, об’єктом оцінювання, сферою використання або функціональним призначенням. Найбільш поширеним є поділ за об’єктом вимірювання, який дозволяє комплексно оцінити функціонування циркулярної економіки від окремого продукту до економіки країни загалом. Така класифікація забезпечує можливість аналізу різних аспектів циркулярності та сприяє прийняттю ефективних управлінських рішень.

Рисунок 5.1. Система індикаторів циркулярної економіки

Представлена система свідчить, що індикатори циркулярної економіки охоплюють кілька взаємопов'язаних напрямів оцінювання.

Індикатори ресурсної ефективності характеризують рівень використання природних ресурсів у процесі виробництва та споживання. До цієї групи належать показники продуктивності ресурсів, матеріалоємності продукції, інтенсивності використання сировини та енергії. Вони демонструють, наскільки ефективно економіка створює додану вартість при мінімальному використанні матеріальних ресурсів.

Індикатори поводження з відходами відображають ефективність системи управління відходами та ступінь переходу від їх захоронення до повторного використання й перероблення. До них належать рівень перероблення побутових, промислових, пакувальних та електронних відходів, частка повторного використання матеріалів, а також обсяги відходів, що спрямовуються на полігони.

Індикатори циркулярності матеріалів дають змогу оцінити рівень замкненості матеріальних потоків та повторного використання ресурсів. Саме ця група найбільш повно характеризує реалізацію принципів циркулярної економіки. До неї належать Material Circularity Indicator (MCI), Circular Material Use Rate (CMU Rate), частка вторинної сировини у виробництві та інші показники, що визначають ступінь повернення матеріалів у господарський обіг.

Індикатори економічної результативності характеризують економічний ефект від впровадження циркулярної економіки. Вони відображають обсяг інвестицій у циркулярні технології, створення нових робочих місць, рівень інноваційної активності підприємств, приріст доданої вартості та конкурентоспроможність економіки. Використання цієї групи показників дозволяє оцінити не лише екологічні, а й економічні переваги циркулярної трансформації.

Комплексне використання зазначених груп індикаторів забезпечує всебічний аналіз розвитку циркулярної економіки. Оскільки кожен показник характеризує лише окремий аспект

циркулярності, їх застосування в сукупності дає можливість отримати об'єктивну картину ефективності використання ресурсів, управління матеріальними потоками, екологічних результатів та економічної доцільності впровадження циркулярних моделей.

У міжнародній практиці для моніторингу прогресу переходу до циркулярної економіки використовується широкий спектр індикаторів, розроблених Європейською Комісією, Євростатом, Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Фондом Еллен Макартур та іншими міжнародними організаціями. Найбільш поширені з них наведено в табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Основні міжнародні індикатори циркулярної економіки

Індикатор	Сутність	Рівень застосування
Resource Productivity (продуктивність ресурсів)	Характеризує ефективність використання матеріальних ресурсів через співвідношення ВВП до внутрішнього споживання матеріалів	Країна, регіон
Domestic Material Consumption (DMC)	Відображає загальний обсяг матеріальних ресурсів, що використовуються в економіці	Країна
Circular Material Use Rate (CMU Rate)	Показує частку вторинної сировини у загальному обсязі використаних матеріалів	Країна, регіон
Material Circularity Indicator (MCI)	Визначає рівень циркулярності продукції або виробничої системи з урахуванням походження матеріалів і завершення їх життєвого циклу	Продукт, підприємство
Recycling Rate	Характеризує частку відходів, що були перероблені та повернуті у виробництво	Підприємство, регіон, країна
Waste Generation per Capita	Відображає кількість відходів, що утворюються в розрахунку на одну особу	Країна, регіон
Secondary Raw Materials Share	Визначає частку вторинної сировини у виробничому процесі	Підприємство, галузь
Circular Economy Investment	Характеризує обсяг інвестицій, спрямованих на розвиток циркулярної економіки	Підприємство, країна

Провідне місце серед наведених індикаторів посідають ***Material Circularity Indicator (MCI) та Circular Material Use Rate (CMU***

Rate), які сьогодні є найбільш поширеними інструментами вимірювання рівня циркулярності продукції, підприємств і національних економік.

Індикатори циркулярної економіки є важливим інструментом моніторингу та аналізу процесів переходу до більш ресурсоефективної моделі розвитку. Їх застосування дозволяє кількісно оцінити рівень використання матеріальних ресурсів, ефективність поводження з відходами, ступінь замкненості матеріальних потоків, а також економічні результати впровадження циркулярних бізнес-моделей. На відміну від традиційних економічних показників, індикатори циркулярної економіки забезпечують комплексне бачення взаємозв'язку між економічними, екологічними та ресурсними аспектами розвитку.

Використання системи взаємопов'язаних індикаторів дає змогу органам державної влади оцінювати ефективність реалізації політики у сфері циркулярної економіки, підприємствам – визначати результативність упровадження циркулярних практик, а міжнародним організаціям – здійснювати порівняльний аналіз між країнами та регіонами. Комплексний підхід до вимірювання циркулярності сприяє формуванню обґрунтованих управлінських рішень, підвищенню конкурентоспроможності економіки та досягненню Цілей сталого розвитку.

Питання для обговорення

1. Чому для оцінювання розвитку циркулярної економіки недостатньо використовувати лише традиційні економічні показники, такі як ВВП або прибуток підприємства?
2. Які групи індикаторів циркулярної економіки є найбільш важливими для оцінювання ефективності використання ресурсів? Наведіть приклади їх практичного застосування.
3. Яку роль відіграють міжнародні організації (Європейська Комісія, Євростат, ОЕСР, Фонд Еллен Макартур) у формуванні системи індикаторів циркулярної економіки?
4. Чому для оцінювання рівня циркулярності доцільно використовувати систему взаємопов'язаних індикаторів, а не один універсальний показник?
5. Як використання індикаторів циркулярної економіки може сприяти прийняттю ефективних управлінських рішень на рівні підприємства, регіону та держави?

5.2. Методи вимірювання циркулярності

Перехід до циркулярної економіки потребує не лише використання системи індикаторів, а й застосування науково обґрунтованих методів, які дозволяють визначити рівень циркулярності продукції, підприємств, виробничих процесів або економіки загалом. Якщо індикатори відображають певний аспект циркулярного розвитку у вигляді кількісного чи якісного показника, то методи вимірювання визначають порядок його розрахунку, джерела даних, критерії оцінювання та принципи інтерпретації отриманих результатів.

Методи вимірювання циркулярності – це сукупність наукових підходів, методик та інструментів, що використовуються для визначення рівня ефективності використання матеріальних ресурсів, замкненості матеріальних потоків, повторного використання продукції, утворення відходів та екологічного впливу господарської діяльності. Вони забезпечують можливість кількісного аналізу досягнутих результатів, порівняння різних об’єктів дослідження та оцінювання ефективності впровадження циркулярних бізнес-моделей.

Сучасні методи вимірювання циркулярності відрізняються за об’єктом дослідження, сферою застосування, складністю розрахунків і типом інформації, що використовується. Одні з них орієнтовані на оцінювання окремого продукту, інші – підприємства, галузі або національної економіки. Крім того, частина методів оцінює переважно матеріальні потоки, тоді як інші враховують екологічний вплив або економічну ефективність використання ресурсів.

На сьогодні найбільшого поширення у міжнародній практиці набули ***Material Circularity Indicator (MCI)***, ***Circular Material Use Rate (CMU Rate)*** *та* ***Life Cycle Assessment (LCA)***. Саме ці методи застосовуються Європейською Комісією, Фондом Еллен Макартур, міжнародними компаніями та дослідницькими установами для оцінювання рівня циркулярності.

Рисунок 5.2 – Основні методи вимірювання циркулярності

Кожен із наведених методів має власне призначення та сферу застосування.

Material Circularity Indicator (MCI) використовується переважно для оцінювання рівня циркулярності окремих виробів або виробничих процесів. Метод враховує походження матеріалів, можливість повторного використання продукції, її ремонтопридатність, перероблення після завершення життєвого циклу та кількість відходів. Завдяки комплексному підходу MCI є одним із найбільш поширених інструментів аналізу циркулярності продукції.

Circular Material Use Rate (CMU Rate) є офіційним показником Європейського Союзу, який характеризує частку вторинної сировини у загальному обсязі використаних матеріалів. Він застосовується переважно для аналізу циркулярності економіки на національному та регіональному рівнях і використовується Євростатом для моніторингу прогресу держав-членів ЄС у реалізації Плану дій щодо циркулярної економіки.

Life Cycle Assessment (LCA) або оцінка життєвого циклу дозволяє визначити екологічний вплив продукції на всіх етапах її існування – від видобутку сировини та виробництва до транспортування, використання, повторного застосування, перероблення або утилізації. На відміну від MCI та CMU Rate, цей метод зосереджується насамперед на оцінці екологічних наслідків господарської діяльності.

Для отримання об'єктивних результатів на практиці ці методи часто використовують комплексно. Наприклад, MCI дозволяє визначити рівень циркулярності продукції, LCA – оцінити її екологічний вплив, а CMU Rate – простежити ефективність використання вторинної сировини на рівні економіки країни.

У сучасних умовах розвитку циркулярної економіки особливе значення набувають *Material Circularity Indicator (MCI) та Circular Material Use Rate (CMU Rate).* Вони стали базовими інструментами оцінювання циркулярності у міжнародній практиці, використовуються під час розроблення стратегій сталого розвитку, підготовки ESG-звітності та формування державної політики у сфері ресурсоефективності.

Material Circularity Indicator (MCI) **–** є одним із найбільш відомих інструментів оцінювання рівня циркулярності є *Material Circularity Indicator (MCI), розроблений Фондом Еллен Макартур (Ellen MacArthur Foundation)* у співпраці з компанією *Granta Design*. Методика була представлена у 2015 році як складова системи оцінювання циркулярності продукції та швидко набула широкого поширення серед виробничих компаній, дослідницьких установ і міжнародних організацій.

MCI дозволяє оцінити, наскільки ефективно матеріальні ресурси використовуються протягом усього життєвого циклу продукції. На відміну від традиційних показників перероблення, цей індикатор враховує не лише частку вторинної сировини, а й тривалість використання виробу, можливість його ремонту, повторного використання, відновлення та перероблення після завершення експлуатації.

У загальному вигляді індикатор визначають за формулою:

$$MCI = 1 - LFI \times F(X)$$

де:

● *MCI* – індикатор циркулярності матеріалів;

● *LFI* (Linear Flow Index) – індекс лінійності матеріальних потоків;

● *F(X)* – коефіцієнт коригування, який враховує інтенсивність використання продукції та тривалість її експлуатації.

Значення MCI знаходиться в межах від 0 до 1:

● 0 – повністю лінійна модель (виріб виготовлений з первинної сировини та після використання стає відходами);

● 1 – максимально циркулярний продукт, матеріали якого багаторазово використовуються в економічному циклі.

Приклад. Підприємство виготовляє офісне крісло, використовуючи 65 % вторинної сталі та 35 % первинної сировини. Після завершення терміну експлуатації 80 % матеріалів можуть бути повторно використані або перероблені. За результатами розрахунку індикатор становив: MCI=0,74

Це означає, що продукція має високий рівень циркулярності, однак ще існують можливості для підвищення ефективності використання матеріалів, наприклад шляхом збільшення частки вторинної сировини або покращення ремонтопридатності виробу.

Circular Material Use Rate (CMU Rate) – індикатор, що застосовується на рівні держав і регіонів, є ***Circular Material Use Rate (CMU Rate)*** *або* ***рівень використання циркулярних матеріалів***. Це офіційний показник Європейського Союзу, який використовується Євростатом для моніторингу переходу країн до циркулярної економіки.

CMU Rate характеризує, яку частку матеріальних ресурсів становить *вторинна сировина,* що повернулася до економічного обороту після перероблення.

Формула розрахунку має вигляд:

$$\boldsymbol{CMUrate = \frac{U}{M + U} \times 100\,{}^{0}\!/_{0}}$$

де:

● *U* – обсяг вторинної сировини, що використовується в економіці;

● *M* – обсяг первинних матеріальних ресурсів.

Чим *вище значення показника,* тим більшою є частка ресурсів, що повторно використовуються, а отже, тим ближче економіка до принципів циркулярності.

Приклад. У країні протягом року було використано:

● первинних матеріалів – 900 млн т;

● вторинної сировини – 180 млн т.

Тоді CMU=16,7 %

Отже, майже 17 % усіх матеріалів, що використовувалися в економіці, становила вторинна сировина.

CMU Rate широко застосовується для міжнародних порівнянь, оцінювання ресурсної незалежності держав та аналізу ефективності реалізації політики циркулярної економіки.

Life Cycle Assessment (LCA). Важливим методом вимірювання циркулярності є також ***Life Cycle Assessment (LCA)*** *або* ***оцінка життєвого циклу***. На відміну від MCI та CMU Rate, цей метод оцінює не лише матеріальні потоки, а й *екологічний вплив продукції* протягом усього її життєвого циклу.

Методологія LCA базується на міжнародних стандартах *ISO 14040 та ISO 14044* і охоплює всі етапи існування продукції:

● видобуток сировини;

● виробництво;

● транспортування;

● використання;

● ремонт;

● повторне використання;

● перероблення або утилізація.

Основними показниками, які визначаються за допомогою LCA, є:

● викиди парникових газів;

● споживання енергії;

● використання водних ресурсів;

● утворення відходів;

● вплив на екосистеми.

На відміну від MCI, LCA не визначає рівень циркулярності безпосередньо, а дозволяє оцінити *екологічні наслідки* різних варіантів виробництва чи використання продукції.

Приклад. Під час порівняння двох типів упаковки LCA показав, що багаторазова пластикова тара протягом десяти циклів використання забезпечує приблизно на 40 % менші викиди CO_2 порівняно з одноразовою упаковкою. Такий результат свідчить, що повторне використання продукції може забезпечувати не лише економію матеріалів, а й суттєве скорочення негативного впливу на довкілля.

Таблиця 5.2

Порівняльна характеристика методів вимірювання циркулярності

Метод	Об'єкт оцінювання	Основний показник	Переваги	Обмеження	Сфера застосування
Material Circularity Indicator (MCI)	Продукція, підприємство	Рівень циркулярності матеріалів (0–1)	Комплексно враховує використання вторинної сировини, повторне використання та життєвий цикл продукції	Потребує детальної інформації про матеріальні потоки та конструкцію виробу	Виробництво, екодизайн, оцінка продукції
Circular Material Use Rate (CMU Rate)	Країна, регіон	Частка вторинної сировини у загальному споживанні матеріалів (%)	Простота розрахунку, можливість міжнародних порівнянь, офіційний індикатор ЄС	Не враховує довговічність продукції та ефективність використання ресурсів на рівні підприємства	Державна політика, міжнародна статистика, регіональний аналіз
Life Cycle Assessment (LCA)	Продукція, процес, послуга	Екологічний вплив протягом життєвого циклу	Дає комплексну оцінку екологічних наслідків виробництва та споживання	Висока складність розрахунків, потреба у значних обсягах даних	Екологічний менеджмент, стале виробництво, ESG-звітність

Кожен із методів має власну сферу застосування та не може повністю замінити інші. Material Circularity Indicator (MCI)

найкраще характеризує рівень циркулярності окремої продукції або виробничого процесу, Circular Material Use Rate (CMU Rate) використовується для оцінювання повторного використання матеріалів на рівні регіону чи держави, тоді як Life Cycle Assessment (LCA) дає змогу визначити екологічні наслідки виробництва та споживання протягом усього життєвого циклу продукції. Їх комплексне застосування забезпечує всебічний аналіз циркулярності та є важливою інформаційною основою для прийняття управлінських рішень у сфері сталого розвитку.

Методи вимірювання циркулярності є невід'ємною складовою сучасної системи моніторингу розвитку циркулярної економіки. Їх застосування забезпечує можливість об'єктивного оцінювання ефективності використання матеріальних ресурсів, рівня замкненості матеріальних потоків, повторного використання продукції та екологічних наслідків виробничої діяльності. На відміну від окремих індикаторів, методи вимірювання визначають підходи до збору, аналізу та інтерпретації даних, що дозволяє здійснювати комплексну оцінку циркулярності на різних рівнях – від окремого продукту до національної економіки.

Питання для обговорення

1. У чому полягає відмінність між індикаторами циркулярної економіки та методами вимірювання циркулярності? Наведіть приклади.
2. Які переваги та обмеження мають методи Material Circularity Indicator (MCI), Circular Material Use Rate (CMU Rate) та Life Cycle Assessment (LCA)?
3. Чому для комплексного оцінювання циркулярності доцільно поєднувати декілька методів, а не використовувати лише один?
4. У яких випадках доцільніше застосовувати MCI, а в яких – CMU Rate або LCA? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Яке значення мають методи вимірювання циркулярності для прийняття управлінських рішень на рівні підприємств, органів державної влади та міжнародних організацій?

5.3. Індикатори інклюзивного розвитку

Інклюзивний розвиток є одним із ключових напрямів сучасної економічної політики, оскільки орієнтується не лише на забезпечення економічного зростання, а й на створення рівних можливостей для всіх членів суспільства. На відміну від традиційних підходів, які оцінюють розвиток переважно за макроекономічними показниками, інклюзивна економіка враховує рівень добробуту населення, доступність освіти та медичних послуг, можливості працевлаштування, соціальну мобільність, рівень нерівності та якість життя.

Для визначення ефективності реалізації політики інклюзивного розвитку використовується система відповідних індикаторів, які дозволяють кількісно оцінити соціально-економічні процеси, виявити проблемні аспекти розвитку та здійснювати міжнародні порівняння. Такі показники широко застосовуються міжнародними організаціями, урядами держав, науковими установами та бізнесом для моніторингу досягнення Цілей сталого розвитку й оцінювання результативності соціально-економічної політики.

Індикатори інклюзивного розвитку – це система кількісних і якісних показників, що характеризують рівень доступності економічних можливостей, соціальної справедливості, добробуту населення та ступінь залучення різних соціальних груп до економічного і суспільного життя.

На відміну від традиційних економічних показників, індикатори інклюзивного розвитку не обмежуються оцінкою темпів економічного зростання. Вони дають змогу визначити, наскільки результати розвитку розподіляються між різними групами населення, чи мають люди рівний доступ до праці, освіти, охорони здоров’я, фінансових ресурсів та інших суспільних благ. Таким чином, індикатори інклюзивності є важливим інструментом оцінювання не лише економічної ефективності, а й соціальної справедливості розвитку.

Система індикаторів інклюзивного розвитку охоплює широкий *спектр соціальних, економічних та інституційних показників*. Їх

застосування забезпечує комплексне оцінювання якості життя населення, ефективності соціальної політики та рівня інклюзивності економічного розвитку.

Рисунок 5.4 – Система індикаторів інклюзивного розвитку

Представлена система свідчить, що інклюзивний розвиток охоплює широкий спектр соціальних, економічних та інституційних характеристик. Кожна група індикаторів відображає окремий аспект інклюзивності, а їх комплексне використання дозволяє отримати цілісне уявлення про якість розвитку суспільства.

Соціальні індикатори характеризують рівень забезпечення базових потреб населення та доступність соціальних благ. До цієї групи належать показники освіти, охорони здоров’я, тривалості життя, рівня бідності, доступу до житла та соціального захисту. Вони демонструють, наскільки суспільство забезпечує рівні можливості для розвитку людського потенціалу.

Економічні індикатори відображають ступінь залучення населення до економічної діяльності та можливості отримання гідного доходу. Основними показниками є рівень зайнятості,

безробіття, доходи домогосподарств, продуктивність праці, доступ до фінансових послуг, підтримка підприємництва та економічна активність різних соціальних груп.

Індикатори рівності використовуються для оцінювання справедливості розподілу економічних благ та можливостей. До цієї групи належать коефіцієнт Джині, показники гендерної рівності, рівності доходів, соціальної мобільності, доступності освіти й охорони здоров'я, а також регіональної збалансованості розвитку.

Інституційні індикатори характеризують якість функціонування державних і суспільних інститутів. Вони відображають рівень довіри до органів влади, ефективність державного управління, доступність адміністративних послуг, розвиток електронного урядування, участь громадян у прийнятті рішень та рівень цифрової інклюзії.

Комплексне використання зазначених груп показників дозволяє оцінити не лише економічні результати розвитку, а й ступінь забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства. Саме тому міжнародні організації дедалі частіше використовують інтегровані індекси, що поєднують різні аспекти інклюзивності.

Таблиця 5.4

Основні міжнародні індикатори інклюзивного розвитку

Індикатор	Організація	Що характеризує	Рівень застосування
Human Development Index (HDI)	Програма розвитку ООН (UNDP)	Рівень людського розвитку на основі очікуваної тривалості життя, освіти та доходів	Країна
Inclusive Development Index (IDI)	Всесвітній економічний форум (WEF)	Комплексна оцінка економічного розвитку, інклюзивності та міжпоколінної стійкості	Країна
Коефіцієнт Джині (Gini Index)	Світовий банк, ОЕСР	Рівень нерівності розподілу доходів	Країна, регіон
Social Progress Index (SPI)	Social Progress Imperative	Соціальний прогрес без урахування економічних показників	Країна, регіон

Продовження таблиці 5.4

Gender Inequality Index (GII)	UNDP	Гендерна нерівність у сфері охорони здоров'я, освіти та участі в економіці	Країна
Multidimensional Poverty Index (MPI)	UNDP, Oxford Poverty and Human Development Initiative	Багатовимірна оцінка бідності населення	Країна
Employment Rate	МОП, Євростат	Рівень зайнятості населення працездатного віку	Країна, регіон
Digital Inclusion Index	різні міжнародні організації	Доступність цифрових технологій та цифрових послуг	Країна, регіон

Аналіз наведених індикаторів свідчить, що сучасне розуміння інклюзивного розвитку виходить далеко за межі оцінювання економічного зростання чи рівня доходів населення. Міжнародна практика дедалі більше орієнтується на комплексний підхід, який поєднує економічні, соціальні, інституційні та демографічні характеристики розвитку. Використання інтегрованих індексів дозволяє оцінити не лише рівень добробуту населення, а й доступність можливостей, соціальну справедливість, якість людського капіталу та ефективність державної політики.

Принципи формування системи індикаторів інклюзивного розвитку

Формування системи індикаторів інклюзивного розвитку ґрунтується на низці принципів, які забезпечують об'єктивність оцінювання, можливість міжнародних порівнянь та практичне використання отриманих результатів. Від правильного добору показників залежить якість аналізу соціально-економічних процесів і ефективність управлінських рішень, спрямованих на забезпечення рівних можливостей для населення.

Одним із ключових принципів є ***комплексність,*** яка передбачає одночасне врахування економічних, соціальних, інституційних та демографічних характеристик розвитку. Інклюзивність неможливо оцінити лише за рівнем доходів чи темпами економічного

зростання, оскільки вона охоплює широкий спектр аспектів життя суспільства.

Не менш важливим є ***принцип доступності та достовірності даних.*** Індикатори повинні базуватися на офіційній статистичній інформації або міжнародно визнаних базах даних, що забезпечує можливість порівняння між країнами та регіонами.

Принцип порівнюваності означає використання єдиних методологічних підходів до розрахунку показників. Саме тому міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй, Світовий банк, Організація економічного співробітництва та розвитку та Європейська Комісія, застосовують стандартизовані методики формування індексів і статистичних показників.

Ще одним ***принципом є динамічність,*** яка передбачає можливість регулярного оновлення показників відповідно до змін у соціально-економічному розвитку. Це дозволяє відстежувати тенденції, оцінювати ефективність реалізації державної політики та своєчасно реагувати на нові виклики.

Роль міжнародних організацій у формуванні індикаторів інклюзивного розвитку

Сучасна система індикаторів інклюзивного розвитку значною мірою сформувалася завдяки діяльності міжнародних організацій, які розробляють єдині підходи до оцінювання соціально-економічного прогресу. Їх методики стали основою для проведення міжнародних порівнянь, визначення пріоритетів державної політики та моніторингу виконання глобальних програм розвитку.

Провідну роль у цій сфері відіграє *Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (UNDP),* яка щорічно публікує *Індекс людського розвитку (HDI) та Індекс гендерної нерівності (GII).* Ці індикатори використовуються для оцінювання рівня розвитку людського потенціалу та забезпечення рівних можливостей.

Світовий банк здійснює моніторинг рівня бідності, нерівності доходів і соціальної мобільності, а також використовує коефіцієнт Джині для аналізу розподілу доходів населення.

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECP) розробила систему показників добробуту (*OECD Better Life Index*), яка охоплює житлові умови, освіту, зайнятість, екологію, безпеку, громадську активність та баланс між роботою й особистим життям.

Важливий внесок у розвиток концепції інклюзивного зростання зробив *Всесвітній економічний форум (WEF),* який запропонував ***Індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index)***. Його особливістю є поєднання економічних, соціальних та міжпоколінних показників розвитку.

Індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index, IDI)

Одним із найбільш відомих інтегральних показників оцінювання інклюзивного розвитку є ***Індекс інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index, IDI)***. Він був розроблений *Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum, WEF)* як альтернатива традиційному підходу до оцінювання економічного розвитку, який ґрунтується переважно на показниках валового внутрішнього продукту (ВВП). Індекс був представлений у 2017 році в межах дослідження *The Inclusive Growth and Development Report* і використовувався для оцінювання того, наскільки результати економічного зростання є доступними для широких верств населення.

Необхідність створення IDI була зумовлена тим, що високі темпи економічного зростання не завжди супроводжуються підвищенням добробуту населення, зменшенням нерівності чи розширенням економічних можливостей. У багатьох країнах збільшення ВВП поєднувалося зі зростанням майнової диференціації, нерівномірним розподілом доходів та обмеженим доступом окремих соціальних груп до якісної освіти, медичних послуг і ринку праці. У зв’язку з цим виникла потреба у показнику, який би комплексно оцінював не лише масштаби економічного зростання, а й його соціальні результати.

Основною *метою створення IDI* було розширення підходів до оцінювання економічного розвитку шляхом поєднання

економічних, соціальних та екологічних характеристик. Індекс мав показати, наскільки економічне зростання забезпечує підвищення рівня життя населення, скорочення нерівності та створення можливостей для довгострокового сталого розвитку.

На відміну від традиційних макроекономічних показників, IDI оцінює розвиток країни через призму трьох взаємопов'язаних складових: ***економічного зростання і розвитку***, ***інклюзивності*** *та* ***міжпоколінної справедливості й сталості розвитку***. Такий підхід дозволяє комплексно аналізувати не лише поточний рівень добробуту населення, а й здатність економіки забезпечувати високий рівень життя майбутнім поколінням.

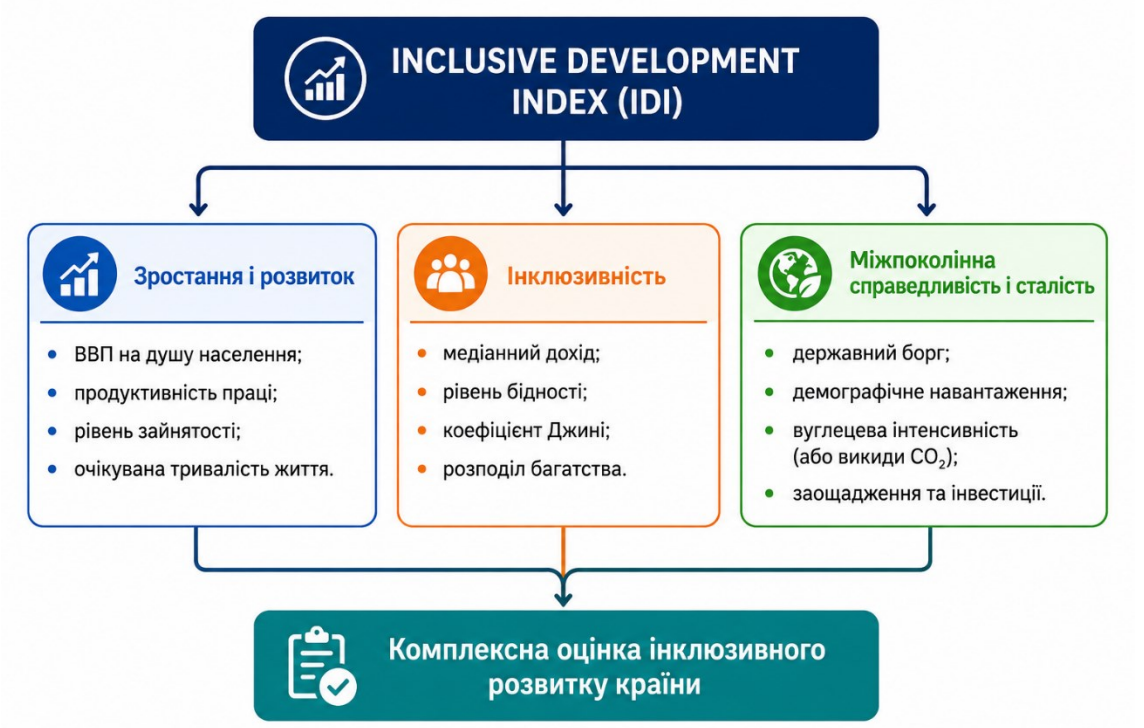

Рисунок 5.5 Структура Індексу інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index)

Перша група показників – ***«Зростання і розвиток»*** – характеризує загальний економічний потенціал країни. До неї входять показники, що відображають рівень виробництва, продуктивність праці, зайнятість населення та тривалість життя. Вони демонструють здатність економіки створювати матеріальні блага та забезпечувати розвиток людського потенціалу.

Друга група – ***«Інклюзивність»*** – оцінює рівень справедливості розподілу результатів економічного розвитку між різними соціальними групами. Вона охоплює показники доходів населення, рівня бідності, майнової нерівності та концентрації багатства. Саме ця складова відображає, наскільки економічне зростання є доступним для більшості населення.

Третя група – ***«Міжпоколінна справедливість і сталість»*** – характеризує здатність економіки забезпечувати добробут не лише нинішнього, а й майбутніх поколінь. До неї належать показники державного боргу, екологічного навантаження, демографічної ситуації, а також інвестицій у майбутній розвиток.

Таблиця 5.5

Основні складові Індексу інклюзивного розвитку (IDI)

Група показників	Основні індикатори	Характеристика
Зростання і розвиток	ВВП на душу населення, продуктивність праці, рівень зайнятості, очікувана тривалість життя	Характеризує економічний потенціал країни та рівень розвитку людського капіталу.
Інклюзивність	Медіанний дохід домогосподарств, рівень бідності, коефіцієнт Джині, розподіл багатства	Відображає справедливість розподілу доходів і доступність економічних можливостей.
Міжпоколінна справедливість і сталість	Державний борг, демографічне навантаження, вуглецева інтенсивність (викиди CO_2), заощадження та інвестиції	Оцінює здатність країни забезпечувати довгостроковий сталий розвиток і добробут майбутніх поколінь.

Переваги та обмеження Індексу інклюзивного розвитку

Використання IDI має низку переваг. Насамперед він забезпечує комплексне оцінювання розвитку країни, поєднуючи економічні, соціальні та екологічні характеристики. На відміну від ВВП, індекс враховує не лише масштаби виробництва, а й якість життя населення, рівень нерівності та довгострокову стійкість розвитку. Це робить його корисним інструментом для формування державної соціально-економічної політики та проведення міжнародних порівнянь.

Водночас IDI має і певні обмеження. Розрахунок індексу потребує значного обсягу статистичної інформації, яка не завжди є доступною або порівнюваною між країнами. Крім того, вагові коефіцієнти окремих показників можуть впливати на підсумковий результат, а сам індекс не охоплює всіх аспектів інклюзивного розвитку, зокрема окремих характеристик цифрової інклюзії чи якості інституційного середовища. Варто також враховувати, що після публікації перших випусків звіту Всесвітній економічний форум не продовжив регулярне оновлення рейтингу IDI, однак запропонована ним методологія й надалі використовується у наукових дослідженнях та під час аналізу інклюзивного економічного розвитку.

Індекс інклюзивного розвитку є важливим етапом еволюції підходів до оцінювання соціально-економічного прогресу. Його концепція - необхідність переходу від оцінювання виключно економічного зростання до комплексного аналізу добробуту населення, рівності можливостей та довгострокової стійкості розвитку, що повністю відповідає сучасній парадигмі інклюзивної економіки.

Питання для обговорення

1. Чому для оцінювання інклюзивного розвитку недостатньо використовувати лише показник валового внутрішнього продукту (ВВП)? Які аспекти розвитку залишаються поза його межами?
2. Які групи індикаторів формують систему оцінювання інклюзивного розвитку? Охарактеризуйте їх роль у комплексному аналізі соціально-економічного розвитку країни.
3. Порівняйте основні міжнародні індикатори інклюзивного розвитку (HDI, IDI, Gini Index, SPI). Які аспекти розвитку вони характеризують і чим відрізняються між собою?
4. У чому полягають особливості Індексу інклюзивного розвитку (Inclusive Development Index, IDI)? Які переваги та обмеження має його використання для оцінювання розвитку країн?
5. Як система індикаторів інклюзивного розвитку може використовуватися органами державної влади, міжнародними організаціями та бізнесом під час формування політики сталого розвитку?

5.4. ESG та соціальні показники сталого розвитку

В умовах переходу до моделі сталого розвитку традиційне оцінювання діяльності підприємств лише за фінансовими результатами вже не забезпечує повного уявлення про їхній вплив на економіку, суспільство та довкілля. Сучасні компанії дедалі частіше інтегрують у свою діяльність принципи екологічної відповідальності, соціальної справедливості та ефективного корпоративного управління, що знаходить відображення у концепції ***ESG (Environmental, Social, Governance)***.

ESG є міжнародно визнаною системою критеріїв, яка використовується для оцінювання сталості діяльності підприємств, організацій та інвестиційних проєктів. На відміну від традиційної фінансової звітності, ESG враховує нефінансові показники, які характеризують екологічний вплив підприємства, його соціальну відповідальність та якість корпоративного управління. Такий підхід дає змогу інвесторам, органам державної влади, споживачам і громадськості оцінити не лише економічні результати діяльності компанії, а й її внесок у досягнення Цілей сталого розвитку.

Рисунок 5.6. Основні складові ESG-концепції

Поширення ESG-підходів стало наслідком глобальних змін у системі корпоративного управління. Інвестори дедалі більше звертають увагу на нефінансові ризики, пов'язані зі зміною клімату, порушенням прав людини, неефективним використанням ресурсів чи недостатньою прозорістю діяльності компаній. У зв'язку з цим міжнародні організації та фінансові інституції розробили стандарти нефінансової звітності, що сприяють підвищенню прозорості бізнесу та відповідальності перед суспільством.

Екологічна складова (Environmental) характеризує вплив підприємства на довкілля. До неї належать показники викидів парникових газів, енергоефективності, використання природних ресурсів, управління відходами, повторного використання матеріалів та впровадження принципів циркулярної економіки.

Соціальна складова (Social) відображає взаємодію підприємства з працівниками, споживачами та місцевими громадами. Вона охоплює питання охорони праці, рівності можливостей, інклюзії, професійного розвитку персоналу, дотримання прав людини та корпоративної соціальної відповідальності.

Управлінська складова (Governance) характеризує якість корпоративного управління. До неї належать прозорість діяльності компанії, етичні стандарти, антикорупційна політика, управління ризиками, структура органів управління та ефективність прийняття управлінських рішень.

Таблиця 5.6

Основні ESG-показники діяльності підприємства

Складова	Основні показники	Приклади індикаторів
Environmental	Екологічна ефективність	Викиди CO_2 , енергоспоживання, водоспоживання, рівень перероблення відходів, частка вторинної сировини
Social	Соціальна відповідальність	Плинність кадрів, гендерний баланс, виробничий травматизм, навчання персоналу, інклюзивність робочих місць
Governance	Корпоративне управління	Незалежність наглядової ради, прозорість звітності, антикорупційна політика, управління ризиками

Соціальні показники сталого розвитку

Соціальна складова ESG значною мірою ґрунтується на системі показників, які характеризують внесок підприємства у забезпечення добробуту працівників, місцевих громад та суспільства загалом. До соціальних показників належать рівень зайнятості, безпека праці, доступність навчання та професійного розвитку, гендерна рівність, інклюзивність робочого середовища, дотримання прав людини, рівень оплати праці, соціальний захист працівників і взаємодія з місцевими громадами.

Останніми роками особливого значення набувають показники, пов'язані з різноманіттям та інклюзією (Diversity, Equity and Inclusion, DEI). Компанії дедалі частіше оцінюють частку жінок на керівних посадах, працевлаштування осіб з інвалідністю, вікову структуру персоналу, рівність оплати праці та доступність професійного розвитку для різних категорій працівників.

Стандарти ESG-звітності

Для забезпечення порівнюваності інформації підприємства використовують міжнародні стандарти нефінансової звітності, серед яких:

- *GRI Standards (Global Reporting Initiative)* – універсальні стандарти звітності зі сталого розвитку.
- *SASB Standards (Sustainability Accounting Standards Board)* – галузеві стандарти розкриття ESG-показників.
- *CSRD (Corporate Sustainability Reporting Directive)* – директива Європейського Союзу щодо корпоративної звітності зі сталого розвитку.
- *ISSB Standards (International Sustainability Standards Board)* – міжнародні стандарти розкриття інформації про сталий розвиток.

Застосування цих стандартів забезпечує прозорість діяльності підприємств, підвищує довіру інвесторів, полегшує доступ до фінансування та сприяє інтеграції принципів сталого розвитку в систему корпоративного управління.

ESG-підхід є сучасним інструментом оцінювання діяльності підприємств, який поєднує екологічні, соціальні та управлінські

аспекти сталого розвитку. На відміну від традиційної фінансової оцінки, він враховує довгостроковий вплив компанії на довкілля, суспільство та систему корпоративного управління. Використання ESG-показників сприяє підвищенню прозорості бізнесу, зміцненню довіри інвесторів і споживачів, а також забезпечує інтеграцію принципів циркулярної та інклюзивної економік у практику господарювання.

Особливого значення ESG-напрями набувають у контексті реалізації Цілей сталого розвитку, Європейського зеленого курсу та сучасних вимог до корпоративної звітності. Для підприємств впровадження ESG означає не лише виконання нормативних вимог, а й формування конкурентних переваг, підвищення інвестиційної привабливості та створення довгострокової цінності для всіх зацікавлених сторін. Саме тому ESG-показники дедалі частіше розглядаються як невід'ємний елемент системи оцінювання циркулярного та інклюзивного розвитку.

Питання для обговорення

1. Що таке ESG і чим цей підхід відрізняється від традиційного оцінювання діяльності підприємства?
2. Які показники належать до екологічної, соціальної та управлінської складових ESG?
3. Чому соціальна складова ESG є важливою для розвитку інклюзивної економіки?
4. Які міжнародні стандарти використовуються для підготовки ESG-звітності та яке їх практичне значення?
5. Яким чином впровадження ESG-підходів може підвищити конкурентоспроможність підприємства та сприяти досягненню Цілей сталого розвитку?

Кейс-стаді

«Оцінювання сталого розвитку підприємства на основі циркулярних, інклюзивних та ESG-показників»

Ситуація: Підприємство **«EcoTech Furniture»** виробляє офісні меблі та реалізує продукцію на внутрішньому ринку України й у країнах Європейського Союзу. У зв'язку з новими вимогами міжнародних партнерів керівництво підприємства планує перейти до моделі сталого розвитку та підготувати перший ESG-звіт.

Для оцінювання поточного стану підприємства зібрано такі дані.

Вихідні показники діяльності підприємства:

Показник	Значення
Частка вторинної сировини у виробництві	38 %
Рівень перероблення виробничих відходів	72 %
Material Circularity Indicator (MCI)	0,63
Споживання електроенергії	140 кВт·год на 1 т продукції
Викиди CO_2	0,95 т на 1 т продукції
Частка жінок на керівних посадах	46 %
Працівники з інвалідністю	7 % персоналу
Середня кількість годин навчання	24 год/працівника на рік
Виробничий травматизм	2 випадки на 100 працівників
Наявність ESG-звіту	відсутній

Завдання

1. Проаналізуйте циркулярність підприємства.

Визначте, які показники характеризують рівень розвитку циркулярної економіки на підприємстві. Зробіть висновок щодо ефективності використання ресурсів.

2. Оцініть методи вимірювання циркулярності.

Поясніть:

● що показує значення **MCI = 0,63**;

● який додатковий показник доцільно визначити за методикою **CMU Rate**;

● яку інформацію може надати **Life Cycle Assessment (LCA)**.

3. Проаналізуйте інклюзивність діяльності підприємства.

Оцініть:

● кадрову політику;

● гендерний баланс;

● інклюзивність робочих місць;

● розвиток людського капіталу.

● Запропонуйте заходи щодо підвищення рівня інклюзивності.

4. Проведіть ESG-аналіз підприємства.

Заповніть таблицю.

Складова ESG	**Позитивні сторони**	**Напрями вдосконалення**
Environmental		
Social		
Governance		

5. Запропонуйте управлінські рішення.

Сформулюйте не менше п’яти рекомендацій, які дозволять:

- підвищити циркулярність виробництва;
- покращити соціальні показники;
- підготувати підприємство до ESG-звітності;
- підвищити конкурентоспроможність на ринку ЄС.

Аналітична вправа
«Комплексна оцінка сталого розвитку підприємства»

На основі наведених у кейсі даних підготуйте короткий аналітичний звіт (2–3 сторінки), у якому:

- охарактеризуйте рівень циркулярності підприємства;
- визначте сильні та слабкі сторони за ESG-критеріями;
- оцініть рівень соціальної інклюзивності;
- запропонуйте комплекс заходів щодо підвищення ефективності діяльності підприємства відповідно до принципів циркулярної та інклюзивної економік.

РОЗДІЛ 6
СИСТЕМА ДЕРЖАВНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ЦИРКУЛЯРНОЇ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

6.1. Державна політика розвитку циркулярної та інклюзивної економіки

6.2. Інституційне забезпечення

6.3. Економічні та фінансові механізми

6.4. Міжнародне співробітництво та програми підтримки

6.1. Державна політика розвитку циркулярної та інклюзивної економіки

Перехід до циркулярної та інклюзивної економіки є одним із ключових напрямів сучасної державної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності економіки та покращення якості життя населення. В умовах глобальних екологічних викликів, виснаження природних ресурсів, поглиблення соціальної нерівності та необхідності декарбонізації економіки держави дедалі активніше впроваджують комплексні політичні рішення, що поєднують економічні, екологічні та соціальні пріоритети.

Державна політика у сфері циркулярної та інклюзивної економіки охоплює систему стратегічних цілей, принципів, нормативно-правових актів, економічних стимулів і організаційних механізмів, спрямованих на формування моделі розвитку, за якої економічне зростання поєднується з ефективним використанням ресурсів, мінімізацією негативного впливу на довкілля та забезпеченням рівних можливостей для всіх членів суспільства.

На відміну від традиційної економічної політики, яка здебільшого орієнтована на стимулювання виробництва та економічного зростання, сучасна державна політика базується на принципах сталого розвитку. Вона передбачає узгодження

економічних, соціальних та екологічних інтересів, створення сприятливого нормативно-правового середовища, підтримку інновацій, розвиток відповідального підприємництва та залучення широкого кола зацікавлених сторін до процесу прийняття управлінських рішень.

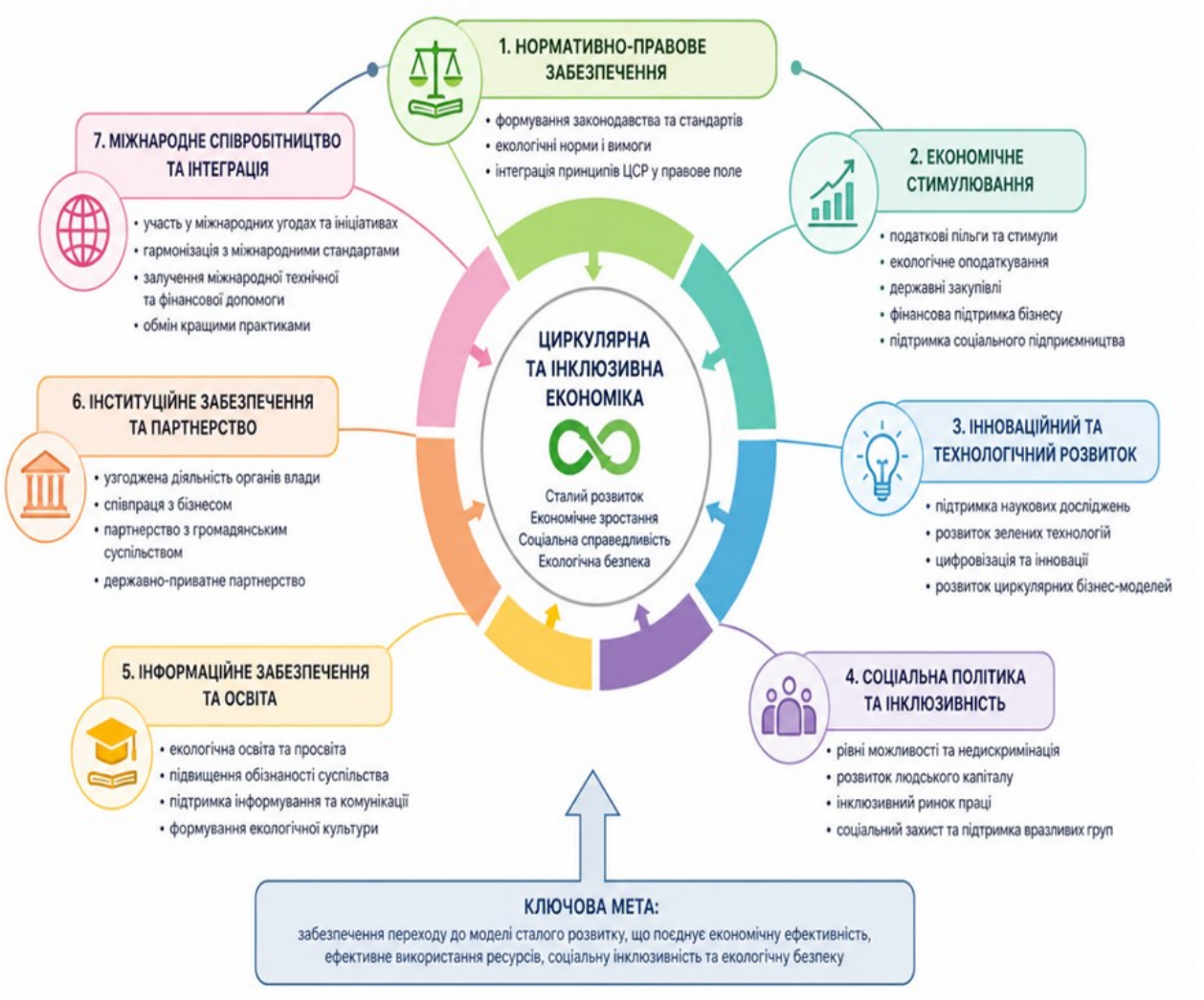

Рисунок 6.1. Система державної політики розвитку циркулярної та інклюзивної економіки

Основними завданнями державної політики у сфері циркулярної та інклюзивної економіки є:

- підвищення ефективності використання природних ресурсів;
- стимулювання розвитку циркулярних бізнес-моделей;
- скорочення обсягів утворення відходів та збільшення рівня їх повторного використання і перероблення;

- забезпечення соціальної справедливості та рівних можливостей;
- підтримка інноваційної діяльності та екологічно чистих технологій;
- розвиток партнерства між державою, бізнесом, науковою спільнотою та громадянським суспільством.

Досягнення цих завдань потребує застосування комплексного підходу, який поєднує законодавче регулювання, економічні стимули, фінансову підтримку, інформаційно-просвітницькі заходи та міжнародне співробітництво.

У центрі державної політики перебуває стратегічна мета – забезпечення переходу до моделі сталого розвитку, яка поєднує економічну ефективність, екологічну відповідальність та соціальну справедливість. Реалізація цієї мети здійснюється через кілька взаємопов'язаних напрямів:

Нормативно-правове забезпечення передбачає формування законодавчої бази, що регламентує використання природних ресурсів, управління відходами, розвиток циркулярного виробництва, підтримку соціального підприємництва та впровадження принципів сталого розвитку.

Економічне стимулювання охоплює застосування фінансових інструментів, податкових пільг, грантів, субсидій, зелених закупівель та інших механізмів, які заохочують підприємства до впровадження ресурсоефективних технологій і соціально відповідальних практик.

Інноваційний розвиток спрямований на підтримку наукових досліджень, цифровізації, розвитку екологічних технологій та впровадження інноваційних бізнес-моделей, що сприяють переходу до циркулярної економіки.

Соціальна політика забезпечує створення рівних можливостей для населення, розвиток інклюзивного ринку праці, підтримку освіти, професійної підготовки та соціального захисту населення.

Міжнародне партнерство передбачає участь держави у міжнародних програмах, залучення фінансової та технічної

допомоги, гармонізацію законодавства з міжнародними стандартами та обмін найкращими практиками.

Комплексна реалізація зазначених напрямів формує основу сучасної державної політики, спрямованої на досягнення Цілей сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Таблиця 6.1

Основні стратегічні документи у сфері розвитку циркулярної та інклюзивної економіки

Документ	Рік	Основна мета
Порядок денний ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року (Agenda 2030)	2015	Досягнення 17 Цілей сталого розвитку та забезпечення збалансованого економічного, соціального й екологічного розвитку.
Європейський зелений курс (European Green Deal)	2019	Досягнення кліматичної нейтральності ЄС до 2050 року, розвиток циркулярної економіки та ефективне використання ресурсів.
Новий План дій ЄС щодо циркулярної економіки (Circular Economy Action Plan)	2020	Прискорення переходу до циркулярної економіки шляхом підтримки сталого виробництва, споживання та управління ресурсами.
Європейська програма розвитку навичок (European Skills Agenda)	2020	Формування компетентностей для зеленого та цифрового переходу, розвиток людського капіталу та інклюзивного ринку праці.
Цілі сталого розвитку як основа державної політики України	*2019*	*Адаптація глобальних Цілей сталого розвитку до національних пріоритетів та інтеграція їх у державне стратегічне планування.*

Джерело: узагальнено за матеріалами ООН, Європейської Комісії та Уряду України.

Необхідність державної політики в умовах переходу до циркулярної та інклюзивної економіки

Перехід до циркулярної та інклюзивної економіки не може бути забезпечений виключно ринковими механізмами. Хоча бізнес є основним суб’єктом економічної діяльності, саме держава формує інституційне середовище, у межах якого функціонують підприємства, домогосподарства та інші учасники економічних відносин. Від ефективності державної політики залежить швидкість

впровадження ресурсоефективних технологій, масштаби розвитку циркулярного виробництва, рівень соціальної інтеграції та конкурентоспроможність національної економіки.

Однією з головних причин активізації державної політики є ***зростання екологічних викликів***. За оцінками міжнародних організацій, сучасна модель виробництва і споживання супроводжується інтенсивним використанням природних ресурсів, збільшенням обсягів відходів та викидів парникових газів. Це створює загрозу виснаження ресурсної бази, погіршення стану довкілля та посилення кліматичних ризиків. Саме тому державна політика дедалі більше орієнтується на впровадження принципів циркулярної економіки, які передбачають повторне використання ресурсів, продовження життєвого циклу продукції та мінімізацію утворення відходів.

Не менш важливими є ***соціальні виклики***, пов'язані зі зростанням нерівності доходів, нерівномірним доступом до якісної освіти, медичних послуг, ринку праці та фінансових ресурсів. У багатьох країнах економічне зростання не супроводжується рівномірним розподілом його результатів, що призводить до соціального розшарування населення. Інклюзивна економіка покликана забезпечити рівні можливості для різних соціальних груп, сприяти створенню гідних робочих місць, розвитку людського капіталу та підвищенню соціальної згуртованості.

Важливим чинником є також ***технологічна трансформація економіки***. Цифровізація, автоматизація виробництва, розвиток штучного інтелекту, Інтернету речей та інших сучасних технологій відкривають нові можливості для підвищення ресурсної ефективності, однак одночасно створюють ризики втрати робочих місць і посилення цифрової нерівності. У цих умовах держава має забезпечувати розвиток цифрових компетентностей населення, підтримувати перепідготовку працівників та сприяти створенню нових можливостей для зайнятості.

Суттєвий вплив на формування державної політики мають і ***міжнародні зобов'язання держав***. Реалізація Цілей сталого розвитку ООН, виконання положень Паризької кліматичної угоди,

імплементація Європейського зеленого курсу та інших міжнародних ініціатив потребують адаптації національного законодавства, модернізації економіки та впровадження сучасних інструментів державного управління.

Крім того, ринковий механізм не завжди враховує ***зовнішні ефекти (екстерналії)*** – екологічні та соціальні наслідки господарської діяльності, які не відображаються у ринковій ціні товарів і послуг. Забруднення довкілля, виснаження природних ресурсів або соціальна ізоляція окремих груп населення є прикладами негативних екстерналій, що потребують державного регулювання. Через законодавчі норми, податкові стимули, екологічні стандарти та соціальні програми держава створює умови для врахування таких ефектів у процесі прийняття економічних рішень.

Питання для обговорення

1. Чому перехід до циркулярної та інклюзивної економіки потребує активної участі держави? Які завдання не можуть бути ефективно вирішені виключно ринковими механізмами?
2. Охарактеризуйте основні принципи державної політики розвитку циркулярної та інклюзивної економіки. Які з них, на вашу думку, є найважливішими для забезпечення сталого розвитку?
3. Які основні напрями державної політики сприяють розвитку циркулярної та інклюзивної економіки? Наведіть приклади інструментів реалізації кожного з них.
4. Проаналізуйте роль міжнародних стратегічних документів (Порядок денний ООН–2030, Європейський зелений курс, План дій ЄС щодо циркулярної економіки) у формуванні національної політики держав.
5. Які основні стратегічні документи визначають державну політику розвитку циркулярної та інклюзивної економіки

6.2. Інституційне забезпечення

Ефективна реалізація державної політики розвитку циркулярної та інклюзивної економіки неможлива без належного інституційного забезпечення. Саме інституції формують організаційну основу для розроблення, впровадження, координації та моніторингу державної

політики, забезпечують взаємодію між усіма учасниками суспільного розвитку та створюють умови для впровадження принципів сталого розвитку у практичну діяльність.

У сучасній економічній науці ***інституційне забезпечення*** *розглядається як сукупність державних органів, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій, бізнес-структур, наукових установ, закладів освіти, громадських організацій та інших суб'єктів, які беруть участь у формуванні й реалізації державної політики.* Воно також охоплює нормативно-правову базу, організаційні механізми взаємодії, систему управління, процедури прийняття рішень та інструменти координації діяльності між різними інституціями.

На відміну від традиційних моделей державного управління, сучасний підхід до розвитку циркулярної та інклюзивної економіки ґрунтується на принципах ***багаторівневого врядування (multi-level governance)***. Це означає, що прийняття рішень і реалізація політики здійснюються не лише центральними органами державної влади, а й регіональними та місцевими органами влади, бізнесом, громадянським суспільством, науковою спільнотою та міжнародними партнерами. Така модель забезпечує більш ефективне врахування потреб різних територій, соціальних груп і секторів економіки.

Особливістю інституційного забезпечення циркулярної та інклюзивної економіки є його ***міжсекторальний характер***. Досягнення стратегічних цілей потребує узгоджених дій багатьох учасників, кожен із яких виконує власні функції, але водночас взаємодіє з іншими суб'єктами. Такий підхід сприяє ефективнішому використанню ресурсів, поширенню інновацій, підвищенню прозорості прийняття рішень і забезпеченню суспільної підтримки реформ.

Важливу роль у розвитку циркулярної та інклюзивної економіки відіграє ***партнерська взаємодія між державою, бізнесом, наукою та громадянським суспільством,*** яка часто описується моделлю *(Quadruple Helix)*. Вона передбачає, що інновації та сталий розвиток виникають завдяки співпраці чотирьох

основних груп учасників: державних органів, підприємницького сектору, науково-освітніх установ і громадськості. Саме така взаємодія забезпечує формування ефективної політики, швидке впровадження нових технологій і врахування суспільних інтересів.

Для України розвиток інституційного забезпечення має особливе значення в контексті європейської інтеграції, післявоєнного відновлення та модернізації економіки. Гармонізація законодавства з правом Європейського Союзу, розвиток інституційної спроможності органів державної влади, підтримка місцевих громад і активне залучення міжнародних партнерів є важливими передумовами успішної реалізації принципів циркулярної та інклюзивної економіки.

Рисунок 6.2. Система інституційного забезпечення розвитку циркулярної та інклюзивної економік

Органи державної влади є ключовими суб'єктами формування та реалізації політики розвитку циркулярної та інклюзивної економіки. До їхніх основних функцій належать розроблення стратегій і програм розвитку, прийняття нормативно-правових

актів, формування економічних стимулів, координація діяльності інших інституцій та контроль за виконанням екологічних і соціальних стандартів. Крім того, державні органи забезпечують інтеграцію принципів сталого розвитку до галузевої політики, координують міжнародне співробітництво та здійснюють моніторинг результативності реалізації державних програм.

Органи місцевого самоврядування. Важливу роль у практичній реалізації державної політики відіграють органи місцевого самоврядування. Саме на місцевому рівні впроваджується значна частина заходів, пов'язаних із раціональним використанням ресурсів, управлінням відходами, розвитком екологічної інфраструктури, підтримкою місцевого підприємництва та забезпеченням доступності соціальних послуг. Органи місцевого самоврядування сприяють залученню громади до прийняття рішень, формують місцеві програми сталого розвитку та забезпечують взаємодію між населенням, бізнесом і державними установами

Бізнес та підприємницький сектор. Підприємницький сектор є основним провідником практичного впровадження принципів циркулярної та інклюзивної економіки. Саме підприємства здійснюють модернізацію виробничих процесів, впроваджують ресурсоефективні технології, розвивають циркулярні бізнес-моделі, використовують вторинну сировину та реалізують принципи екодизайну продукції. Водночас дедалі більшого значення набуває корпоративна соціальна відповідальність, розвиток інклюзивного працевлаштування, створення безпечних умов праці та забезпечення рівних можливостей для працівників. Участь бізнесу є необхідною умовою переходу до конкурентоспроможної та сталої економіки.

Наукові установи та заклади освіти забезпечують науково-методичну основу розвитку циркулярної та інклюзивної економіки. Вони здійснюють фундаментальні й прикладні дослідження, розробляють інноваційні технології, формують методики оцінювання сталого розвитку та готують висококваліфікованих фахівців. Важливою складовою їхньої діяльності є поширення

знань, розвиток екологічної культури, формування компетентностей у сфері сталого розвитку та підтримка міждисциплінарних досліджень. Співпраця науки, освіти й бізнесу сприяє прискоренню впровадження інновацій та підвищенню конкурентоспроможності економіки.

Громадські організації та громадянське суспільство. Громадські організації є важливими учасниками формування відкритої та інклюзивної системи управління. Вони представляють інтереси різних соціальних груп, сприяють громадському контролю за реалізацією державної політики, проводять інформаційно-просвітницьку діяльність, реалізують соціальні й екологічні проєкти та залучають населення до процесів прийняття рішень. Активна участь громадянського суспільства сприяє підвищенню прозорості державного управління, зміцненню довіри між владою та суспільством і забезпеченню більшої ефективності реформ.

Міжнародні організації та фінансові інституції. Вагомий внесок у розвиток циркулярної та інклюзивної економіки здійснюють міжнародні організації та міжнародні фінансові інституції. Вони формують глобальні стратегічні орієнтири сталого розвитку, розробляють міжнародні стандарти, здійснюють аналітичну й консультативну підтримку, а також фінансують проєкти, спрямовані на екологічну модернізацію, розвиток людського капіталу та впровадження інновацій. Міжнародне співробітництво сприяє поширенню найкращих практик, розвитку партнерських мереж і прискоренню переходу до більш стійких моделей економічного розвитку.

Інституційне забезпечення є невід'ємною складовою розвитку циркулярної та інклюзивної економіки, оскільки саме воно створює організаційні умови для реалізації державної політики, координації діяльності різних суб'єктів та досягнення стратегічних цілей сталого розвитку. На відміну від традиційних моделей управління, сучасний інституційний підхід ґрунтується на широкій взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, наукової спільноти, громадських організацій та міжнародних інституцій.

Таблиця 6.2

Функції основних інституцій

Інституція	Основні функції	Роль у розвитку циркулярної та інклюзивної економіки
Органи державної влади	Формування державної політики, розроблення законодавства, стратегічне планування, державний контроль, координація діяльності суб'єктів	Створюють нормативно-правові, економічні та організаційні умови для переходу до циркулярної та інклюзивної економіки
Органи місцевого самоврядування	Реалізація місцевих програм, розвиток інфраструктури, управління комунальними ресурсами, взаємодія з громадою	Забезпечують практичне впровадження принципів сталого розвитку на місцевому рівні та врахування потреб територіальних громад
Бізнес та підприємницький сектор	Впровадження ресурсоефективних технологій, розвиток циркулярних бізнес-моделей, інноваційна діяльність, корпоративна соціальна відповідальність	Формують попит на екологічні інновації, створюють робочі місця та забезпечують практичну реалізацію принципів циркулярної економіки
Наукові установи та заклади освіти	Проведення наукових досліджень, підготовка фахівців, трансфер знань і технологій, поширення екологічної освіти	Сприяють розвитку інновацій, формуванню людського капіталу та впровадженню сучасних технологій
Громадські організації та громадянське суспільство	Представництво суспільних інтересів, громадський контроль, екологічна просвіта, реалізація соціальних проєктів	Підвищують прозорість управління, залучають населення до прийняття рішень та підтримують соціальну інклюзію
Міжнародні організації та фінансові інституції	Формування міжнародних стандартів, технічна та консультативна підтримка, фінансування програм і проєктів, поширення найкращих практик	Сприяють міжнародному співробітництву, розвитку інновацій та залученню фінансових ресурсів для сталого розвитку

Кожна група інституцій виконує власні функції, однак лише їхня узгоджена діяльність забезпечує ефективне впровадження принципів циркулярної та інклюзивної економіки. Державні органи

формують політику та нормативно-правове поле, місцеві органи влади забезпечують її практичну реалізацію, бізнес впроваджує інноваційні та ресурсоефективні рішення, наукові установи генерують нові знання та технології, громадські організації сприяють участі суспільства у прийнятті рішень, а міжнародні організації забезпечують фінансову, експертну та методичну підтримку.

Особливого значення набуває партнерська взаємодія між усіма учасниками, яка дозволяє поєднати економічні, екологічні та соціальні цілі розвитку. Саме інтеграція інтересів держави, бізнесу, науки, громадянського суспільства та міжнародної спільноти створює передумови для формування ефективної системи управління, здатної забезпечити довгостроковий перехід до більш стійкої, конкурентоспроможної та соціально орієнтованої економіки.

Питання для обговорення

1. Що розуміють під інституційним забезпеченням розвитку циркулярної та інклюзивної економіки?
2. Які функції виконують органи державної влади та органи місцевого самоврядування у реалізації політики сталого розвитку?
3. Охарактеризуйте роль бізнесу, наукових установ і закладів освіти у впровадженні принципів циркулярної та інклюзивної економіки.
4. Яке значення мають громадські організації та громадянське суспільство у формуванні сучасної системи управління сталим розвитком?
5. Яку роль відіграють міжнародні організації та фінансові інституції у підтримці розвитку циркулярної та інклюзивної економіки?

6.3. Економічні та фінансові механізми

Ефективне функціонування циркулярної та інклюзивної економіки значною мірою залежить від наявності дієвих економічних і фінансових механізмів, які стимулюють суб’єктів господарювання, органи влади та населення до впровадження принципів сталого розвитку. Навіть за наявності сучасного законодавства та розвиненої інституційної системи досягнення

стратегічних цілей неможливе без використання економічних інструментів, що створюють відповідні стимули для зміни моделей виробництва, споживання та інвестування.

Економічні механізми являють собою систему економічних важелів, методів і стимулів, за допомогою яких держава та інші інституції впливають на поведінку економічних суб'єктів. Їхнє основне призначення полягає у створенні умов, за яких екологічно відповідальна, ресурсоефективна та соціально орієнтована діяльність стає економічно доцільною.

Фінансові механізми охоплюють систему інструментів мобілізації, розподілу та використання фінансових ресурсів, необхідних для реалізації екологічних, соціальних та інноваційних проєктів. До них належать державне фінансування, грантові програми, пільгове кредитування, зелені облігації, імпакт-інвестування, механізми державно-приватного партнерства, а також інші форми фінансової підтримки.

Сучасний підхід до розвитку циркулярної та інклюзивної економіки ґрунтується на поєднанні адміністративних і ринкових методів регулювання. Якщо адміністративні механізми встановлюють обов'язкові вимоги та стандарти, то економічні й фінансові інструменти мотивують підприємства та організації добровільно впроваджувати більш екологічні технології, ефективніше використовувати ресурси та підвищувати рівень соціальної відповідальності.

Важливою особливістю сучасних економічних механізмів є їхня орієнтація не лише на мінімізацію негативного впливу на довкілля, а й на стимулювання інноваційної діяльності, розвитку людського капіталу та формування нових моделей ведення бізнесу. Саме тому економічні та фінансові інструменти дедалі частіше застосовуються комплексно, забезпечуючи взаємне посилення екологічних, економічних і соціальних результатів.

Рисунок 6.3. Економічні та фінансові механізми розвитку циркулярної та інклюзивної економіки

Податкові та економічні стимули належать до найбільш поширених інструментів державної економічної політики, спрямованих на заохочення суб'єктів господарювання до впровадження принципів циркулярної та інклюзивної економіки. Їх використання сприяє зміні економічної поведінки виробників і споживачів шляхом формування фінансових переваг для екологічно та соціально відповідальної діяльності.

До основних інструментів цієї групи належать ***екологічні податки***, які покликані зменшити негативний вплив господарської діяльності на довкілля; ***податкові пільги,*** що стимулюють інвестиції у ресурсоефективні технології та екологічні інновації; ***прискорена амортизація*** обладнання, яка дозволяє підприємствам швидше оновлювати виробничі потужності; а також ***екологічне ціноутворення,*** що передбачає врахування екологічних витрат у вартості продукції та послуг. Сукупність цих інструментів створює економічні стимули для раціонального використання ресурсів,

скорочення утворення відходів і розвитку циркулярних бізнес-моделей.

Бюджетне фінансування забезпечує реалізацію стратегічно важливих програм, спрямованих на розвиток циркулярної та інклюзивної економіки, які не можуть бути повністю профінансовані приватним сектором. Воно є одним із базових механізмів підтримки екологічних, соціальних та інноваційних ініціатив.

До інструментів бюджетного фінансування *належать* ***державні програми,*** що визначають пріоритетні напрями розвитку; ***субсидії,*** які частково компенсують витрати на впровадження сучасних технологій; ***компенсаційні виплати,*** спрямовані на відшкодування частини витрат підприємств або організацій; а також ***фінансування інноваційних проєктів****, пов'язаних із розробленням нових технологій, цифровізацією виробництва та впровадженням екологічних рішень.* Такі інструменти сприяють модернізації економіки та підвищенню її конкурентоспроможності.

Зелене фінансування охоплює систему фінансових інструментів, спрямованих на підтримку проєктів, що забезпечують позитивний екологічний ефект і сприяють переходу до низьковуглецевої та ресурсоефективної економіки. Його розвиток є одним із ключових напрямів сучасної фінансової політики у сфері сталого розвитку.

До основних інструментів належать ***зелені кредити****,* які надаються для реалізації екологічних проєктів; ***зелені облігації****,* що використовуються для залучення інвестицій у сферу сталого розвитку; ***сталі інвестиції****,* орієнтовані на досягнення довгострокових економічних, соціальних та екологічних результатів; а також ***кліматичні фонди****,* які фінансують заходи зі скорочення викидів парникових газів, адаптації до зміни клімату та розвитку чистих технологій. Використання цих інструментів сприяє мобілізації фінансових ресурсів для реалізації екологічних трансформацій.

Імпакт-інвестування та соціальне фінансування поєднує прагнення отримати фінансовий дохід із досягненням

вимірюваного позитивного соціального або екологічного ефекту. На відміну від традиційного інвестування, воно передбачає оцінювання не лише економічної ефективності, а й суспільної користі реалізованих проєктів.

Основними інструментами цієї групи є ***соціальні інвестиції,*** спрямовані на розвиток освіти, охорони здоров'я, зайнятості та інших соціально значущих сфер; ***соціальні облігації,*** що дозволяють залучати кошти для фінансування суспільно важливих проєктів; ***підтримка соціального підприємництва***, яке поєднує економічну діяльність із вирішенням соціальних проблем; а також ***вимірювання соціального ефекту***, яке забезпечує оцінювання результативності реалізованих програм і проєктів. Такі інструменти сприяють розвитку соціальної інклюзії та підвищенню якості життя населення.

Державно-приватне партнерство (Public-Private Partnership, PPP) є формою довгострокової співпраці між державним і приватним секторами, що передбачає спільну реалізацію суспільно важливих проєктів. Поєднання фінансових ресурсів, управлінського досвіду та інноваційного потенціалу сторін дозволяє підвищити ефективність реалізації масштабних програм розвитку.

Основними складовими державно-приватного партнерства є ***спільне фінансування проєктів, реалізація інфраструктурних проєктів, розподіл фінансових і операційних ризиків між партнерами та довгострокове співробітництво,*** що забезпечує стабільність реалізації стратегічних ініціатив. Механізми PPP широко застосовуються для розвитку транспортної, енергетичної, екологічної та соціальної інфраструктури.

Міжнародні фінансові програми. Важливим джерелом підтримки розвитку циркулярної та інклюзивної економіки є міжнародні фінансові програми, які забезпечують доступ до фінансових ресурсів, експертної допомоги та передового міжнародного досвіду. Їх використання сприяє реалізації інноваційних проєктів, розвитку інституційної спроможності та впровадженню сучасних підходів до сталого розвитку.

До основних інструментів належать ***гранти,*** що надаються на безповоротній основі для реалізації окремих проєктів; ***технічна допомога***, яка охоплює консалтингову, експертну та освітню підтримку; ***міжнародні інвестиційні фонди***, що фінансують масштабні інноваційні та екологічні проєкти; а також ***програми розвитку,*** спрямовані на підвищення економічної, соціальної та екологічної стійкості. Міжнародні фінансові механізми сприяють поширенню найкращих світових практик і прискорюють перехід до моделей сталого розвитку.

Таблиця 6.3

Характеристика економічних та фінансових механізмів розвитку циркулярної та інклюзивної економіки

Механізм	Основні інструменти	Призначення	Очікуваний ефект
Податкові та економічні стимули	Податкові пільги, екологічні податки, прискорена амортизація, пільгові тарифи, економічні стимули	Заохочення підприємств до ресурсоефективного виробництва, скорочення відходів та впровадження екологічних інновацій	Підвищення ресурсної ефективності, зменшення негативного впливу на довкілля, розвиток екологічно відповідального бізнесу
Бюджетне фінансування	Державні програми, субсидії, дотації, державні інвестиції, компенсаційні механізми	Підтримка реалізації екологічних, соціальних та інноваційних проєктів	Розвиток інфраструктури, прискорення модернізації виробництва, реалізація стратегічних програм
Зелене фінансування	Зелені кредити, зелені облігації, кліматичні фонди, сталі інвестиції	Залучення фінансових ресурсів для екологічно орієнтованих проєктів	Зростання інвестицій у декарбонізацію, енергоефективність та циркулярні технології
Імпакт-інвестування та соціальне фінансування	Соціальні інвестиції, соціальні облігації, фонди соціального розвитку, підтримка соціального підприємництва	Фінансування проєктів, що одночасно забезпечують економічний, соціальний та екологічний ефект	Підвищення соціальної інклюзії, створення робочих місць, розвиток соціальних інновацій

Продовження таблиці 6.3

Державно-приватне партнерство (PPP)	Спільне фінансування проєктів, концесії, інвестиційні угоди, партнерські програми	Поєднання ресурсів державного та приватного секторів для реалізації масштабних проєктів	Підвищення ефективності використання ресурсів, розвиток інфраструктури, розподіл фінансових ризиків
Міжнародні фінансові програми	Гранти, міжнародні кредити, технічна допомога, спеціалізовані фонди розвитку	Підтримка реформ, впровадження інновацій та реалізація міжнародних програм сталого розвитку	Залучення зовнішніх фінансових ресурсів, трансфер сучасних технологій, поширення міжнародного досвіду

Економічні та фінансові механізми є одним із ключових елементів реалізації державної політики розвитку циркулярної та інклюзивної економіки. Вони забезпечують практичне впровадження стратегічних цілей сталого розвитку, створюючи економічні стимули для раціонального використання природних ресурсів, розвитку екологічно орієнтованих технологій, підтримки соціальних інновацій та підвищення конкурентоспроможності економіки. На відміну від адміністративних методів регулювання, економічні інструменти мотивують суб’єктів господарювання добровільно впроваджувати ресурсоефективні рішення, інвестувати в інновації та дотримуватися принципів соціальної відповідальності.

Сучасна практика свідчить, що найбільш ефективними є комплексні механізми підтримки, які поєднують податкові стимули, бюджетне фінансування, інструменти зеленого фінансування, імпакт-інвестування, державно-приватне партнерство та міжнародну фінансову допомогу. Таке поєднання дозволяє не лише залучати додаткові фінансові ресурси, а й забезпечувати довгострокову економічну стійкість, прискорювати впровадження інновацій і формувати сприятливе середовище для розвитку циркулярних та інклюзивних бізнес-моделей.

Особливого значення набуває розвиток інструментів зеленого фінансування та імпакт-інвестування, які орієнтовані не лише на отримання економічного результату, а й на досягнення позитивного екологічного та соціального ефекту. Використання таких механізмів сприяє зростанню інвестицій у проєкти, пов'язані з енергоефективністю, повторним використанням ресурсів, скороченням викидів, розвитком людського капіталу та соціальної інклюзії. Водночас ефективність фінансових інструментів значною мірою залежить від прозорості їх застосування, наявності чітких критеріїв оцінювання результатів і належної взаємодії між державними інституціями, бізнесом та міжнародними партнерами.

Питання для обговорення

1. Що розуміють під економічними та фінансовими механізмами розвитку циркулярної та інклюзивної економіки?
2. Які основні економічні інструменти використовуються для стимулювання переходу до циркулярної економіки? Охарактеризуйте їх призначення.
3. У чому полягають особливості зеленого фінансування та імпакт-інвестування? Які переваги вони забезпечують для сталого розвитку?
4. Яку роль відіграє державно-приватне партнерство у фінансуванні екологічних і соціально значущих проєктів?
5. Чому комплексне використання економічних і фінансових механізмів є більш ефективним, ніж застосування окремих інструментів?

6.4. Міжнародне співробітництво та програми підтримки

Перехід до циркулярної та інклюзивної економіки є глобальним процесом, що потребує координації дій між державами, міжнародними організаціями, фінансовими установами, науковими центрами та громадянським суспільством. Більшість сучасних екологічних і соціально-економічних викликів має транскордонний характер, тому їх вирішення можливе лише шляхом міжнародного співробітництва, обміну досвідом, передачі технологій та залучення фінансових ресурсів.

Міжнародні організації формують стратегічні напрями розвитку, розробляють міжнародні стандарти, здійснюють

аналітичну та експертну підтримку, фінансують інноваційні проєкти й сприяють поширенню найкращих світових практик. Їх діяльність охоплює питання екологічної політики, розвитку людського капіталу, боротьби з нерівністю, фінансування зелених проєктів, цифрової трансформації та реалізації Цілей сталого розвитку.

Організація Об'єднаних Націй (ООН). ООН є ключовою міжнародною організацією, яка визначає глобальні пріоритети сталого розвитку. Саме в межах її діяльності були сформульовані *17 Цілей сталого розвитку (Sustainable Development Goals, SDGs),* що є універсальною основою для розвитку циркулярної та інклюзивної економіки.

Основними напрямами діяльності ООН є:

- формування глобальної політики сталого розвитку;
- координація міжнародного співробітництва;
- підтримка екологічних і соціальних програм;
- сприяння досягненню Цілей сталого розвитку;
- підготовка міжнародних аналітичних доповідей.

Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP). UNEP координує міжнародну діяльність у сфері охорони довкілля та розвитку циркулярної економіки.

Основні функції:

- розвиток міжнародної екологічної політики;
- підтримка переходу до циркулярної економіки;
- підготовка методичних рекомендацій;
- розвиток ресурсоефективного виробництва;
- моніторинг екологічного стану довкілля.

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) **-** проводить економічні дослідження, аналізує державну політику та розробляє рекомендації щодо переходу до ресурсоефективної економіки.

Основні напрями діяльності:

- оцінювання економічної політики;
- дослідження циркулярної економіки;
- аналіз ресурсної ефективності;

- розроблення міжнародних рекомендацій;
- порівняльні міжнародні дослідження.

Європейський Союз (EU) **-** є одним із світових лідерів у впровадженні принципів циркулярної економіки та зеленої трансформації. Він формує сучасне нормативне поле, фінансує інноваційні програми та підтримує розвиток сталого виробництва й споживання.

Основними напрямами діяльності ЄС є:

- реалізація Європейського зеленого курсу;
- впровадження Плану дій щодо циркулярної економіки;
- фінансування інноваційних програм;
- розвиток зеленої промисловості;
- підтримка цифрової та соціальної трансформації.

Світовий банк (World Bank) забезпечує фінансову та консультативну підтримку країн у реалізації проєктів сталого розвитку.

Основні напрями діяльності:

- фінансування інфраструктурних проєктів;
- підтримка реформ державного управління;
- розвиток людського капіталу;
- фінансування екологічних програм;
- аналітична підтримка економічних реформ.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) фінансує проєкти, спрямовані на розвиток приватного сектору, підвищення енергоефективності та впровадження екологічних технологій.

Основні напрями діяльності:

- зелене фінансування;
- підтримка малого та середнього бізнесу;
- інвестиції у відновлювану енергетику;
- модернізація інфраструктури;
- розвиток корпоративного управління.

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) є одним із найбільших міжнародних інвесторів у проєкти сталого розвитку.

Основні напрями діяльності:

- фінансування екологічних проєктів;
- підтримка циркулярної економіки;
- розвиток транспортної та енергетичної інфраструктури;
- фінансування кліматичних проєктів;
- підтримка інновацій.

Всесвітній економічний форум (WEF) є міжнародною платформою для співпраці держав, бізнесу та наукової спільноти.

Основними напрямами його діяльності є:

- дослідження інклюзивного розвитку;
- розроблення Inclusive Development Index;
- підтримка ESG-підходів;
- розвиток державно-приватного партнерства;
- поширення найкращих міжнародних практик.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) сприяє розвитку сталого сільського господарства та ефективного використання природних ресурсів.

Основні функції:

- розвиток біоекономіки;
- скорочення продовольчих втрат;
- підтримка сталого використання земельних ресурсів;
- розвиток циркулярних рішень в аграрному секторі;
- забезпечення продовольчої безпеки.

Таблиця 6.4

Міжнародні організації та їх роль у розвитку циркулярної та інклюзивної економіки

Міжнародна організація	Основні напрями діяльності	Роль у розвитку циркулярної та інклюзивної економіки
Організація Об'єднаних Націй (ООН)	Формування глобальної політики сталого розвитку, координація міжнародного співробітництва, реалізація Цілей сталого розвитку (SDGs)	Визначає стратегічні орієнтири сталого розвитку, сприяє інтеграції екологічних, економічних і соціальних цілей у державну політику
Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP)	Охорона довкілля, ресурсоефективність, циркулярна економіка, екологічна політика	Розробляє рекомендації щодо переходу до циркулярної економіки, підтримує міжнародні екологічні ініціативи та поширює найкращі практики

Продовження таблиці 6.4

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD)	Економічні дослідження, аналіз державної політики, статистика, міжнародні рекомендації	Розробляє аналітичні матеріали та рекомендації щодо ресурсної ефективності, зеленої економіки та сталого розвитку
Європейський Союз (EU)	Формування екологічної політики, фінансування програм, розвиток інновацій, цифрова та зелена трансформація	Реалізує Європейський зелений курс і План дій щодо циркулярної економіки, підтримує впровадження екологічних та інклюзивних практик
Світовий банк (World Bank)	Фінансування проєктів розвитку, аналітична підтримка, консультативна допомога	Забезпечує фінансування екологічних, інфраструктурних і соціальних проєктів, підтримує проведення реформ
Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)	Інвестиції, підтримка приватного сектору, зелене фінансування	Фінансує проєкти з енергоефективності, розвитку циркулярної економіки, модернізації виробництва та інфраструктури
Європейський інвестиційний банк (ЄІБ)	Кредитування, інвестиції у кліматичні та інноваційні проєкти	Забезпечує довгострокове фінансування проєктів у сфері енергоефективності, транспорту, інновацій та циркулярної економіки
Всесвітній економічний форум (WEF)	Аналітичні дослідження, міжнародний діалог, партнерство держави та бізнесу	Розробив Inclusive Development Index (IDI), популяризує ESG-підходи та підтримує розвиток інклюзивної економіки
Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO)	Стале сільське господарство, продовольча безпека, біоекономіка	Поширює принципи циркулярної економіки в агропродовольчих системах, сприяє ефективному використанню природних ресурсів
Програма розвитку ООН (UNDP)	Підтримка сталого розвитку, розвиток інституційної спроможності, скорочення бідності	Реалізує проєкти у сфері інклюзивного розвитку, соціальної згуртованості, цифрової трансформації та розвитку людського капіталу

Основні міжнародні програми підтримки

Поряд із діяльністю міжнародних організацій важливу роль у розвитку циркулярної та інклюзивної економіки відіграють міжнародні програми підтримки, які забезпечують фінансування, технічну допомогу, обмін досвідом та впровадження інноваційних рішень. Такі програми спрямовані на розвиток ресурсоефективного виробництва, екологічної модернізації, цифрової трансформації,

соціальної інклюзії та підвищення конкурентоспроможності економіки.

Horizon Europe є найбільшою рамковою програмою Європейського Союзу з фінансування досліджень та інновацій. Вона підтримує наукові дослідження, розроблення нових технологій, цифровізацію виробництва, розвиток циркулярної економіки, декарбонізацію промисловості та впровадження екологічних інновацій. Значна увага приділяється міждисциплінарним дослідженням і міжнародному партнерству між університетами, науковими установами та бізнесом.

LIFE Programme. Програма ***LIFE*** є одним із основних фінансових інструментів Європейського Союзу у сфері охорони довкілля та кліматичної політики. Вона фінансує проєкти, пов'язані із захистом природних ресурсів, переходом до циркулярної економіки, скороченням відходів, підвищенням енергоефективності та адаптацією до зміни клімату. Програма також підтримує демонстраційні проєкти, що можуть бути масштабовані в інших країнах.

Програма ***Erasmus+*** сприяє розвитку людського капіталу через підтримку освіти, професійної підготовки, молодіжних ініціатив та академічної мобільності. У контексті циркулярної та інклюзивної економіки вона підтримує формування нових компетентностей у сфері сталого розвитку, розвиток підприємницьких навичок, міжнародне співробітництво між закладами освіти та впровадження інноваційних освітніх програм.

Програма ***Interreg*** спрямована на розвиток транскордонного, міжрегіонального та транснаціонального співробітництва. Вона фінансує спільні проєкти у сферах управління природними ресурсами, розвитку циркулярної економіки, енергоефективності, інноваційної діяльності та соціальної інтеграції. Особливу увагу приділено обміну досвідом між регіонами та поширенню успішних практик.

Програма ***InvestEU*** мобілізує державні та приватні інвестиції для реалізації стратегічних проєктів. Одним із її пріоритетів є фінансування зеленої трансформації, розвитку циркулярної

економіки, цифрових технологій, інноваційного підприємництва та соціальної інфраструктури. Програма сприяє залученню інвестицій у проєкти, що мають довгостроковий економічний, соціальний та екологічний ефект.

Програми Глобального екологічного фонду (GEF). Глобальний екологічний фонд (Global Environment Facility, GEF) фінансує міжнародні проєкти, спрямовані на збереження біорізноманіття, боротьбу зі зміною клімату, охорону міжнародних вод, управління земельними ресурсами та впровадження принципів циркулярної економіки. Діяльність фонду сприяє поширенню інноваційних екологічних технологій і розвитку міжнародного партнерства.

Green Climate Fund (GCF). Зелений кліматичний фонд (Green Climate Fund, GCF) забезпечує фінансування проєктів, пов'язаних зі скороченням викидів парникових газів, розвитком відновлюваної енергетики, підвищенням енергоефективності та адаптацією до зміни клімату. Фонд підтримує державні та приватні ініціативи, що сприяють сталому розвитку та екологічній модернізації економіки.

Важливу роль у впровадженні сучасних моделей розвитку відіграють міжнародні програми підтримки, які забезпечують фінансування наукових досліджень, інновацій, освітніх ініціатив, розвитку людського капіталу, екологічної модернізації та цифрової трансформації. Завдяки грантовим програмам, інвестиційним фондам, технічній допомозі та міжнародним партнерствам створюються додаткові можливості для реалізації проєктів, спрямованих на підвищення ресурсної ефективності, розвиток циркулярних бізнес-моделей, соціальну інклюзію та досягнення Цілей сталого розвитку.

Міжнародне співробітництво та програми підтримки є важливими інструментами прискорення переходу до циркулярної та інклюзивної економіки. Їх ефективне використання сприяє поширенню інновацій, мобілізації фінансових ресурсів, зміцненню інституційної спроможності та формуванню партнерських відносин між різними учасниками міжнародного розвитку. Комплексна взаємодія міжнародних організацій, фінансових інституцій і

програм підтримки створює основу для досягнення довгострокових економічних, соціальних та екологічних результатів.

Питання для обговорення

1. Чому міжнародне співробітництво є необхідною умовою розвитку циркулярної та інклюзивної економіки?
2. Охарактеризуйте роль основних міжнародних організацій у формуванні політики сталого розвитку та переходу до циркулярної економіки.
3. Які міжнародні програми підтримки сприяють розвитку циркулярної та інклюзивної економіки? Назвіть їх основні напрями діяльності.
4. Яке значення мають міжнародні фінансові інституції для реалізації екологічних, соціальних та інноваційних проєктів?
5. Як міжнародне партнерство сприяє поширенню інновацій, трансферу технологій та досягненню Цілей сталого розвитку?

Кейс-стаді «Формування системи державної підтримки переходу до циркулярної та інклюзивної економіки»

Ситуація

Уряд умовної країни «Екоград» розробляє довгострокову Стратегію переходу до циркулярної та інклюзивної економіки. Незважаючи на економічне зростання, країна стикається з низкою проблем:

- високим рівнем утворення промислових і побутових відходів;
- недостатнім рівнем перероблення вторинної сировини;
- низькою енергоефективністю виробництва;
- обмеженим доступом малого бізнесу до зеленого фінансування;
- нерівномірним соціально-економічним розвитком регіонів;
- недостатньою координацією між органами влади, бізнесом та громадськими організаціями.

Для реалізації нової стратегії уряд планує використати сучасні механізми державної політики, фінансового стимулювання та міжнародного співробітництва.

Завдання

1. Визначте основні напрями державної політики, які необхідно реалізувати для переходу до циркулярної та інклюзивної економіки.
2. Запропонуйте, які інституції повинні брати участь у реалізації державної політики та які функції вони виконуватимуть.
3. Оберіть економічні та фінансові механізми, які доцільно використати для підтримки підприємств.
4. Визначте міжнародні організації та програми, співпраця з якими буде найбільш ефективною.
5. Запропонуйте показники, за допомогою яких можна оцінити результативність державної політики через 5 років.

Аналітична вправа

Оцінювання ефективності механізмів державної підтримки розвитку циркулярної та інклюзивної економіки

Проаналізуйте наведені інструменти державної та міжнародної підтримки та оцініть їх можливий вплив на розвиток циркулярної та інклюзивної економіки за п’ятибальною шкалою, де:

1 - дуже низький вплив;

2 - низький вплив;

3 - середній вплив;

4 - високий вплив;

5 - дуже високий вплив.

Таблиця

Оцінювання ефективності механізмів підтримки

Механізм	**Економічний ефект**	**Екологічний ефект**	**Соціальний ефект**	**Загальна оцінка**
Податкові стимули				
Бюджетне фінансування				
Зелене фінансування				
Імпакт-інвестування				
Державно-приватне партнерство				
Міжнародні програми підтримки				

Завдання до вправи

1. Заповніть таблицю, оцінивши кожний механізм за чотирма критеріями.

2. Визначте три механізми, які, на вашу думку, є найбільш ефективними для розвитку циркулярної та інклюзивної економіки.

3. Обґрунтуйте свій вибір, пояснивши, які саме переваги забезпечує кожен із них.

4. Запропонуйте оптимальне поєднання державних, фінансових та міжнародних механізмів, яке дозволить забезпечити комплексну підтримку сталого розвитку.

5. Сформулюйте короткий висновок щодо ролі економічних, інституційних та міжнародних інструментів у реалізації політики розвитку циркулярної та інклюзивної економіки.

РОЗДІЛ 7
РОЗВИТОК ЦИРКУЛЯРНОЇ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ

7.1. Стратегічні документи та державна політика України
7.2. Практики українського бізнесу та громадських ініціатив
7.3. Регіональні виклики та можливості розвитку
7.4. Повоєнне відновлення України на засадах циркулярної та інклюзивної економіки

7.1. Стратегічні документи та державна політика України

Державна політика України у сфері розвитку циркулярної та інклюзивної економіки формується під впливом глобальних тенденцій сталого розвитку, євроінтеграційних процесів та необхідності модернізації національної економіки. Перехід до моделі, що поєднує ресурсоефективність, екологічну відповідальність та соціальну справедливість, є одним із ключових напрямів державної політики, закріплених у стратегічних документах і програмних актах.

Особливого значення набуває гармонізація національної політики з європейськими стандартами, що передбачає адаптацію законодавства, впровадження сучасних механізмів управління відходами, розвиток енергоефективності, підтримку зеленої економіки та забезпечення рівних можливостей для всіх верств населення. Важливою складовою цього процесу є інтеграція принципів циркулярної та інклюзивної економіки у державне стратегічне планування, секторальні політики та регіональний розвиток.

У сучасних умовах державна політика орієнтується не лише на економічне зростання, а й на підвищення якості життя населення, ефективне використання природних ресурсів, розвиток інновацій, цифровізацію економіки та зміцнення екологічної безпеки. Саме

тому стратегічні документи України дедалі більше враховують принципи сталого розвитку та вимоги Європейського Союзу щодо переходу до кліматично нейтральної та ресурсоефективної економіки.

Національні стратегії

Стратегічне планування є основою формування державної політики у сфері циркулярної та інклюзивної економіки. Національні стратегії визначають довгострокові пріоритети соціально-економічного розвитку, окреслюють напрями структурної модернізації економіки та встановлюють цілі щодо підвищення ресурсної ефективності, розвитку людського капіталу й забезпечення екологічної безпеки.

В Україні поступово формується система стратегічних документів, які прямо або опосередковано інтегрують принципи циркулярної економіки, зеленої трансформації та інклюзивного розвитку. Серед них важливе місце займають документи, що визначають державну екологічну політику, регулюють питання управління відходами, енергетичного переходу, цифрової трансформації, регіонального розвитку та реалізації Цілей сталого розвитку.

Стратегічні документи забезпечують узгодженість державної політики між різними секторами економіки, визначають пріоритети інвестування, сприяють залученню міжнародної фінансової допомоги та створюють умови для впровадження сучасних екологічних і соціальних стандартів.

Одним із базових документів є *Указ Президента України від 30 вересня 2019 року №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»*, який адаптував 17 Цілей сталого розвитку ООН до національних умов. Документ визначає пріоритети щодо раціонального використання природних ресурсів, розвитку інновацій, скорочення нерівності, забезпечення гідної праці, сталого виробництва та споживання.

Важливе значення має *Національна економічна стратегія на період до 2030 року,* затверджена *постановою Кабінету Міністрів*

*України від 3 березня 2021 р. №179***.** Стратегія визначає напрями модернізації економіки, розвитку людського капіталу, цифрової трансформації, підвищення ресурсоефективності, декарбонізації виробництва та інтеграції України до європейського економічного простору.

Регіональний вимір сталого розвитку визначено *Державною стратегією регіонального розвитку на 2021–2027 роки***,** затвердженою *постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. №695***.** Документ спрямований на скорочення міжрегіональних диспропорцій, розвиток територіальних громад, підтримку інноваційної діяльності, підвищення конкурентоспроможності регіонів та ефективне використання місцевих ресурсів.

Важливим орієнтиром державної політики у сфері кліматичної та циркулярної трансформації є також *Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 8 жовтня 2024 року № 3991-IX*. Закон закріплює підходи до переходу України до кліматично нейтральної, ресурсоефективної та конкурентоспроможної економіки та визначає циркулярну економіку як один із напрямів ефективного управління ресурсами.

Законодавча база

Правове забезпечення розвитку циркулярної та інклюзивної економіки ґрунтується на Конституції України, законах України, кодексах, підзаконних нормативно-правових актах, міжнародних договорах та актах права Європейського Союзу, що імплементуються у національне законодавство.

Нормативно-правова база охоплює широкий спектр питань: охорону навколишнього природного середовища, управління відходами, енергоефективність, альтернативну енергетику, державну регіональну політику, соціальний захист населення, забезпечення рівних прав і можливостей, підтримку підприємництва та інноваційної діяльності.

Ключовим документом у сфері циркулярної економіки є *Закон України «Про управління відходами» №2320-IX від 20 червня 2022*

року, який гармонізує українське законодавство з Директивою 2008/98/ЄС про відходи. Закон запроваджує сучасну ієрархію поводження з відходами, принцип розширеної відповідальності виробника, вимоги щодо повторного використання, перероблення та відновлення ресурсів.

Важливе місце займає *Закон України «Про енергетичну ефективність» №1818-IX від 21 жовтня 2021 року*, який визначає правові засади підвищення енергоефективності в усіх секторах економіки та стимулює раціональне використання енергетичних ресурсів.

Екологічні аспекти інвестиційної діяльності регулює *Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» №2059-VIII від 23 травня 2017 року*, який встановлює процедуру оцінювання екологічних наслідків реалізації проєктів відповідно до європейських вимог.

Важливими складовими законодавчої бази є також:

- *Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»;*
- *Закон України «Про альтернативні джерела енергії»;*
- *Закон України «Про енергетичну ефективність будівель»;*
- *Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»;*
- *Закон України «Про соціальні послуги»;*
- *Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»,* що забезпечує правові засади розвитку інклюзивного суспільства.

Законодавча база України охоплює як екологічні та ресурсні аспекти циркулярної економіки, так і соціальні питання, пов’язані з рівністю можливостей, соціальним захистом та доступом різних груп населення до економічної діяльності.

Удосконалення законодавства спрямоване на створення сприятливого правового середовища для розвитку циркулярних бізнес-моделей, стимулювання повторного використання ресурсів, розширення відповідальності виробника, розвитку соціального підприємництва та забезпечення інклюзивності економічних процесів.

Адаптація законодавства до права Європейського Союзу

Одним із пріоритетних напрямів державної політики України є гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу. Цей процес охоплює адаптацію нормативно-правових актів до європейських директив і регламентів у сферах охорони довкілля, управління відходами, енергоефективності, кліматичної політики, екологічної безпеки, державної допомоги та корпоративної звітності у сфері сталого розвитку.

Імплементація європейських норм сприяє підвищенню конкурентоспроможності української економіки, полегшує інтеграцію до єдиного європейського ринку, забезпечує більш високий рівень екологічних стандартів та стимулює розвиток сучасних циркулярних бізнес-моделей. Водночас адаптація законодавства створює передумови для залучення міжнародних інвестицій, участі у європейських програмах підтримки та розширення міжнародного економічного співробітництва.

Важливим чинником розвитку циркулярної та інклюзивної економіки є виконання Україною зобов'язань, передбачених *Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом,* яка набула чинності у 2017 році. Угода передбачає поступове наближення національного законодавства до *acquis ЄС* у сферах охорони довкілля, поводження з відходами, енергоефективності, промислового забруднення, державної допомоги, конкуренції, публічних закупівель та корпоративного управління.

Особливого значення набуває імплементація положень *Європейського зеленого курсу (European Green Deal)*, *Плану дій ЄС з циркулярної економіки (Circular Economy Action Plan, 2020),* а також законодавства ЄС щодо кліматичної політики, декарбонізації економіки та сталого фінансування.

У 2024 році Україна розпочала реалізацію *Плану України (Ukraine Facility Plan) у межах фінансового інструменту Ukraine Facility* Європейського Союзу. Документ визначає комплекс реформ та інвестицій, спрямованих на відновлення економіки, розвиток зеленої та цифрової трансформації, удосконалення державного управління та прискорення європейської інтеграції.

Адаптація законодавства до права ЄС сприяє підвищенню конкурентоспроможності української економіки, запровадженню європейських екологічних та соціальних стандартів, розвитку циркулярних бізнес-моделей і залученню інвестицій.

Національні програми сталого розвитку

Практична реалізація державної політики здійснюється через державні цільові програми, національні плани дій, галузеві програми та регіональні стратегії розвитку. Вони спрямовані на підвищення ефективності використання природних ресурсів, розвиток відновлюваної енергетики, модернізацію промисловості, підтримку інновацій, розвиток людського капіталу та забезпечення соціальної згуртованості.

Національні програми сталого розвитку передбачають використання комплексного підходу, який поєднує економічні, екологічні та соціальні інструменти державної політики. Реалізація таких програм здійснюється у взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу, наукових установ, громадських організацій та міжнародних партнерів.

Національні програми є важливим механізмом досягнення стратегічних цілей сталого розвитку, переходу до циркулярної економіки та формування інклюзивного суспільства, орієнтованого на підвищення добробуту населення, ефективне використання ресурсів і забезпечення довгострокової економічної стійкості.

До найбільш важливих належать:

● *Національний план управління відходами до 2033 року,* що визначає основні напрями розвитку системи управління відходами, запобігання їх утворенню, повторного використання, перероблення та відновлення ресурсів;

● *Енергетична стратегія України на період до 2050 року,* спрямована на розвиток низьковуглецевої енергетики, підвищення енергоефективності та декарбонізацію економіки;

● *Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року*, який визначає цілі та заходи України у сфері скорочення

викидів парникових газів, розвитку відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності та адаптації до зміни клімату;

● *Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року,* що передбачає розвиток цифрових технологій, інноваційної діяльності та цифрової трансформації економіки;

● *Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки,* спрямована на збалансований розвиток регіонів і територіальних громад, підвищення їх конкурентоспроможності та використання місцевого потенціалу;

● *План України в межах програми Ukraine Facility,* який передбачає проведення реформ та реалізацію інвестиційних заходів, пов'язаних із відновленням, економічним розвитком, зеленою та цифровою трансформацією, розвитком людського капіталу та європейською інтеграцією.

Комплексна реалізація зазначених стратегій (рис. 7.1.) і програм створює передумови для переходу України до сучасної моделі розвитку, що поєднує економічну конкурентоспроможність, екологічну відповідальність та соціальну інклюзивність.

Рисунок 7.1. Система державної політики розвитку циркулярної та інклюзивної економіки в Україні

Представлена на рис. 7.1 система демонструє основні складові державної політики, які формують нормативне та стратегічне підґрунтя розвитку циркулярної та інклюзивної економіки в Україні. Практична реалізація цієї політики здійснюється через систему стратегічних документів, законодавчих актів і державних програм, що визначають пріоритети економічного, екологічного та соціального розвитку країни. Узагальнену характеристику ключових документів, їх основну мету та значення для розвитку циркулярної та інклюзивної економіки наведено в табл. 7.1.

Таблиця 7.1

Основні стратегічні документи України у сфері циркулярної та інклюзивної економіки

Документ	Рік	Основна мета	Значення для розвитку циркулярної та інклюзивної економіки
Закон України «Про оцінку впливу на довкілля»	2017	Запобігання негативному впливу господарської діяльності на довкілля	Забезпечує врахування екологічних аспектів під час реалізації інвестиційних проєктів
Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом *(підписана у 2014 р., набула чинності у 2017 р.)*	2017	Поглиблення політичної та економічної інтеграції з ЄС	Передбачає адаптацію законодавства України до acquis ЄС у сферах довкілля, енергетики, конкуренції та сталого розвитку
Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року»	2019	Адаптація глобальних Цілей сталого розвитку до національного рівня	Поєднує економічні, соціальні та екологічні цілі сталого розвитку
Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки *(затверджена у 2020 р.; у 2024 р. викладена в новій редакції)*	2020	Збалансований розвиток регіонів і територіальних громад	Сприяє регіональній інклюзії, розвитку місцевої економіки та сталому використанню ресурсів
Закон України «Про енергетичну ефективність»	2021	Підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів	Сприяє раціональному використанню енергетичних ресурсів, підвищенню енергоефективності та декарбонізації економіки

Продовження таблиці 7.1.

Національна економічна стратегія на період до 2030 року	2021	Забезпечення сталого економічного зростання та модернізації економіки	Передбачає розвиток зеленої економіки, інновацій, цифровізації та ресурсоефективності
Закон України «Про управління відходами»	2022	Формування сучасної системи управління відходами	Закладає правові основи переходу до циркулярної економіки відповідно до вимог ЄС
Енергетична стратегія України на період до 2050 року	2023	Формування стійкої, безпечної та конкурентоспроможної енергетичної системи	Сприяє декарбонізації, підвищенню енергоефективності, розвитку відновлюваної енергетики та енергетичній стійкості
Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 року	2024	Досягнення кліматичних та енергетичних цілей України відповідно до вимог ЄС	Передбачає декарбонізацію економіки, розвиток відновлюваних джерел енергії, підвищення енергоефективності та інтеграцію кліматичних цілей у державну політику
Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики»	2024	Формування та реалізація державної кліматичної політики	Створює правові засади низьковуглецевого та сталого розвитку, досягнення кліматичної нейтральності та підвищення стійкості економіки
Національний план управління відходами до 2033 року	2024	Розвиток сучасної системи управління відходами та збільшення їх повторного використання і відновлення	Сприяє запобіганню утворенню відходів, повторному використанню, рециклінгу та поверненню ресурсів у господарський обіг
План України (Ukraine Plan) у межах програми Ukraine Facility *(схвалений розпорядженням КМУ від 18.03.2024 № 244-р)*	2024	Реалізація реформ та інвестиційних заходів, пов'язаних із відновленням і розвитком України	Передбачає проведення реформ та реалізацію інвестиційних заходів у сферах відновлення, зеленої та цифрової трансформації, розвитку людського капіталу та європейської інтеграції

В Україні сформовано нормативно-правове та стратегічне підґрунтя для розвитку циркулярної та інклюзивної економіки. Протягом останніх років було прийнято низку документів, які визначають основні напрями державної політики у сфері

ресурсоефективності, управління відходами, енергоефективності, регіонального розвитку та соціальної інклюзії. Значна частина цих документів розроблена з урахуванням міжнародних зобов'язань України та необхідності гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу.

Водночас аналіз стратегічних документів показує, що питання циркулярної та інклюзивної економіки поки що не завжди розглядаються як єдина комплексна система. У більшості нормативно-правових актів увага зосереджена або на екологічних аспектах розвитку, або на питаннях соціальної політики, тоді як інтеграція економічних, екологічних та соціальних інструментів лише поступово набуває системного характеру. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення державної політики та забезпечення міжгалузевої координації.

Важливим чинником розвитку є європейська інтеграція України, яка стимулює оновлення законодавства, запровадження сучасних екологічних стандартів, розвиток інновацій та підвищення конкурентоспроможності економіки. Реалізація стратегічних документів сприяє формуванню сприятливого середовища для розвитку циркулярних бізнес-моделей, підтримки соціального підприємництва, залучення міжнародних інвестицій та впровадження принципів сталого розвитку на національному і регіональному рівнях.

Ефективність державної політики визначається не лише наявністю стратегічних документів і нормативно-правової бази, а й результативністю їх практичної реалізації. Подальший розвиток циркулярної та інклюзивної економіки потребує узгоджених дій органів державної влади, бізнесу, наукової спільноти, громадянського суспільства та міжнародних партнерів.

Питання для обговорення

1. Які стратегічні документи визначають основні напрями розвитку циркулярної та інклюзивної економіки в Україні?
2. Яку роль відіграє законодавча база у формуванні державної політики розвитку циркулярної та інклюзивної економіки?

3. У чому полягає значення адаптації законодавства України до права Європейського Союзу для розвитку циркулярної економіки?
4. Які національні програми та стратегії сприяють реалізації принципів сталого, циркулярного та інклюзивного розвитку в Україні?
5. Чому комплексне поєднання стратегічних документів, законодавства та державних програм є необхідною умовою ефективної реалізації державної політики у сфері циркулярної та інклюзивної економіки?

7.2. Практики українського бізнесу та громадських ініціатив

Перехід до циркулярної та інклюзивної економіки передбачає не лише формування відповідної державної політики, а й практичні зміни у діяльності підприємств, громадських організацій, територіальних громад та інших учасників економічних відносин. Саме на рівні бізнесу та місцевих ініціатив принципи циркулярності та інклюзивності набувають конкретного практичного змісту.

Український бізнес поступово впроваджує практики, пов’язані з раціональним використанням ресурсів, повторним використанням матеріалів, переробленням відходів, енергоефективністю, розвитком відновлюваної енергетики та створенням нових продуктів із вторинної сировини. Такі рішення дають змогу одночасно зменшувати екологічне навантаження, скорочувати витрати та формувати нові напрями підприємницької діяльності.

Важливою складовою трансформації є також розвиток інклюзивних практик. Підприємства та громадські організації реалізують проєкти, спрямовані на створення робочих місць для різних груп населення, професійне навчання і перекваліфікацію, розвиток соціального підприємництва, підтримку малого бізнесу та розширення доступу до економічних можливостей.

Особливого значення такі практики набувають в умовах відновлення України. Обмеженість ресурсів, необхідність раціонального використання матеріалів і потреба у створенні нових

робочих місць формують додаткові передумови для поширення циркулярних та інклюзивних рішень.

Циркулярні практики українського бізнесу

Циркулярні практики українських підприємств охоплюють різні етапи створення та використання продукції. Вони можуть бути пов'язані зі скороченням використання первинної сировини, повторним використанням матеріалів, ремонтом і відновленням продукції, переробленням відходів, використанням вторинної сировини, продовженням життєвого циклу товарів та підвищенням енергоефективності виробництва.

На відміну від традиційної лінійної моделі, за якої ресурси послідовно перетворюються на продукцію, а після завершення її використання стають відходами, циркулярна модель передбачає збереження матеріальної та економічної цінності ресурсів якомога довше. Тому підприємства можуть отримувати економічний ефект не лише за рахунок збільшення обсягів виробництва, а й завдяки ефективнішому використанню ресурсів.

До найбільш поширених напрямів циркулярної діяльності українського бізнесу належать:

- використання вторинної сировини у виробництві;
- повторне використання виробничих матеріалів і компонентів;
- перероблення відходів та повернення ресурсів у господарський обіг;
- ремонт, відновлення та модернізація продукції;
- зменшення матеріаломісткості виробництва;
- підвищення енергоефективності;
- використання відновлюваних джерел енергії;
- розвиток продукції та послуг, що передбачають багаторазове використання.

Циркулярні практики можуть реалізовуватися як великими промисловими підприємствами, так і малим та середнім бізнесом. Для великих компаній важливими є оптимізація виробничих процесів, повторне використання промислових відходів і впровадження ресурсоефективних технологій, тоді як для малого

бізнесу перспективними є ремонт і відновлення продукції, повторне використання матеріалів, локальна переробка та розвиток сервісних бізнес-моделей.

Водночас циркулярна трансформація не обмежується окремим підприємством. Вона передбачає формування взаємопов'язаних ланцюгів, у яких відходи одного суб'єкта можуть ставати ресурсом для іншого. Такий підхід сприяє розвитку локальних ресурсних циклів, зменшенню залежності від первинної сировини та створенню додаткової економічної цінності.

Приклад. Підприємство може передавати побічні продукти іншій компанії, яка використовує їх як сировину для виробництва нової продукції, що дає змогу зберігати матеріали в економічному обороті..

Показовими є підприємства, діяльність яких пов'язана *зі збором і переробленням вторинної сировини*. Їхня роль полягає у поверненні матеріалів після завершення первинного використання до економічного обороту. Замість остаточного видалення відходи проходять сортування, підготовку та перероблення, після чого отримані матеріали можуть використовуватися для виробництва нової продукції. Такий підхід зменшує потребу у первинних ресурсах і водночас формує нові види економічної діяльності.

Окремий напрям становить *використання вторинної сировини у виробництві*. Українські підприємства застосовують перероблені матеріали для виготовлення упаковки, будівельної продукції, меблів, текстильної та іншої продукції. У цьому випадку циркулярність проявляється не лише на етапі поводження з відходами, а безпосередньо у виробничому процесі.

Поширюються також *практики повторного використання та відновлення продукції. Ремонт, модернізація, відновлення окремих компонентів і повторний продаж товарів* дають змогу продовжити строк їх використання. Це особливо важливо для техніки, електроніки, меблів, одягу, транспортних засобів та іншої продукції, для якої заміна окремого компонента може бути економічно доцільнішою, ніж придбання нового виробу.

Ще одним напрямом є *перехід від продажу продукції до надання послуг, що забезпечують її використання*. Наприклад, замість одноразового придбання обладнання можуть використовуватися моделі оренди, лізингу або сервісного обслуговування. У таких моделях виробник або постачальник зберігає більшу зацікавленість у довговічності продукції, її ремонті та повторному використанні компонентів.

Важливе значення має підвищення ресурсоефективності виробництва. Підприємства впроваджують технології, що дають змогу скорочувати споживання енергії, води та сировини, зменшувати кількість відходів і повторно використовувати побічні продукти. Це сприяє одночасному зниженню виробничих витрат та екологічного навантаження.

Циркулярна практика підприємства може починатися зі зменшення кількості відходів або повторного використання матеріалів і поступово охоплювати весь життєвий цикл продукції – від вибору сировини та проєктування до виробництва, використання, ремонту, повторного використання і повернення матеріалів у виробничий цикл.

Таблиця 7.2.

Напрям практики	**Приклад рішення підприємства**	**Циркулярний ефект**
Перероблення відходів	Збір, сортування та перероблення вторинної сировини	Повернення матеріалів у господарський оборот
Використання вторинної сировини	Виробництво продукції з перероблених матеріалів	Зменшення використання первинних ресурсів
Повторне використання	Повторне використання тари, упаковки, матеріалів або компонентів	Скорочення утворення відходів
Ремонт і відновлення	Ремонт, модернізація та відновлення продукції	Подовження життєвого циклу продукції
Сервісні моделі	Оренда, лізинг, спільне використання продукції	Збільшення інтенсивності використання ресурсів
Ресурсоефективність	Скорочення споживання енергії, води та сировини	Зменшення ресурсних витрат і екологічного навантаження
Повторне використання побічних продуктів	Передача побічних продуктів іншому підприємству	Формування локальних ресурсних циклів

Поширення таких практик в Україні залишається нерівномірним. Для багатьох підприємств основним мотивом є скорочення витрат і підвищення ефективності. Водночас посилення екологічних вимог, європейська інтеграція, зростання вартості ресурсів та необхідність відновлення економіки створюють передумови для подальшого розвитку циркулярних бізнес-моделей.

Інклюзивні практики та соціальне підприємництво

Інклюзивна економіка передбачає створення умов, за яких різні групи населення можуть брати участь в економічній діяльності, отримувати доступ до освіти, працевлаштування, підприємництва, фінансових і цифрових ресурсів. На практиці це реалізується через політику рівних можливостей на підприємствах, створення доступного робочого середовища, професійне навчання, підтримку підприємницьких ініціатив та розвиток соціального підприємництва.

Для українського бізнесу питання інклюзивності набуває особливого значення в умовах структурних змін на ринку праці. Підприємства адаптують робочі місця, запроваджують гнучкі форми зайнятості, розширюють програми професійного навчання та створюють можливості для працевлаштування людей, які раніше мали обмежений доступ до ринку праці.

Одним із напрямів є *інклюзивне працевлаштування.* Воно передбачає не лише формальне прийняття на роботу представників різних соціальних груп, а й створення умов, за яких працівник може повноцінно виконувати професійні обов’язки та розвиватися. Це може включати адаптацію робочого місця, використання допоміжних технологій, гнучкий графік, наставництво та професійну підготовку.

Важливу роль відіграє також *професійне навчання та перекваліфікація.* Технологічні зміни, цифровізація та структурні зміни економіки формують потребу в нових компетентностях. Тому підприємства, освітні установи та громадські організації реалізують

програми навчання, які допомагають людям отримувати нові професійні навички та адаптуватися до змін на ринку праці.

Окремим напрямом є підтримка *підприємницької активності*. Доступ до навчання, консультацій, фінансування та інформації може сприяти створенню нових малих підприємств і самозайнятості. Особливого значення набувають програми, орієнтовані на людей, які мають складніший доступ до традиційних джерел зайнятості або фінансування.

Важливою формою реалізації принципів інклюзивної економіки є *соціальне підприємництво*. Соціальне підприємство поєднує економічну діяльність із вирішенням певної соціальної або суспільної проблеми. При цьому отриманий дохід використовується не лише для забезпечення діяльності підприємства, а й для досягнення визначеної соціальної мети.

Соціальні підприємства можуть працювати у сферах працевлаштування вразливих груп населення, професійного навчання, соціальних послуг, виробництва товарів, реабілітації, розвитку місцевих громад та підтримки людей, які потребують додаткових можливостей для економічної самореалізації.

Прикладом *соціального підприємництва* може бути підприємство, яке створює робочі місця для людей з інвалідністю та одночасно виробляє конкурентоспроможну продукцію, або ініціатива, що поєднує виробництво товарів із професійним навчанням і працевлаштуванням людей, які мають труднощі з виходом на ринок праці. Такі моделі поєднують економічну діяльність із розширенням можливостей для соціальної та професійної самореалізації.

Інклюзивні практики можуть реалізовуватися і на рівні звичайного бізнесу без створення окремого соціального підприємства. Компанія може запроваджувати політику недискримінації, забезпечувати доступність робочого середовища, підтримувати професійний розвиток працівників, використовувати прозорі критерії оплати праці та створювати рівні можливості кар’єрного зростання.

В умовах відновлення України особливого значення набуває розширення економічної участі населення. Створення нових робочих місць, професійна підготовка, розвиток малого підприємництва та забезпечення доступності робочого середовища сприяють одночасно розвитку людського капіталу, зайнятості та економічної стійкості підприємств і громад.

Громадські ініціативи та локальні циркулярні рішення

Важливу роль у поширенні принципів циркулярної та інклюзивної економіки відіграють громадські організації, благодійні фонди, волонтерські об'єднання, ініціативні групи та територіальні громади. На відміну від державної політики, яка визначає загальні правила та напрями розвитку, громадські ініціативи часто виникають як відповідь на конкретні проблеми певної території або соціальної групи.

Одним із найбільш поширених напрямів є розвиток культури відповідального поводження з ресурсами. Громадські організації та місцеві ініціативи проводять інформаційні кампанії, організовують збір вторинної сировини, пункти приймання окремих видів відходів, обміни речами та заходи з повторного використання продукції. Такі практики сприяють формуванню у населення розуміння того, що відходи можуть бути не лише проблемою, а й потенційним ресурсом.

Важливим напрямом є *повторне використання речей.* Обмін одягом, меблями, книгами, дитячими товарами та іншими предметами дає змогу продовжити строк їх використання та зменшити потребу у придбанні нових товарів. Одночасно такі ініціативи можуть мати соціальний ефект, оскільки забезпечують доступ до необхідних речей для людей із різним рівнем доходів.

Поширюються також ініціативи, пов'язані з *ремонтом і відновленням продукції.* Організація майстерень, ремонтних просторів та освітніх заходів, спрямованих на відновлення речей, сприяє формуванню навичок повторного використання та зменшує обсяги продукції, яка передчасно стає відходами. Такі ініціативи

можуть одночасно виконувати економічну, екологічну та освітню функції.

Окреме місце посідають *локальні системи управління ресурсами та відходами.* Територіальні громади можуть створювати умови для роздільного збирання відходів, розвитку відповідної інфраструктури, компостування органічних відходів, повторного використання матеріалів та залучення місцевого бізнесу до ресурсних циклів.

Наприклад, органічні відходи домогосподарств і підприємств можуть спрямовуватися на компостування та використовуватися для благоустрою територій, озеленення або в сільському господарстві.

Ще одним перспективним напрямом є *локальні ресурсні обміни між підприємствами та громадами.* Матеріали, обладнання або побічні продукти, які для одного суб'єкта втратили первинну цінність, можуть бути корисними для іншого. Формування таких зв'язків сприяє розвитку місцевих ресурсних циклів і зменшенню витрат на придбання первинної сировини.

Громадські ініціативи можуть поєднувати екологічні та соціальні цілі. Наприклад, проєкти зі збору та сортування матеріалів можуть створювати можливості для зайнятості, професійного навчання або соціальної інтеграції окремих груп населення. Особливого значення такі ініціативи набувають у процесі відновлення України, сприяючи повторному використанню матеріалів, розвитку локальної інфраструктури та підтримці громад.

Ефективність громадських ініціатив значною мірою залежить від співпраці між громадянами, органами місцевого самоврядування, бізнесом та громадськими організаціями. Така взаємодія дає змогу перейти від окремих екологічних або соціальних заходів до системних локальних рішень і сприяє поширенню принципів циркулярної та інклюзивної економіки на рівні громад.

Основні бар'єри поширення таких практик

Попри поступове поширення циркулярних та інклюзивних практик, їх масштабування в Україні стримується низкою бар'єрів. Серед них:

- недостатність фінансових ресурсів для модернізації виробництва,
- обмежений доступ до сучасних технологій,
- недостатньо розвинена інфраструктура збирання та перероблення відходів,
- нестача фахівців і низька поінформованість бізнесу та населення. Додатковими перешкодами є невизначеність економічної віддачі окремих циркулярних рішень та недостатня координація між бізнесом, державою і громадами.

Для інклюзивних практик важливими бар'єрами залишаються нерівний доступ до освіти, фінансування та цифрових ресурсів, недостатня адаптація робочих місць і обмежені можливості працевлаштування окремих груп населення. Подолання цих бар'єрів потребує поєднання державної підтримки, інвестицій, розвитку інфраструктури, поширення знань і посилення співпраці між бізнесом, громадськими організаціями та громадами.

Питання для обговорення

1. Які циркулярні практики є найбільш доступними для українського малого та середнього бізнесу?
2. Що може бути основним стимулом для підприємств: економічна вигода, екологічні вимоги чи попит споживачів?
3. Які інклюзивні практики можуть найбільше сприяти зайнятості та розвитку людського капіталу?
4. Яку роль відіграють громади та громадські організації у поширенні циркулярних рішень?
5. Які бар'єри є найбільш критичними для масштабування циркулярних та інклюзивних практик в Україні?
6. Як поєднання циркулярних та інклюзивних підходів може сприяти відновленню економіки України?

7.3. Регіональні виклики та можливості розвитку

Розвиток циркулярної та інклюзивної економіки в Україні має виражений регіональний характер. Території відрізняються за структурою економіки, ресурсною забезпеченістю, станом інфраструктури, демографічними характеристиками та наслідками воєнних дій. Тому можливості переходу до нових моделей розвитку не є однаковими для всіх регіонів.

Таблиця 7.2.

Основні регіональні передумови та можливості

Тип регіону	**Ключові особливості**	**Перспективні напрями циркулярного та інклюзивного розвитку**
Промислові регіони	Концентрація підприємств, значні обсяги виробничих відходів, потреба в модернізації	Промисловий симбіоз, використання вторинної сировини, ресурсоефективність, модернізація виробництва
Аграрні регіони	Значний аграрний потенціал, утворення органічних відходів, залежність від природних ресурсів	Компостування, виробництво біогазу та біомаси, повторне використання органічних ресурсів, локальні ресурсні цикли
Регіони з розвиненою сферою послуг і туризмом	Висока роль торгівлі, послуг, туризму та споживання	Сервісні бізнес-моделі, ремонт і повторне використання, скорочення харчових і побутових відходів, розвиток зайнятості
Регіони, що зазнали значного впливу війни	Пошкодження інфраструктури та підприємств, переміщення населення, втрата економічних активів	Циркулярна відбудова, повторне використання будівельних матеріалів, ресурсоефективне будівництво, створення робочих місць
Регіони з високим потенціалом людського капіталу та інновацій	Концентрація освітніх, наукових і підприємницьких ресурсів	Цифрові циркулярні рішення, інноваційний бізнес, соціальне підприємництво, професійна підготовка

Поряд із економічною спеціалізацією важливим чинником є *соціальна структура регіону.* Рівень зайнятості, доступ до освіти, професійної підготовки, цифрових ресурсів та підприємницьких можливостей визначає здатність населення брати участь у нових моделях економічної діяльності.

Регіональні відмінності визначають:

- які ресурси можуть бути залучені до циркулярних циклів;
- які проблеми потребують першочергового вирішення;
- які бізнес-моделі мають найбільший потенціал;
- які соціальні групи потребують додаткової підтримки;
- які інструменти відновлення доцільно застосовувати на конкретній території.

Циркулярна та інклюзивна економіка не передбачає єдиної моделі для всіх регіонів. Регіональний підхід має поєднувати економічні, екологічні та соціальні особливості території, перетворюючи наявні ресурси й виклики на основу для сталого розвитку.

Регіональні виклики

Регіональний розвиток циркулярної та інклюзивної економіки в Україні стримується поєднанням інфраструктурних, економічних, екологічних і соціальних проблем. Їхня гострота відрізняється залежно від території, однак більшість регіонів стикається з необхідністю одночасно модернізувати економіку, підвищувати ресурсоефективність і забезпечувати ширшу участь населення в економічному житті.

Ключові регіональні виклики можна представити у вигляді п’яти взаємопов’язаних груп:

1. Інфраструктурні. Недостатня інфраструктура збирання, сортування, перероблення та повторного використання ресурсів; зношеність комунальних і виробничих систем.

2. Економічні та фінансові. Обмежений доступ підприємств і громад до інвестицій, висока вартість модернізації, недостатня економічна мотивація для впровадження циркулярних рішень.

3. Екологічні. Накопичення відходів, забруднення територій, неефективне використання природних ресурсів та необхідність відновлення пошкоджених екосистем.

4. Соціально-демографічні. Відтік населення, дефіцит кадрів, безробіття окремих груп, нерівний доступ до освіти, професійної підготовки та зайнятості.

5. Інституційні та організаційні. Недостатня координація між органами влади, бізнесом і громадами, обмежена спроможність окремих громад реалізовувати комплексні проєкти.

Особливо складним є *поєднання кількох викликів одночасно***.** Наприклад, пошкодження інфраструктури може обмежувати можливості підприємницької діяльності, скорочення населення – загострювати дефіцит працівників, а нестача фінансування – уповільнювати модернізацію. Тому регіональні рішення мають бути комплексними, а не спрямованими лише на подолання окремої проблеми.

Ключова ідея: регіональний виклик → потреба у трансформації → нова можливість розвитку.

Наприклад:

● *відходи → перероблення → вторинні ресурси → новий бізнес;*

● *дефіцит робочих місць → професійна підготовка → зайнятість → людський капітал;*

● *пошкоджена інфраструктура → циркулярна відбудова → ресурсоефективна територія.*

Регіональні виклики не слід розглядати лише як обмеження. За умови належної політики, інвестицій та партнерства вони можуть стати стимулом для структурної модернізації, розвитку нового бізнесу, створення робочих місць і формування локальних циркулярних систем**.**

Можливості регіонального розвитку

Регіональні особливості та наявні виклики одночасно формують можливості для переходу до циркулярної та інклюзивної економіки. Найбільший потенціал мають рішення, які дають змогу одночасно підвищувати ефективність використання ресурсів, створювати економічну цінність і розширювати участь населення в економічному житті.

Таблиця 7.3.

Ключові можливості регіонального розвитку

Напрям	Можливі регіональні рішення	Очікуваний результат
Локальні ресурсні цикли	Збирання, сортування, перероблення та повторне використання ресурсів на рівні регіону або громади	Скорочення відходів і потреби у первинній сировині
Промисловий симбіоз	Передача побічних продуктів і відходів від одного підприємства іншому як ресурсів	Зниження витрат та формування нових виробничих зв'язків
Циркулярна відбудова	Повторне використання будівельних матеріалів, реконструкція та ресурсоефективне будівництво	Економія ресурсів і зменшення обсягів відходів
Зелений та соціальний бізнес	Розвиток підприємств у сфері ремонту, повторного використання, перероблення та соціальних послуг	Створення робочих місць і нових джерел доходу
Цифрові рішення	Цифровий облік ресурсів, платформи обміну, відстеження матеріалів і вторинної сировини	Підвищення прозорості та ефективності ресурсних потоків
Інклюзивна зайнятість	Професійне навчання, перекваліфікація, адаптація робочих місць, підтримка соціального підприємництва	Розширення економічної участі населення

Особливе значення має *локалізація циркулярних процесів.* Чим ближче місце утворення відходів або побічних продуктів до місця їх повторного використання, тим меншими можуть бути транспортні витрати та пов'язані з ними екологічні впливи. Це створює передумови для розвитку локальних ринків вторинних ресурсів і нових видів підприємницької діяльності.

Водночас регіональний розвиток не обмежується лише циркулярними рішеннями. *Інклюзивний компонент* передбачає, що створені можливості мають бути доступними для широкого кола населення. Нові підприємства, професійні програми та локальні проєкти можуть спрямовуватися на залучення молоді, людей, які потребують перекваліфікації, внутрішньо переміщених осіб, людей з інвалідністю та інших груп, які стикаються з бар'єрами на ринку праці.

Регіональна модель циркулярного та інклюзивного розвитку має створювати *подвійну цінність:*

● *циркулярна цінність* → збереження ресурсів, матеріалів і енергії;

● *економічна цінність* → нові підприємства, послуги та інвестиції;

● *соціальна цінність* → зайнятість, навички та ширша участь населення.

Регіони можуть переходити від вирішення окремих екологічних чи соціальних проблем до формування комплексних локальних моделей розвитку, у яких циркулярне використання ресурсів поєднується з економічною активністю та соціальною інклюзією.

Роль територіальних громад у розвитку циркулярної та інклюзивної економіки

Територіальні громади відіграють важливу роль у практичній реалізації циркулярних та інклюзивних підходів, оскільки саме на місцевому рівні організовуються управління відходами, благоустрій, розвиток інфраструктури, підтримка підприємництва та значна частина соціальних послуг. Громада може не лише реагувати на наявні проблеми, а й створювати умови для формування локальних ресурсних та економічних циклів.

Основні напрями діяльності громад:

● розвиток інфраструктури для роздільного збирання, сортування, повторного використання та перероблення ресурсів;

● підтримка місцевого підприємництва, зокрема бізнесу у сферах ремонту, повторного використання, перероблення та ресурсоефективних послуг;

● створення умов для інклюзивної зайнятості та професійного навчання населення;

● залучення мешканців до екологічних і соціальних ініціатив;

● партнерство між громадою, бізнесом та громадськими організаціями під час реалізації локальних проєктів;

● залучення інвестицій і грантового фінансування для модернізації інфраструктури та реалізації циркулярних проєктів.

Особливо перспективним є формування локальних партнерств, у межах яких органи місцевого самоврядування створюють сприятливі умови, бізнес забезпечує економічну діяльність та інновації, а громадські організації й мешканці беруть участь у реалізації та контролі проєктів.

Рис. 7.2. Модель локальної взаємодії

Взаємодія територіальної громади, бізнесу, громадських організацій та мешканців дає змогу перейти від окремих екологічних, економічних і соціальних заходів до системної моделі регіонального розвитку.

Регіональна модель розвитку: від виклику до можливості

Регіональний підхід до розвитку циркулярної та інклюзивної економіки передбачає перехід від фрагментарного вирішення окремих проблем до комплексного використання економічного, ресурсного та соціального потенціалу територій. Поєднання локальних ресурсних циклів, підприємницької активності, інклюзивної зайнятості та партнерства між основними учасниками створює передумови для стійкого регіонального розвитку.

Регіони можуть розглядати наявні виклики не лише як обмеження, а і як стимул для модернізації, розвитку нового бізнесу, створення робочих місць та ефективнішого використання ресурсів.

Питання для обговорення

1. Чому можливості розвитку циркулярної економіки відрізняються між регіонами України?
2. Які регіональні виклики можуть одночасно створювати нові економічні можливості?
3. Які циркулярні рішення є найбільш перспективними для вашого регіону?
4. Яку роль відіграють територіальні громади у формуванні локальних ресурсних циклів?
5. Як можна поєднати циркулярні рішення з розширенням зайнятості та соціальною інклюзією?
6. Які форми співпраці між громадою, бізнесом і громадськими організаціями можуть бути найбільш ефективними?

7.4. Повоєнне відновлення України на засадах циркулярної та інклюзивної економіки

Повоєнне відновлення України є не лише завданням відновлення зруйнованої інфраструктури та виробничих потужностей, а й можливістю для структурної трансформації економіки. Масштаб пошкоджень, необхідність ефективного використання фінансових і матеріальних ресурсів та орієнтація України на європейську інтеграцію створюють передумови для переходу до більш ресурсоефективної, циркулярної та інклюзивної моделі розвитку.

Традиційний підхід до відновлення передбачає передусім відтворення втрачених об’єктів. Натомість циркулярний підхід орієнтується на те, щоб під час відбудови одночасно зменшувати споживання первинних ресурсів, повторно використовувати придатні матеріали, скорочувати утворення відходів і продовжувати життєвий цикл будівель, обладнання та інфраструктури.

Відбудувати як було → відбудувати ефективніше → відбудувати за новими принципами

Саме тому повоєнне відновлення може розглядатися як «вікно можливостей» для циркулярної трансформації економіки. Йдеться не лише про застосування окремих екологічних технологій, а про зміну підходів до планування, проєктування, будівництва, використання ресурсів та організації економічної діяльності.

Таблиця 7.4.

Основні напрями циркулярного відновлення

Напрям	Практичне рішення	Результат
Повторне використання матеріалів	Сортування та підготовка придатних будівельних і промислових матеріалів	Зменшення потреби у первинній сировині
Циркулярне будівництво	Проєктування з урахуванням ремонту, демонтажу та повторного використання конструкцій	Подовження життєвого циклу будівель і матеріалів
Ресурсоефективність	Енергоефективні технології, ощадливе використання води та матеріалів	Зниження експлуатаційних витрат
Локальні ресурсні цикли	Перероблення та повторне використання ресурсів у межах регіонів і громад	Скорочення транспортних і ресурсних витрат
Інклюзивне відновлення	Створення доступних робочих місць, професійна підготовка та перекваліфікація	Розширення економічної участі населення
Цифровізація	Цифровий облік матеріалів, ресурсів та інфраструктурних об’єктів	Підвищення прозорості та ефективності управління

Принципи циркулярного відновлення

Циркулярний підхід до відновлення передбачає зміну логіки прийняття рішень – від простого відновлення втрачених об’єктів до створення інфраструктури та виробничих систем, які ефективніше використовують ресурси протягом усього життєвого циклу.

Основними принципами такого підходу є:

● ресурсоефективність – мінімізація використання первинної сировини, енергії та води;

● повторне використання – максимальне збереження придатних матеріалів, конструкцій та обладнання;

● відновлення та модернізація – пріоритет ремонту й реконструкції, коли це є економічно та технічно доцільним;

● проєктування для повторного використання – врахування можливості ремонту, демонтажу та повторного використання елементів ще на етапі проєктування;

● локалізація ресурсних потоків – використання матеріалів і відходів у межах регіону або громади, коли це можливо;

● мінімізація відходів – запобігання їх утворенню та повернення матеріалів у господарський оборот.

Головна зміна підходу: не «відновити об'єкт», а «відновити його так, щоб він був ресурсоефективним, ремонтопридатним і придатним до повторного використання матеріалів у майбутньому».

Циркулярне управління відходами від руйнувань

Повоєнне відновлення супроводжується значними обсягами відходів від руйнування та демонтажу пошкоджених будівель, споруд і інфраструктури. За циркулярного підходу такі матеріали розглядаються не лише як відходи, що потребують видалення, а як потенційне джерело вторинних ресурсів.

Ефективне управління ними передбачає послідовність дій: обстеження → сортування → демонтаж → підготовка → повторне використання / перероблення → повернення матеріалів у будівництво

Особливе значення має селективний демонтаж, за якого різні матеріали відокремлюються ще до знесення або демонтажу конструкцій. Це дає змогу зберегти цінні компоненти, підвищити якість вторинної сировини та зменшити обсяг матеріалів, що направляються на захоронення.

До потенційно придатних для повторного використання або перероблення ресурсів належать: бетон і залізобетон; цегла та

керамічні матеріали; метал; деревина; скло; окремі будівельні конструкції та компоненти.

Циркулярна логіка відходів від руйнувань

Відходи від руйнувань
↓
сортування та оцінювання придатності
↓
повторне використання → відновлення → перероблення
↓
вторинні матеріали
↓
нове будівництво та відновлення

Такий підхід дає змогу одночасно зменшувати обсяги відходів, скорочувати потребу в первинних матеріалах і створювати додаткову економічну цінність. Для громад це також може означати розвиток локальних підприємств із сортування, перероблення та підготовки вторинних будівельних матеріалів.

Управління відходами від руйнувань має бути не завершальним етапом відбудови, а частиною її планування ще до початку демонтажних і будівельних робіт.

Інклюзивне відновлення та економічна участь населення

Повоєнне відновлення має створювати умови не лише для відновлення економічних активів, а й для широкої участі населення в економічному житті. Втрата робочих місць, переміщення населення, демографічні зміни та поява нових потреб на ринку праці зумовлюють необхідність розвитку доступної зайнятості, професійної підготовки та підприємницьких можливостей.

Особливе значення має *узгодження потреб ринку праці з напрямами відбудови*. Розвиток циркулярного будівництва, перероблення матеріалів, відновлюваної енергетики, ремонту та модернізації створює попит на нові професійні компетентності. Тому професійна підготовка та перекваліфікація мають бути невід’ємною частиною програм відновлення.

Таблиця 7.5.

Ключові напрями інклюзивного відновлення

Напрям	Практичні рішення
Зайнятість	Створення робочих місць у відновленні, будівництві, переробленні, енергетиці та сфері послуг
Перекваліфікація	Підготовка фахівців для нових професій і технологій
Доступність	Адаптація робочих місць та інфраструктури до потреб різних груп населення
Підприємництво	Фінансова, консультаційна та освітня підтримка малого й соціального бізнесу
Цифрова інклюзія	Розширення доступу до цифрових інструментів, освіти та економічних можливостей
Участь громад	Залучення мешканців до планування та реалізації місцевих проєктів відновлення

Інклюзивне відновлення = доступ до можливостей + участь + зайнятість + розвиток навичок

Інклюзивний підхід дає змогу перетворити відновлення на процес, у якому населення виступає не лише отримувачем допомоги, а активним учасником економічної трансформації.

Поєднання циркулярного та інклюзивного підходів у відновленні

Циркулярне та інклюзивне відновлення мають розглядатися як взаємопов'язані процеси. Ефективне використання ресурсів створює нові види економічної діяльності, а вони, своєю чергою, можуть формувати робочі місця, професійні можливості та доходи населення. Водночас залучення місцевих працівників, підприємців і громад до циркулярних проєктів підвищує їхню економічну та соціальну ефективність.

Таке поєднання дає змогу отримувати подвійний ефект:

1) економічний та екологічний – збереження ресурсів, скорочення відходів, розвиток нових видів діяльності;

2) соціальний – створення робочих місць, розвиток навичок і розширення економічної участі населення.

Циркулярність у процесі відновлення має бути не окремим екологічним напрямом, а складовою нової моделі економічного

розвитку, яка одночасно забезпечує ефективніше використання ресурсів і ширший доступ населення до економічних можливостей.

Рис. 7.3. Схема взаємозв'язку циркулярних рішень та стійкого відновлення

Умови успішного циркулярного та інклюзивного відновлення

Реалізація циркулярної та інклюзивної моделі відновлення потребує узгоджених дій держави, бізнесу, громад і громадян. Основними умовами є:

- належне фінансування – залучення державних, міжнародних та приватних ресурсів;
- ефективне регулювання – формування зрозумілих правил і стимулів для циркулярних та інклюзивних рішень;
- сучасні технології та інфраструктура – розвиток систем перероблення, ресурсоефективного виробництва та цифрового управління;
- розвиток людського капіталу – підготовка і перекваліфікація працівників відповідно до нових потреб економіки;
- партнерство – взаємодія держави, бізнесу, громад та громадських організацій;
- моніторинг результатів – оцінювання економічних, екологічних і соціальних ефектів відновлення.

Циркулярне та інклюзивне відновлення – це не просто відбудова зруйнованого. Це можливість сформувати економіку, яка ефективніше використовує ресурси, створює нові економічні можливості та забезпечує ширшу участь населення.

Питання для обговорення

1. Чому повоєнне відновлення України можна розглядати як можливість для циркулярної трансформації економіки?
2. Які матеріали від руйнувань можуть бути повторно використані або перероблені?
3. Які переваги дає поєднання циркулярного та інклюзивного підходів до відновлення?
4. Які професії та компетентності будуть найбільш затребувані у процесі циркулярної відбудови?
5. Яку роль у відновленні мають відігравати держава, бізнес і територіальні громади?
6. Які принципи циркулярного та інклюзивного відновлення доцільно застосовувати у вашому регіоні?

Кейс-стаді. Циркулярне та інклюзивне відновлення громади

Ситуація. Територіальна громада зазнала пошкодження частини житлової та громадської інфраструктури. Перед громадою постало одночасно кілька завдань: демонтувати пошкоджені об'єкти, організувати поводження з відходами, відновити інфраструктуру, створити робочі місця та залучити місцевий бізнес.

Громада має обмежені фінансові ресурси, але на її території працюють будівельні підприємства, комунальні служби, малий бізнес та громадські організації. Частина населення потребує перекваліфікації та працевлаштування.

Завдання:

1. Визначте основні циркулярні рішення, які доцільно застосувати.
2. Запропонуйте способи повторного використання або перероблення матеріалів від руйнувань.
3. Визначте можливості для створення робочих місць та професійної підготовки населення.
4. Запропонуйте модель співпраці «громада - бізнес - громадські організації - мешканці».
5. Визначте три показники, за якими можна оцінити результативність запропонованої моделі.

2. Аналітична вправа. «Від проблеми до циркулярного рішення»

Оберіть одну проблему вашого регіону або територіальної громади, пов'язану з використанням ресурсів, відходами, зайнятістю чи доступністю економічних можливостей.

Заповніть таблицю:

Проблема	**Причини**	**Циркулярне рішення**	**Інклюзивний ефект**	**Очікуваний результат**
Наприклад: накопичення будівельних відходів	Недостатнє сортування та перероблення	Селективний демонтаж і перероблення матеріалів	Створення робочих місць та професійне навчання	Зменшення відходів і використання вторинної сировини

ВИСНОВКИ

Циркулярна та інклюзивна економіки є взаємопов’язаними підходами до трансформації сучасної економічної системи, орієнтованими на забезпечення довгострокової економічної, екологічної та соціальної стійкості. Їх розвиток передбачає відхід від традиційної моделі, заснованої на постійному споживанні первинних ресурсів і нерівномірному розподілі економічних можливостей, до моделей, що забезпечують ефективніше використання ресурсів та ширшу участь населення в економічному житті.

Циркулярна економіка ґрунтується на збереженні матеріальних і енергетичних ресурсів, запобіганні утворенню відходів, повторному використанні, ремонті, відновленні та переробленні продукції і матеріалів. Її практична реалізація передбачає формування нових бізнес-моделей, розвиток промислового симбіозу, ресурсоефективність, використання цифрових технологій та застосування інноваційних рішень протягом усього життєвого циклу продукції

Інклюзивна економіка орієнтована на створення умов для участі різних груп населення в економічних процесах та забезпечення доступу до зайнятості, підприємництва, освіти, фінансових і цифрових можливостей. Важливими інструментами її розвитку є інклюзивне та соціальне підприємництво, розвиток людського капіталу, професійна підготовка і перекваліфікація, адаптація робочих місць та розширення можливостей економічної участі населення.

Поєднання циркулярного та інклюзивного підходів дає змогу сформувати комплексну модель розвитку, у якій ефективніше використання ресурсів поєднується зі створенням нових видів економічної діяльності, робочих місць та можливостей для підприємництва. Циркулярні рішення можуть сприяти розвитку локальних ресурсних циклів, нових послуг і виробництв, а отже – створювати додаткові можливості для зайнятості та професійного розвитку населення.

Важливу роль у реалізації цих підходів відіграють циркулярні бізнес-моделі, соціальне підприємництво, зелене фінансування,

імпакт-інвестування та цифрові технології. Водночас оцінювання результативності трансформацій потребує використання системи економічних, екологічних і соціальних індикаторів, які дають змогу визначати рівень ресурсоефективності, циркулярності, інклюзивності та сталості розвитку.

Формування циркулярної та інклюзивної економіки потребує узгодженої взаємодії держави, бізнесу, територіальних громад, громадських організацій та населення. Держава створює нормативні та інституційні умови, бізнес упроваджує нові технології та бізнес-моделі, громади формують локальне середовище для реалізації відповідних рішень, а громадські організації та населення забезпечують суспільну участь і підтримку трансформацій.

Для України розвиток циркулярної та інклюзивної економіки набуває особливого значення в умовах структурної трансформації та повоєнного відновлення. Масштаб руйнувань, обмеженість ресурсів, необхідність ефективного використання матеріалів і фінансових коштів, а також європейський вектор розвитку створюють передумови для переходу від простого відновлення втрачених об’єктів до формування більш ресурсоефективної, інноваційної та соціально орієнтованої економіки.

Особливі можливості відкриває регіональний і локальний рівень. Використання місцевих ресурсів, розвиток перероблення та повторного використання матеріалів, промислового симбіозу, циркулярного будівництва, інклюзивної зайнятості та соціального підприємництва може сприяти одночасному вирішенню екологічних, економічних і соціальних проблем територій.

Циркулярність та інклюзивність доцільно розглядати не як окремі напрями економічної політики, а як взаємодоповнювальні принципи довгострокового розвитку. Їх поєднання створює передумови для ефективнішого використання ресурсів, розвитку людського капіталу, появи нових економічних можливостей, підвищення стійкості територій та формування економіки, здатної відповідати на сучасні екологічні, економічні й соціальні виклики.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. Проаналізуйте основні стратегічні документи України у сфері циркулярної та інклюзивної економіки. Визначте основні пріоритети державної політики та напрями їх реалізації.

2. Дослідіть діяльність українського підприємства, яке впроваджує циркулярні практики. Охарактеризуйте використані рішення та визначте їхні економічні, екологічні й ресурсні результати.

3. Проаналізуйте приклади інклюзивного або соціального підприємництва в Україні. Визначте соціальну проблему, на вирішення якої спрямована діяльність підприємства, та економічні можливості, які воно створює.

4. Оцініть можливості розвитку циркулярної економіки у вашій територіальній громаді. Визначте основні види ресурсів, проблеми у сфері поводження з відходами та можливі локальні циркулярні рішення.

5. Запропонуйте три заходи, які можуть одночасно сприяти розвитку циркулярної та інклюзивної економіки у вашому регіоні. Для кожного заходу визначте очікувані економічні, екологічні та соціальні результати.

6. Проаналізуйте можливості повторного використання та перероблення будівельних матеріалів під час відновлення пошкодженої інфраструктури. Визначте основні переваги та можливі обмеження такого підходу.

7. Розробіть коротку концепцію проєкту циркулярного та інклюзивного відновлення для територіальної громади. Визначте проблему, запропоновані рішення, основних учасників, необхідні ресурси та очікувані результати.

8. Визначте основні бар’єри поширення циркулярних та інклюзивних практик в Україні. Запропонуйте заходи держави, бізнесу та територіальних громад щодо їх подолання.

9. Порівняйте лінійну та циркулярну моделі економіки за такими критеріями: використання ресурсів, поводження з

відходами, життєвий цикл продукції, бізнес-моделі та економічні результати.

10. Розробіть пропозиції щодо формування циркулярної бізнес-моделі для обраного підприємства. Визначте, які циркулярні стратегії та інструменти доцільно застосувати.

11. Оберіть три показники циркулярного та три показники інклюзивного розвитку. Обґрунтуйте їх доцільність для оцінювання розвитку обраного регіону або територіальної громади.

12. Запропонуйте модель взаємодії «держава - бізнес - територіальна громада - громадські організації - населення» для реалізації проєкту циркулярного та інклюзивного розвитку.

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

1. Яка основна мета циркулярної економіки?

А. Постійне збільшення використання первинних ресурсів
Б. Збереження цінності ресурсів, продукції та матеріалів якомога довше
В. Збільшення обсягів утворення відходів
Г. Скорочення тривалості життєвого циклу продукції

2. Яка характеристика найбільш точно визначає інклюзивну економіку?

А. Економічна модель, орієнтована переважно на великі підприємства
Б. Економічна модель, що забезпечує широку участь різних груп населення в економічній діяльності
В. Економічна модель, спрямована виключно на збільшення експорту
Г. Економічна модель, що передбачає скорочення державної підтримки населення

3. Що означає принцип Reduce у циркулярній економіці?

А. Повторне використання продукції
Б. Перероблення відходів
В. Скорочення споживання ресурсів і запобігання утворенню відходів
Г. Відновлення енергії з відходів

4. Що є прикладом промислового симбіозу?

А. Підприємство передає побічний продукт іншому підприємству для використання як ресурсу
Б. Підприємство збільшує обсяг використання первинної сировини
В. Підприємство передає всі відходи на захоронення
Г. Підприємство припиняє взаємодію з іншими виробниками

5. Яка бізнес-модель передбачає надання споживачеві доступу до функціональності продукту без обов'язкового придбання його у власність?

А. Модель одноразового продажу
Б. Модель «продукт як послуга»
В. Лінійна виробнича модель
Г. Експортно-сировинна модель

6. Яка мета соціального підприємництва?
А. Виключно максимізація прибутку
Б. Поєднання підприємницької діяльності з вирішенням соціальних проблем
В. Зменшення зайнятості населення
Г. Скорочення доступу населення до економічних можливостей

7. Що характеризує ресурсоефективність?
А. Збільшення використання ресурсів для виробництва одиниці продукції
Б. Отримання більшої економічної цінності за меншого використання ресурсів
В. Повна відмова від використання природних ресурсів
Г. Збільшення кількості відходів виробництва

8. Що оцінює метод LCA?
А. Лише фінансовий результат діяльності підприємства
Б. Вплив продукції, процесу або послуги на довкілля протягом життєвого циклу
В. Лише рівень зайнятості населення
Г. Лише ринкову вартість продукції

9. Яке поєднання показників найбільш повно характеризує сталий розвиток?
А. Лише показники прибутковості підприємств
Б. Лише показники обсягу виробництва
В. Економічні, екологічні та соціальні показники
Г. Лише показники зовнішньої торгівлі

10. Що характеризує ESG-підхід?
А. Оцінювання лише фінансової діяльності підприємства
Б. Оцінювання екологічних, соціальних та управлінських аспектів діяльності
В. Оцінювання лише обсягів виробництва
Г. Оцінювання лише інвестиційної привабливості

11. Який документ визначає основні напрями управління відходами в Україні до 2033 року?
А. Енергетична стратегія України до 2050 року
Б. Національний план управління відходами до 2033 року
В. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України
Г. Стратегія демографічного розвитку України

12. Що є прикладом циркулярної відбудови?
А. Повне видалення всіх матеріалів пошкодженої будівлі без сортування
Б. Повторне використання придатних будівельних матеріалів під час відновлення
В. Використання виключно первинної сировини
Г. Збільшення обсягів захоронення будівельних відходів

13. Яка послідовність найбільш відповідає циркулярному управлінню відходами від руйнувань?
А. Захоронення → сортування → повторне використання
Б. Сортування → оцінювання придатності → повторне використання або перероблення
В. Спалювання → видалення → повторне використання
Г. Видалення → захоронення → сортування

14. Чому регіональний підхід є важливим для розвитку циркулярної та інклюзивної економіки?
А. Усі регіони мають однакові ресурси та економічну структуру
Б. Регіони відрізняються ресурсами, спеціалізацією, інфраструктурою та соціально-демографічними умовами
В. Регіональні відмінності не впливають на економічний розвиток
Г. Циркулярні рішення можуть реалізовуватися лише на національному рівні

15. Яку роль відіграють територіальні громади у розвитку циркулярної та інклюзивної економіки?
А. Лише контролюють діяльність підприємств
Б. Формують локальну інфраструктуру, підтримують підприємництво та залучають населення
В. Займаються виключно соціальними виплатами
Г. Не мають впливу на ресурсні та соціальні процеси

16. Який результат може забезпечувати поєднання циркулярних та інклюзивних підходів?
А. Лише скорочення державних витрат
Б. Одночасне збереження ресурсів, створення економічних можливостей і розширення зайнятості
В. Лише збільшення обсягів виробництва
Г. Лише скорочення кількості підприємств

17. Що є прикладом інклюзивного відновлення?
А. Відновлення інфраструктури без урахування потреб населення
Б. Створення робочих місць, професійна підготовка та адаптація інфраструктури до потреб різних груп населення
В. Скорочення доступу населення до професійної освіти
Г. Обмеження участі місцевого населення у відновленні

18. Який результат дає промисловий симбіоз?
А. Формування локальних ресурсних циклів та зменшення використання первинних ресурсів
Б. Збільшення обсягів захоронення відходів
В. Скорочення взаємодії між підприємствами
Г. Збільшення залежності від первинної сировини

19. Який принцип є спільним для циркулярної та інклюзивної економік?
А. Орієнтація виключно на короткостроковий прибуток
Б. Ефективне використання ресурсів і створення широких можливостей для економічної участі
В. Збільшення споживання первинних ресурсів
Г. Обмеження економічної активності населення

20. Яке твердження найточніше характеризує значення циркулярної та інклюзивної економіки для України?
А. Вони мають значення лише для екологічної політики
Б. Вони можуть сприяти ресурсоефективності, розвитку підприємництва, зайнятості та стійкому відновленню економіки
В. Вони стосуються лише діяльності великих промислових підприємств
Г. Вони не пов’язані з процесами повоєнного відновлення

Ключ відповідей

№	Відповідь	№	Відповідь
1	Б	11	Б
2	Б	12	Б
3	В	13	Б
4	А	14	Б
5	Б	15	Б
6	Б	16	Б
7	Б	17	Б
8	Б	18	А
9	В	19	Б
10	Б	20	Б

ГЛОСАРІЙ ТЕРМІНІВ

Біоекономіка – економічна модель, що ґрунтується на використанні відновлюваних біологічних ресурсів для виробництва продукції, енергії та послуг із урахуванням принципів сталого розвитку.

Відновлення ресурсів – процес вилучення корисних матеріалів, речовин або енергії з відходів та інших потоків ресурсів для їх повторного використання в економічній діяльності.

Вторинні матеріали – матеріали, отримані внаслідок повторного використання або перероблення продукції та відходів, які можуть бути повторно залучені до виробничих процесів.

Вторинна сировина – матеріали та речовини, отримані в результаті збирання, підготовки або перероблення відходів, придатні для подальшого використання як сировина.

Відходи – речовини, матеріали або предмети, яких їхній власник позбувається, має намір або повинен позбутися.

Вуглецевий слід – сукупний обсяг прямих і непрямих викидів парникових газів, пов'язаних із діяльністю людини, продукцією, послугою або організацією, виражений у еквіваленті CO_2 .

Гендерна інклюзія – забезпечення рівних можливостей для участі людей різної статі в економічній, соціальній та професійній діяльності.

Зайнятість – діяльність осіб, пов'язана з виробництвом товарів або наданням послуг, яка може здійснюватися за наймом, самостійно або в іншій формі економічної активності.

Зелене фінансування – фінансування проєктів та видів економічної діяльності, спрямованих на охорону довкілля, ресурсоефективність, скорочення викидів, розвиток відновлюваної енергетики та інші екологічні цілі.

Зелені інновації – нові або вдосконалені продукти, технології, процеси чи бізнес-рішення, що зменшують негативний вплив економічної діяльності на довкілля.

Імпакт-інвестування – інвестування, спрямоване на одночасне отримання фінансової віддачі та досягнення позитивного вимірюваного соціального або екологічного ефекту.

Інклюзивна економіка – модель економічного розвитку, що створює умови для широкої та рівноправної участі різних груп населення в економічній діяльності та доступу до її результатів.

Інклюзивне підприємництво – підприємницька діяльність, що розширює можливості економічної участі, самозайнятості та створення доходів для різних груп населення.

Інклюзивне відновлення – підхід до відновлення економіки й територій, за якого забезпечуються доступ до економічних можливостей, зайнятість, розвиток навичок та участь різних груп населення у процесах відновлення.

Інклюзивність – характеристика економічного та соціального середовища, за якої різні групи населення мають можливості для участі в економічному житті, доступу до ресурсів та отримання результатів розвитку.

Індустріальна екологія – міждисциплінарний підхід до організації виробничих систем, що передбачає вивчення та оптимізацію потоків матеріалів і енергії за аналогією з природними екосистемами.

Інноваційна діяльність – діяльність, пов’язана зі створенням, упровадженням і поширенням нових або вдосконалених продуктів, технологій, процесів та організаційних рішень.

Інфраструктура циркулярної економіки – сукупність об’єктів, технологій та організаційних систем, необхідних для збирання, сортування, ремонту, повторного використання, перероблення та відновлення ресурсів.

Життєвий цикл продукції – сукупність послідовних етапів існування продукції від видобування сировини та виробництва до використання, повторного застосування, перероблення або остаточного видалення.

Зворотна логістика – організація переміщення продукції, упаковки та матеріалів від споживача назад до виробника або

інших учасників ланцюга постачання з метою повторного використання, ремонту, відновлення чи перероблення.

Капітал природний – сукупність природних ресурсів та екосистем, які забезпечують економічну діяльність і суспільний добробут.

Локальний ресурсний цикл – система використання, повторного використання, відновлення та перероблення ресурсів у межах певної території або громади.

Матеріальний банк – система організованого обліку, зберігання та повторного використання придатних матеріалів, конструкцій і компонентів як вторинних ресурсів.

Матеріальний потік – рух матеріалів і ресурсів між етапами видобування, виробництва, споживання, повторного використання та перероблення.

Мінімізація відходів – комплекс заходів, спрямованих на запобігання утворенню відходів та скорочення їх обсягів і негативного впливу.

Модель «продукт як послуга» – бізнес-модель, за якої споживач отримує доступ до функціональності продукту без обов’язкового придбання його у власність.

Оцінювання життєвого циклу (LCA) – метод комплексного оцінювання потенційного впливу продукції, процесу або послуги на довкілля протягом усього життєвого циклу.

Повоєнне відновлення – комплекс економічних, соціальних, інфраструктурних та інституційних заходів, спрямованих на відновлення і модернізацію України після масштабних руйнувань, спричинених війною.

Повторне використання – повторне використання продукції, її компонентів або матеріалів за призначенням без перетворення їх на відходи.

Промисловий симбіоз – форма взаємодії підприємств, за якої відходи, побічні продукти, енергія або інші ресурси одного підприємства використовуються як ресурси іншим підприємством.

Продовження життєвого циклу – комплекс заходів, спрямованих на збільшення періоду функціонального використання продукції, обладнання, будівель або матеріалів.

Регенерація – процес відновлення властивостей матеріалів, компонентів або ресурсів для їх подальшого використання.

Ресурсоефективність – досягнення більшої економічної та суспільної цінності за одночасного скорочення використання матеріальних, енергетичних та інших природних ресурсів.

Ресурсний цикл – послідовність процесів використання, повторного використання, відновлення та перероблення ресурсів у межах економічної системи.

Рециркуляція – повернення матеріалів або ресурсів у виробничий чи економічний цикл після їх використання.

Розширена відповідальність виробника – підхід, за якого виробник несе відповідальність за продукцію, зокрема за її управління після завершення строку використання, відповідно до встановлених вимог.

Сервісна бізнес-модель – модель діяльності, у якій основна економічна цінність створюється через надання послуг, а не лише через продаж матеріального продукту.

Соціальна інновація – нове або вдосконалене рішення, спрямоване на ефективніше вирішення соціальної проблеми та створення суспільної цінності.

Соціальне підприємництво – підприємницька діяльність, у якій отримання доходу поєднується з вирішенням визначеної соціальної проблеми та створенням суспільної цінності.

Соціальна інклюзія – процес забезпечення можливостей для повноцінної участі різних груп населення в економічному, соціальному та суспільному житті.

Соціальна нерівність – нерівномірний розподіл між різними групами населення доходів, ресурсів, можливостей, прав або доступу до суспільних благ.

Сталий розвиток – розвиток, що забезпечує задоволення потреб сучасного покоління без створення загроз для можливості майбутніх поколінь задовольняти власні потреби.

Стейкхолдери – фізичні або юридичні особи, групи чи організації, які мають інтерес до діяльності певної організації, можуть впливати на неї або зазнавати впливу від її діяльності.

Цифрова інклюзія – забезпечення доступу різних груп населення до цифрових технологій, інтернету, цифрових послуг і необхідних цифрових компетентностей.

Цифровізація – використання цифрових технологій і даних для трансформації економічних, управлінських, виробничих та соціальних процесів.

Циркулярна бізнес-модель – модель організації підприємницької діяльності, спрямована на збереження цінності продукції, матеріалів і ресурсів якомога довше та мінімізацію утворення відходів.

Циркулярна відбудова – підхід до відновлення будівель, інфраструктури та економічних об'єктів, що передбачає ресурсоефективність, повторне використання придатних матеріалів, відновлення та перероблення.

Циркулярна економіка – економічна модель, спрямована на запобігання утворенню відходів, збереження цінності продукції та матеріалів, їх повторне використання, ремонт, відновлення і перероблення протягом якомога тривалішого періоду.

Циркулярний ланцюг створення вартості – система взаємопов'язаних видів діяльності, у межах якої продукція, компоненти та матеріали зберігають свою економічну цінність протягом кількох циклів використання.

Циркулярні закупівлі – закупівлі товарів і послуг, під час яких враховуються їх ресурсоефективність, довговічність, ремонтопридатність, можливість повторного використання та перероблення.

Циркулярність – характеристика економічної системи, що відображає рівень збереження, повторного використання та повернення ресурсів і матеріалів у господарський оборот.

Чиста технологія – технологія, що забезпечує зменшення негативного впливу виробництва або споживання на довкілля та підвищує ефективність використання ресурсів.

Екологічна інновація – нововведення у продуктах, технологіях, процесах або бізнес-моделях, яке сприяє зменшенню негативного впливу на довкілля.

Економічна інклюзія – забезпечення можливостей для різних груп населення брати участь у виробництві, зайнятості, підприємництві, споживанні та інших економічних процесах.

ESG – підхід до оцінювання діяльності організації за екологічними (Environmental), соціальними (Social) та управлінськими (Governance) аспектами.

Recover (відновлення ресурсів) – вилучення корисних матеріалів, речовин або енергії з відходів для їх подальшого використання.

Recycle (перероблення) – перетворення відходів на вторинні матеріали або ресурси, які можуть бути використані у виробничих процесах.

Reduce (скорочення) – зменшення споживання ресурсів, матеріалів та енергії, а також запобігання утворенню відходів.

Reuse (повторне використання) – повторне використання продукції, компонентів або матеріалів за їх функціональним призначенням.

SDGs (Цілі сталого розвитку) – 17 глобальних цілей, визначених Організацією Об’єднаних Націй у межах Порядку денного сталого розвитку до 2030 року.

TCO (сукупна вартість володіння) – загальні витрати, пов’язані з придбанням, експлуатацією, обслуговуванням та утриманням продукції або активу протягом визначеного періоду.

Value Retention – збереження економічної цінності продукції, компонентів і матеріалів шляхом повторного використання, ремонту, відновлення та інших циркулярних стратегій.

Zero Waste (нуль відходів) – підхід до організації виробництва та споживання, спрямований на максимальне запобігання утворенню відходів та повернення матеріалів у господарський оборот.

ОСНОВНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА СТРАТЕГІЧНІ ДОКУМЕНТИ

Стан нормативно-правових актів наведено за даними офіційної бази даних «Законодавство України» станом на 14 вересня 2026 року.

1. Основні закони України

1. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. Чинний. Поточна редакція – від 02.03.2026.

2. Про основні засади державної кліматичної політики : Закон України від 08.10.2024 № 3991-IX. Чинний. Набрав чинності 30.10.2024.

3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України; Стратегія від 28.02.2019 № 2697-VIII. Чинний.

4. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. Чинний.

5. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. Чинний.

6. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. Чинний. Поточна редакція – від 31.10.2025.

7. Про енергетичну ефективність : Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX. Чинний. Поточна редакція – від 11.03.2026.

8. Про енергетичну ефективність будівель : Закон України від 22.06.2017 № 2118-VIII. Чинний. Поточна редакція – від 03.08.2025.

9. Про Фонд енергоефективності : Закон України від 08.06.2017 № 2095-VIII. Чинний. Поточна редакція – від 28.08.2025.

10. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. Чинний. Поточна редакція – від 03.05.2026.

11. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. Чинний.

2. Стратегічні та програмні документи України

12. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. Чинна. Стратегія діє з урахуванням змін, внесених, зокрема, постановою Кабінету Міністрів України від 31.12.2025 № 1796.

13. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Кабінету Міністрів України від

05.08.2020 № 695. Чинна. Стратегію викладено в новій редакції постановою Кабінету Міністрів України від 13.08.2024 № 940.

14. Про затвердження Національного плану управління відходами до 2033 року та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2024 № 1353-р. Чинне.

15. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.04.2023 № 373-р. Чинне.

16. Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.06.2026 № 562-р. Чинне.

17. Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 № 1351-р. Чинне.

18. Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2026 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 № 483-р. Чинне.

19. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. Чинне.

20. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар’єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 № 366-р. Чинне.

21. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.09.2024 № 922-р. Чинне.

22. Про схвалення Плану України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2024 № 244-р. Чинне. Документ визначає заходи України в межах інструменту підтримки Європейського Союзу Ukraine Facility; ураховано зміни станом на 01.08.2025.

23. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. Чинний.

3. Документи у сфері європейської інтеграції

24. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний договір від 27.06.2014. Чинна.

25. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. Чинний.

4. Документи Європейського Союзу у сфері циркулярної та сталої економіки

26. European Green Deal – Європейський зелений курс: повідомлення Європейської Комісії від 11.12.2019 № COM(2019) 640 final.

27. A new Circular Economy Action Plan: For a cleaner and more competitive Europe – Новий план дій ЄС з циркулярної економіки: повідомлення Європейської Комісії від 11.03.2020 № COM(2020) 98 final.

28. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives – Директива 2008/98/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 19.11.2008 про відходи та скасування деяких директив.

29. Regulation (EU) 2021/1119 of the European Parliament and of the Council of 30 June 2021 establishing the framework for achieving climate neutrality – Регламент (ЄС) 2021/1119 Європейського Парламенту та Ради від 30.06.2021 про встановлення рамок для досягнення кліматичної нейтральності.

30. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development – «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року»: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.09.2015 № A/RES/70/1.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Наукова література

1. Глобальна політика сталого розвитку та циркулярна економіка в контексті сучасних міжнародних економічних відносин : підручник. За заг. ред. А. І. Крисоватого, Р. Є. Зварича. Тернопіль : ЗУНУ, 2021. 662 с.
2. Циркулярна політика управління відходами : підручник / А. І. Крисоватий, Р. Є. Зварич, І. Я. Зварич. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 458 с.
3. Circular economy and environmental security in Europe : study book / A. I. Krysovaty, O. M. Desytnyuk, R. Ye. Zvarych, I. Ya. Zvarych. Ternopil : WUNU, 2023. 343 p.
4. Зварич І. Я. Детермінанти формування глобальної інклюзивної циркулярної економіки. Бізнес Інформ. 2021. № 1. С. 40–48. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-40-48.
5. Krysovatyy A., Zvarych R., Zvarych I., Reznikova N., Homotiuk V. Circular Economy as an Anti-Crisis Method for Global Economy Recovery under COVID-19: Employment and Tax Shift Effect. Procedia Environmental Science, Engineering and Management. 2021. Vol. 8, Issue 2. P. 463–472.
6. Krysovatyy A., Zvarych R., Zvarych I., Krysovatyy I., Krysovata K. Methodological architectonics of inclusive circular economy for eco-security of society under pandemic. Economic Annals-XXI. 2020. Vol. 184, Issue 7–8. P. 4–15. DOI: https://doi.org/10.21003/ea.V184-01.
7. Зварич І.Я. Підвищення конкурентоспроможності ЄС: циркулярна економіка : монографія / за ред. О. Є. Кузьміна, О. Г. Мельник, Н. І. Горбаль. Львів : Міські інформаційні системи, 2021. 190 с.
8. Zhong D., Zvarych I. Benchmarking of the circular economy in the world. Економічний простір. 2022. № 179. С. 164–171. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/179-25.
9. Зварич І. Я., Бродовська О. Г. Чому глобальна інклюзивна економіка або як не стати кліматичними біженцями : монографія / за ред. І. Я. Зварич. Тернопіль : ЗУНУ, 2023. 200 с.
10. Zvarych I., Brodovska O., Krysovata L., Gerchakivsky S., Gerchakivska O. Energy system decarbonization & circular economy: ‘bypass’ emission hotspots. International Journal of Energy for a Clean

Environment. 2024. Vol. 25, No. 2. P. 45–61. DOI: https://doi.org/10.1615/InterJEnerCleanEnv.2023048296.

11. Krysovatyy A., Zvarych I., Brodovska O., Shevchenko I., Krasnorutskyy O. Development of Inclusive Economy as the Basis of Economic Growth of the Global Economy. TEM Journal. 2023. Vol. 12, Issue 2. P. 936–947. DOI: https://doi.org/10.18421/TEM122-40.

12. Osaulenko O., Shlapak A., Zvarych I., Brodovska O., Krysovata K. Spatial and component structure analysis of the inclusive circular economy: SGICE. Statistics in Transition new series. 2024. Vol. 25, No. 2. P. 137–165. DOI: https://doi.org/10.59170/stattrans-2024-019.

13. Capozza C., Mokiy A., Zvarych I., Ilyash O., Vankevych I. Financial challenges and threats of circular economy logistics. In: Pacelli V. (ed.) Systemic Risk and Complex Networks in Modern Financial Systems. New Economic Windows. Cham : Springer, 2025. P. 359–382. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-64916-5_19.

14. Zvarych R., Bulatova O., Zvarych I., Marena T., Rivilis I., Zapisotska Ch. Renewable energy as environmental sustainability factor under global trade openness. International Journal of Energy for a Clean Environment. 2025. Vol. 26, Issue 1. P. 41–66. DOI: https://doi.org/10.1615/InterJEnerCleanEnv.2024051410.

15. Zvarych I., Drapak T. Optimisation of Value Chains in the Circular Economy: Global Trends and Regional Features. Economics of Systems Development. 2025. Vol. 7, Issue 1. P. 169–173. DOI: https://doi.org/10.32782/2707-8019/2025-1-21.

16. Chauhan C., Parida V., Dhir A. Linking circular economy and digitalisation technologies: A systematic literature review of past achievements and future promises. Technological Forecasting and Social Change. 2022. Vol. 177. Article 121508. DOI: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121508.

17. Olena Karas (2025). Sharing economy: socio-economic implications and development prospects olena karas International Scientific Conference The Economy Today: Current Issues and Transformational Processes. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 220 pages. P. 35-38

18. Карась О. Циркулярна економіка в умовах глобалізаційних викликів: ризики та можливості. Актуальні проблеми сталого розвитку, Том 2 № 4 (2025), С.111-117. https://doi.org/10.60022/2(4)-13S

19. Карась О. С. Система стратегічного управління інклюзивною економікою: виклики та перспективи / О. С. Карась // Причорноморські економічні студії. – 2025. – Вип. 93. – DOI: https://doi.org/10.32782/bses.93-5. – Режим доступу: https://bses.in.ua/journals/2025/93_2025/7.pdf

20. Карась, О. 2025). Інвестиційна привабливість і ризики впровадження інноваційних бізнес-моделей циркулярної економіки. Socio-Economic Relations in the Digital Society, 4(58), 20-33. https://doi.org/10.55643/ser.4.58.2025.634

21. Карась, О. 2025. Торгівля відходами у глобальній циркулярній економіці: виклики та перспективи. Підприємництво та інновації, (38), 15-20. https://doi.org/10.32782/2415-3583/38.2

22. Карась О. С. Формування інклюзивної економіки в контексті структурних трансформацій в Україні: соціально-економічні чинники та інструменти. Ukr. socium. 2026. № 1(96). С. 13–28. DOI: https://doi.org/10.15407/socium2026.01.013.

23. Грод, М., & Резнікова, Н. (2023). Циркулярна економіка в концепті сталого розвитку: парадокси міжнародного макроекономічного середовища та фінансування зеленого зростання. Науковий вісник Одеського національного економічного університету, 7-8(308-309), 155-166. 17 https://doi.org/10.32680/2409-9260-2023-7-8-308-309-155-166

24. Грод, М., & Резнікова, Н. (2023). Регуляторні пастки циркулярної економіки в політиці переходів ЄС до сталості. Інвестиції: практика та досвід, 16, 49-57. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.16.49

25. Резнікова, Н. В., & Грод, М. І. (2023). Формування інституційної підтримки розвитку циркулярної економіки та її сталого фінансування в Європейському Союзі. Економіка України, 11(744), 52–75. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.052

26. Reznikova, N., & Grod, M. (2024). Institutionalization of climate change combat in the EU and socio-economic effects of industry decarbonization. Actual Problems of International Relations, 158(1), 59–69. https://doi.org/10.17721/apmv.2024.158.1.59-69

27. Грод, М., & Резнікова, Н. (2024). Роль ЄЦБ у розвитку циркулярної економіки в ЄС. Інвестиції: практика та досвід, 15, 40-48. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.21.39

28. Reznikova, N., & Grod, M. (2024). Macroeconomic impacts of the circular transition: The green swans of decarbonization on the path to sustainability. Actual Problems of International Relations, 160(1), 110–120. https://doi.org/10.17721/apmv.2024.160.1.110-120

29. Suchek N., Ferreira J. J., Fernandes P. O. A review of entrepreneurship and circular economy research: State of the art and future directions. *Business Strategy and the Environment*. 2022. Vol. 31, No. 5. P. 2256–2283. DOI: https://doi.org/10.1002/bse.3020.

30. Garcia-Saravia Ortiz-de-Montellano C., van der Meer Y. A theoretical framework for circular processes and circular impacts through a comprehensive review of indicators. *Global Journal of Flexible Systems Management*. 2022. Vol. 23. P. 291–314. DOI: https://doi.org/10.1007/s40171-022-00300-5.

31. Hietschold N., Voegtlin C., Scherer A. G., Gehman J. Pathways to social value and social change: An integrative review of the social entrepreneurship literature. *International Journal of Management Reviews*. 2023. Vol. 25, No. 3. P. 564–586. DOI: https://doi.org/10.1111/ijmr.12321.

32. Kirchherr J., Yang N.-H. N., Schulze-Spüntrup F., Heerink M. J., Hartley K. Conceptualizing the Circular Economy (Revisited): An Analysis of 221 Definitions. *Resources, Conservation and Recycling*. 2023. Vol. 194. Article 107001. DOI: https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2023.107001.

33. Gonçalves T. S., Campos L. M. S. What circular economy indicators really measure? An overview of circular economy principles and sustainable development goals. *Resources, Conservation and Recycling*. 2023. Vol. 190. Article 106850. DOI: https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2022.106850.

34. Askar R., Trevisan A. H., Pigosso D. C. A., McAloone T. C. Integrative conceptualization of products and business models for the circular economy: A systematic literature review. *Procedia CIRP*. 2023. Vol. 119. P. 841–846. DOI: https://doi.org/10.1016/j.procir.2023.03.129.

35. Oluleye B. I., Chan D. W. M., Saka A. B., Olawumi T. O. Circularity outlines in the construction and demolition waste management: A literature review. *Recycling*. 2023. Vol. 8, No. 5. Article 69. DOI: https://doi.org/10.3390/recycling8050069.

36. Papamichael I., Voukkali I., Loizia P., Zorpas A. A. Construction and demolition waste framework of circular economy: A mini review. *Waste Management & Research*. 2023. Vol. 41, No. 12. P. 1728–1740. DOI: https://doi.org/10.1177/0734242X231190804.

37. Soto-Paz J., Arroyo O., Torres-Guevara L. E., Parra-Orobio B. A., Casallas-Ojeda M. The circular economy in the construction and demolition waste management: A comparative analysis in emerging and developed countries. *Journal of Building Engineering*. 2023. Vol. 78. Article 107724. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jobe.2023.107724.

38. Kapil S., Rawal V. Sustainable investment and environmental, social, and governance investing: A bibliometric and systematic literature review. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*. 2023. Vol. 32, No. 4. P. 1429–1451. DOI: https://doi.org/10.1111/beer.12588.

39. Aslam A., Ghouse G. Targeting the new sustainable inclusive green growth: A review. *Cleaner and Responsible Consumption*. 2023. Vol. 11. Article 100140. DOI: https://doi.org/10.1016/j.clrc.2023.100140.

40. Broccardo L., Zicari A., Jabeen F., Bhatti Z. A. How digitalization supports a sustainable business model: A literature review. *Technological Forecasting and Social Change*. 2023. Vol. 187. Article 122146. DOI: https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.122146.

41. Hossain M., Park S., Suchek N., Pansera M. Circular economy: A review of review articles. *Business Strategy and the Environment*. 2024. Vol. 33, No. 7. P. 7077–7099. DOI: https://doi.org/10.1002/bse.3867.

42. Basile V., Petacca N., Vona R. Measuring circularity in life cycle management: A literature review. *Global Journal of Flexible Systems Management*. 2024. Vol. 25, No. 3. P. 419–443. DOI: https://doi.org/10.1007/s40171-024-00402-2.

43. Zavos S., Lehtokunnas T., Pyyhtinen O. The (missing) social aspect of the circular economy: A review of social scientific articles. *Sustainable Earth Reviews*. 2024. Vol. 7. Article 11. DOI: https://doi.org/10.1186/s42055-024-00083-w.

44. Barros M. V., Salvador R., de Padua Pinheiro Pieroni M., Piekarski C. M. How to measure circularity? State-of-the-art and insights on positive impacts on businesses. *Environmental Development*. 2024. Vol. 50. Article 100989. DOI: https://doi.org/10.1016/j.envdev.2024.100989.

45. Martiny A., Taglialatela J., Testa F., Iraldo F. Determinants of environmental social and governance (ESG) performance: A systematic literature review. *Journal of Cleaner Production*. 2024. Vol. 456. Article 142213. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.142213.

46. Agrawal R., Agrawal S., Samadhiya A., Kumar A., Luthra S., Jain V. Adoption of green finance and green innovation for achieving circularity: An

exploratory review and future directions. *Geoscience Frontiers*. 2024. Vol. 15, No. 4. Article 101669. DOI: https://doi.org/10.1016/j.gsf.2023.101669.

47. Abbas M. H., Bulut M. Navigating the landscape of sustainable entrepreneurship research: A systematic literature review. *Discover Sustainability*. 2024. Vol. 5. Article 171. DOI: https://doi.org/10.1007/s43621-024-00293-4.

48. Sottini A. C. M., Zupic I., Giudici A. Social entrepreneurship and social innovation: A bibliometric review and research agenda. *European Management Journal*. 2025. Vol. 43, No. 2. P. 182–193. DOI: https://doi.org/10.1016/j.emj.2024.03.006.

49. Li P., Chu P. Navigating the impact: A comprehensive analysis of ESG disclosure consequences through systematic review. *Business Strategy & Development*. 2024. Vol. 7. Article e382. DOI: https://doi.org/10.1002/bsd2.382.

50. De Falco S. E., Montera R., Leo S., Laviola F., Vito P., Sardanelli D., Basile G., Nevi G., Alaia R. Trends and patterns in ESG research: A bibliometric odyssey and research agenda. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 2024. Vol. 31, No. 5. P. 3703–3723. DOI: https://doi.org/10.1002/csr.2744.

Міжнародні та європейські аналітичні ресурси

51. Ellen MacArthur Foundation. *Circular Economy Introduction*. URL: https://www.ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy-introduction/overview .

52. Circle Economy Foundation. *Circularity Gap Report 2024*. Amsterdam : Circle Economy Foundation, 2024. URL: https://www.circularity-gap.world/2024 .

53. European Commission. *Circular Economy Action Plan*. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en .

54. European Commission. *Circular Economy*. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/circular-economy_en .

55. European Commission. *EU Taxonomy for Sustainable Activities*. URL: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en .

56. European Environment Agency. *Circular economy*. URL: https://www.eea.europa.eu/en/topics/in-depth/circular-economy .

57. Eurostat. *Circular Economy*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/web/circular-economy .

58. Organisation for Economic Co-operation and Development. *Environment*. URL: https://www.oecd.org/environment/ .

59. United Nations Environment Programme. *Circularity Platform*. URL: https://www.unep.org/circularity .

60. United Nations Department of Economic and Social Affairs. *The Sustainable Development Goals Report 2026*. New York : United Nations, 2026. URL: https://desapublications.un.org/publications/sustainable-development-goals-report-2026 .

61. United Nations Industrial Development Organization. *Circular Economy for Industrial Development in Ukraine: Baseline Study*. Vienna : UNIDO, 2024. URL: https://www.unido.org/green-recovery-vision-ukraine/publications-and-resources .

62. United Nations Industrial Development Organization. *Exploratory Strategic Foresight for Circular Economy in Ukraine: Final Report – Towards the Circular Economy Ukraine*. Vienna : UNIDO, 2024. URL: https://www.unido.org/green-recovery-vision-ukraine/publications-and-resources .

63. World Bank. *Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment: February 2022 – December 2024*. Washington, DC : World Bank, 2025. URL: https://www.worldbank.org/en/country/ukraine/publication/third-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna3 .

64. World Bank. *Ukraine: Fourth Rapid Damage and Needs Assessment*. Washington, DC : World Bank, 2026. URL: https://www.worldbank.org/en/country/ukraine .

65. European Commission. *Ukraine Facility*. Brussels : European Commission, 2024–2026. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/eu-financial-assistance/ukraine-facility_en .

66. European Commission. *Ukraine Plan*. Brussels : European Commission, 2024. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/eu-financial-assistance/ukraine-facility/ukraine-plan_en.

Офіційні інформаційні ресурси України

67. Верховна Рада України. *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index.

68. Кабінет Міністрів України. *Урядовий портал.* URL: https://www.kmu.gov.ua/.

69. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. *Офіційний вебсайт*. URL: https://me.gov.ua/.

70. Міністерство розвитку громад та територій України. О*фіційний вебсайт.* URL: https://mindev.gov.ua/.

71. Державна служба статистики України. *Офіційний вебсайт*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/.

72. Міністерство цифрової трансформації України. *Офіційний вебсайт*. URL: https://thedigital.gov.ua/.

73. Національний банк України. *Офіційний вебсайт*. URL: https://bank.gov.ua/.

74. Дія.Бізнес. *Портал для підприємців*. URL: https://business.diia.gov.ua/

Навчальне видання

Ірина Ярославівна ЗВАРИЧ
Олена Сергіївна КАРАСЬ

ОСНОВИ ЦИРКУЛЯРНОЇ ТА ІНКЛЮЗИВНОЇ ЕКОНОМІКИ

Підручник

Підписано до друку 28.09.2026.
Формат 60х 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Друк на різографі.
Умов.-друк. арк. 13,5. Обл.-вид. арк. 12,6
Тираж 300 примірників.

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.

Видавничо-поліграфічний центр "Університетська думка"
вул. С. Короля, 2, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 51-75-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua